

พระมงคลวิเสสกถา

โดย

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

วัดบวรนิเวศวิหาร

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระมงคลวิเสสกลา

นมตถุ สุตตสส

อายุ วณฺณํ ยสํ กิตฺติ

รติโย ปตฺตยาเนน

อปฺปมาทํ ปสฺสนฺติ

อปฺปมตฺโต อุโก อตฺเต

ทิฏฺเฐ ฐมฺเม จ โย อตฺถโก

อตฺถากิสมยา ธีโร

สคฺคํ อุจฺจากุลินฺตํ

อุพารา อปฺราปฺรา

ปฺปุลฺลกิริยาสุ ปณฺธิตา

อริคณฺหาติ ปณฺธิโต

โย จตฺถโก สมฺปฺราโยโก

ปณฺธิโตติ ปวฺจจตฺติ^๑

บัดนี้ จะรับพระราชทานถวายวิสัยในมงคลวิเสสกลา จลองค์พระเดชพระคุณ
 ประดับพระปณฺธิยาบารมี ตามพระบรมราชประสงค์เป็นปสาทนิยกลามังคลานุโมทนา
 ในพระมหามงคลสมยาภิลักขิตกาลด้วยสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เมื่อออกภิลักขิต-
 กาลโดยนิยมนิติที่ครบ ๓ ในกาพย์กษิปโปฏฐปทมาส ซึ่งตรงกับพระบรมมหาประสูติมงคล
 ทินกาล โดยจันทรคติมาถึงโดยกาลนิยมาแล้ว ทรงเริ่มพระราชกุศล ดำรัสสั่งให้เจ้าพนักงาน
 เชิญพระชนมพรรษาสมปฏิมากรมาประดิษฐาน ณ พระแท่น ทรงสักการบูชา ด้วย
 ราชากิमानนสักการามิสกัณฑ์ ประทีปรูปเทียนสุคนธชาติระเบียบกุสุมาลาอติเรกสักการ
 พระราชทานไตรจีวรพัสดุในพระสงฆ์ นิยมเท่าพระชนมพรรษากาล ให้ได้บริโภคนแล้ว
 สวดธรรมสาธยาย ถวายพระปริตรมนต์เบื้องต้นแห่งพระราชกุศลทานบริจาคแล้ว
 พระราชทานบิณฑบาตข้าชโภชอาหาร และไทยธรรมสมณบริวารในภิกษุสงฆ์แล้ว ทรง
 พระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลแก่วัดอุทฺตเวทคอารักขเวทคามนุชยนิกโรทิสถานกาย เป็น
 ปัตถุผลการธรรมบรรณาการ เพื่อให้อนุโมทนาสัมฤทธิ์วิบุลผลสุขสมบัติตามเทวธิบาย และ
 จะได้ตั้งไมตรีที่โตปเทศกัลยาณจิตประสิทธิชัยมงคลสิริสวัสดิพระชนมสุขศุภมณฺญวิบุลผล

^๑ อจ. ปญจก. ๒๒/๕๓.

ถวายในสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าให้ทรงพระสถาพรนิรมลในสิริราชมไหศวรรย-
สมบัติ โดยอุดมสุขสิริสวัสดิ์เกษมสำราญนิราศสรรพพิบัติอุปถัมภ์วันตราย ทรงบำเพ็ญพระ
ราชธรรมจริยารัษฎาภิบาลโนบายและพระราชกุศลบุญนิธิ ซึ่งเป็นมรรคาวิถีทางสวรรค์
และนิพพาน ให้อุพาราดิเรกไพศาล โดยพระบรมราชประสงค์ทุกสิ่งสรรพ ซึ่งจะสัมฤทธิ์
โดยเทวานุภาพและวิบากสมบัติส่วนทิฏฐธรรมเวทนียผล เสร็จมาแต่พระราชกุศลบุญนิธิ
นั้นตามวิบากสามารถด้วยประการฉะนี้. พระราชกุศลเทพสิทธิ์มิกลัการนี้ เป็น
อธิธานิยปฏิบัติ เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญสุขสวัสดิ์วิบุลผล ต้องตามภานิตที่สมเด็จพระ
พระทศพลตรัสแก่มหานามลิจนวิษัตรีย์ในอธิธานิยธรรมสูตร ปัญจกัณฑ์คฤตนิยาย^๑ ว่า
ยสฺส กสฺสจฺจ มหานาม ฯเปฯ ปุณ จปริ มหานาม กุลปฺตุโต ฯเปฯ ยา ตา
พลิปฺภิกฺคาหกา เทวตา, ตา สกฺกโรติ เป็นต้น มีความว่า ดูก่อนมหานาม กุลบุตรผู้ใด
ผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นชาติติยราชได้มูรธาภิเษกแล้วหรือเป็นรัฐกาธิบดี ครอบครองแว่นแคว้น
บริเณผ่านสมบัติ อันพระชนกประทานให้ก็ดี หรือเป็นแต่นายเสนา นายบ้าน นายกอง
แม้โดยอย่างต่ำเป็นแต่อธิบดีเฉพาะผู้เดียวในตระกูลนั้น ๆ ก็ดี มาปฏิบัติเทพดาพลีสักการ
ยา ตา พลิปฺภิกฺคาหกา เทวตา เทพเจ้าเหล่าใดซึ่งเป็นผู้รับพลีกรรม คือ อารักขเทวตา
ที่รักษาตนและวัตถุเทพดาอันสถิตในที่อยู่เป็นต้น ควรที่มนุษย์ชนจะสรวงสักการให้ยินดี
ตา สกฺกโรติ กุลบุตรมาสักการบูชาเทพเจ้าทั้งหลายนั้น ด้วยโคกทรัพย์ที่ตนแสวงหา
ได้มาแล้วโดยธรรมสุจริต เทวตาทั้งหลายนั้น อันกุลบุตรได้สักการบูชาด้วยเทพดาพลีแล้ว
ก็ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยจิตเป็นกุศลไกลจากพยาบาทวิหิงสา ตั้งเมตตาต่อ
กุลบุตรนั้นว่า จิรํ ชีวํ ทิฆมมายุํ ปาเลหิ ขอท่านดำรงชีพอยู่นานเถิด จงเลี้ยงรักษาอายุ
ให้ยืนนาน เทวดานุกุมฺปิตสฺส มหานาม ดูก่อนมหานาม กุลบุตรนั้นเทพเจ้าหาก
อนุเคราะห์ด้วยไมตรีกัลยาณจิตฉะนี้แล้ว วุฑฺฒิเยว ปาภิกฺงฺขา โน ปริหานิ เรงปรารถนา
ความเจริญถ่ายเดียวเถิด ไม่เพียงมีความเลื่อม คงจะมีแต่วุฒิความเจริญโดยไม่สงสัย.
เทพดาพลีสักการเป็นอธิธานิยปฏิบัติซึ่งกุลบุตรผู้ดำรงอิสริยสถานมีพระมหากษัตริย์
ผู้ได้มูรธาภิเษกแล้วเป็นต้น จะพึงบำเพ็ญเพื่อบุญวิบุลผล ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง พระราชกุศลบุญราศีสุขุบายปโยคสมบัติ ซึ่งสมเด็จพระบรมพิตรพระราช
สมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญในอภิลักขิตสมัยนี้ นับในอิฏฐกันตมนาปสังวัตตนิกาปฏิบัติ ให้
ธรรมที่ปรารถนาพึงใจเจริญจิต เป็นไปด้วยดีแก่ผู้บำเพ็ญเป็นสัมมาปฏิบัติ สมด้วย

^๑ ๑. ๒๒/๘๗

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พุทธานิพนธ์สัปดาห์โอวาทแก่นานาธิปไตยทุกคฤหบดี โสดาบันอริยสาวกว่า **ปญฺจิเม**
คหฺปติ ฐมา อัญญา กนฺตา มนาปาทุ ลลิตา โลกสมฺมิ เป็นต้น มีความว่า ดูก่อนคฤหบดี
 ธรรมเหล่านี้ ๕ ประการ คือ อายุ วรรณ สุข ยศ สวรรค์ สัตว์ปรารถนารักใคร่เป็นที่
 เจริญจิต สัตว์ได้ด้วยยากในโลก เราตลาคดไม่กล่าวความได้ธรรม ๕ ประการนี้ เพราะ
 เหตุปรารถนาและอ้อนวอน ถ้าหากสัตว์ทั้งหลายจะพึงได้ประสบธรรม ๕ ประการนี้
 เพราะปรารถนาและอ้อนวอนเท่านั้นแล้วไซ้ ใครจะพึงเลื่อมจากอะไรเล่า โดยอธิบายว่า
 สัตว์ทั้งหลายล้วนปรารถนา อายุ วรรณ สุข ยศ สวรรค์ เป็นข้อประสงค์ก็จะพึงมีอายุ
 วรรณ สุข ยศ คือ อสิริยบริวารเสมอ ๆ คล้าย ๆ กัน ทำลายขั้นแล้วก็ล้วนจะมีสุคติ
 โลกสวรรค์เป็นที่ไป ณ เบื้องหน้าสิ้น ข้อนี้ไม่เป็นเช่นนั้น ธรรม ๕ ประการนี้ สัตว์หา
 ได้ประสบด้วยมาตรว่าปรารถนาและอ้อนวอนอย่างเดียวนั้นไม่ อริยสาวกผู้ปรารถนา
 อายุ วรรณ สุข ยศ สวรรค์ หากจะตั้งหน้าปรารถนาและอ้อนวอนไม่ พึงบำเพ็ญข้อ
 ปฏิบัติอันจะให้ อายุ วรรณ สุข ยศ สวรรค์ เป็นไปด้วยดีนั้นเกิด เมื่ออริยสาวกมา
 ปฏิบัติเป็นมรรคาทางมาของอายุ วรรณ สุข ยศ นั้นแล้ว ก็ย่อมได้ อายุ วรรณ สุข ยศ
 เป็นทิพย์และของมนุษย์ เมื่ออริยสาวกมาปฏิบัติข้อปฏิบัติอันจะให้สวรรค์เป็นไปด้วยดีแล้ว
 ย่อมได้สวรรค์ สุคติภพเป็นผล เพราะข้อปฏิบัตินั้น ปฏิปทา ซึ่งจะให้คุณ ๕ ประการ
 มีอายุเป็นต้นเป็นไปด้วยดีนั้น คือ กุศลสุจริตอันเกิดแต่โอโลกะ อโทสะ อโมหะ เป็นไป
 ในกายวาจาจิต แล้วด้วยทานศีลภาวนา บุญซึ่งเป็นปฏิปทานั้นเล่า สาธุชนจะพึงบำเพ็ญ
 ให้เป็นไป ก็อาศัยความไม่ประมาทเป็นการปกพลวเหตุอันกล้าหาญ เพราะเหตุนี้
 สมเด็จพระสุคตทรงพระอนาวรรณญาณ จึงตรัสนิคมคาถาในพระสูตรอนาถ-
 บิณฑิกานุศาสน์นั้นว่า

อายุ วรรณ ยศ กิตติ
 รัตติโย ปตฺถยาเนน

สคฺคํ อจฺจากฺกลินฺตํ
 อพารา อปฺราปร

เป็นต้น มีความว่า เมื่อชนมาปรารถนาอายุ วรรณ ยศ เกียรติ สวรรค์ และความเกิด
 ณ ตระกูลสูง และความยินดีอันยิ่ง ๆ ไป เป็นผลข้อประสงค์แล้ว พึงบำเพ็ญความไม่
 ประมาทให้บริบูรณ์ในสันดานเกิด ก็สามารถจะเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลและคุณที่ประสงค์
 มีอายุเป็นต้นนั้น

๑ อจ. ปญจก. ๒๒/๕๑

อุปมาทํ ปัสสนุติ

ปญญกิริยาสุ ปณฺธิตา

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในบุญกิริยา การทำบุญทั้งหลาย อันเป็นไป ณ กายวาจาจิต และกุศลสุจริตซึ่งเป็นไป ณ ๔ ภูมิ กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร โลกุตระ ทุกประการ

อุปมตฺโต อุโก อตฺเต

อริคณฺหาติ ปณฺธิโต

ทิฏฺเฐ ฐมฺเม จ โย อตฺโถ

โย จตฺโถ สมฺปรายิก

บัณฑิตผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยึดประโยชน์ทั้ง ๒ ไว้ได้ คือประโยชน์ในทิวฏฐธรรมภพนี้ และประโยชน์เป็นไปในสัมปรายภพภายหลัง

อตุลาภิสมยา ธีโร

ปณฺธิโตติ ปวฺจจติ

เพราะอาศัยความบรรลุประโยชน์ที่ประสงค์ทั้งภพนี้และภพหน้า ท่านจึงสรรเสริญผู้มีปัญญาจำทรงว่าเป็นบัณฑิต ดำเนินในประโยชน์กิจด้วยปัญญา. ความไม่ประมาทเป็นเหตุให้บัณฑิตชาติ ยึดประโยชน์ทั้ง ๒ ไว้ได้ ด้วยประการฉะนี้.

พระราชกุศลบุญราศี ซึ่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงบำเพ็ญโดยกำลังพระปัญญาบารมีและพระอัปมาทธรรม ในอภิลักขิตสมัยจันโทปลักขิตกาลนี้ เป็นปฏิปทาให้อิฏฐวิบุลผล คือ อายุ วรรณ สุข ยศ และสวรรณ เป็นไปโดยชอบ ต้องตามสุคโตวาทสัมมาปฏิบัติ ด้วยประการฉะนี้.

อิโต ปรี ปวฺขามิ

ตํ ตํ วิเสสมงฺคลํ

มหาราชาริราชสุส

คุณาลงฺการสมุมตํ

วุจฺจมานํ หิ สุตฺวาน

โยนิโส ปจฺจเวกฺขโต

อุปฺปชฺเชยฺย นรินฺทสุส

โสมนสุสมนปฺปกํ

ภิกฺขุโย สมฺปาทเน จิตฺตํ

ปณฺธิเต ตทณฺนตฺรํ

เตนาปิ จ ชนินฺทสุส

โสตุถิ จ มงฺคลํ สียา.

ลำดับนี้ จะรับพระราชทานกล่าวพรรณนาพระราชจริยาสาธูปฏิบัติที่ตั้งแห่งสวัสดิมงคลอันพิเศษยิ่ง ซึ่งได้ชื่อว่ามงคลวิเสสเป็นพระคุณอลังการ มีพร้อมบริบูรณ์ในสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เมื่อได้ทรงสดับแล้วทรงพระปรีชาญาณถึงโดยกำลังพระปรีชา ก็จะเกิดพระปิติปราโมทย์มีประมาณมิใช่น้อย แต่นั่นก็จะตั้งพระราชหฤทัย

สมเด็จพะมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ทรงบำเพ็ญให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น สิริสวัสดิพิพัฒน์ชัยมงคล ก็จะมีแต่สมเด็จบรมบพิตร
พระราชสมภารเจ้า ด้วยเหตุทรงบำเพ็ญพระราชจริยานั้น ขอนี้สมด้วยประพันธคาถา
ที่บัณฑิตกล่าวถวายพระมหากษัตริย์เจ้า ครั้นโบราณกาล กราบทูลให้ทรงพระวิจารณ์
ทศพิธราชธรรมที่ทรงบำเพ็ญอยู่ว่า

อิฏฺเจเต กุสเล ธมฺเม

จิตฺเต ปสฺสหาหิ อตฺตนิ

ตโต เต ชายเต ปีติ

โสมนสฺสยจนุปปกั

ขอพระองค์ทรงพิจารณาราชธรรมส่วนชอบ อันตั้งอยู่ในพระองค์ดั่งนั้น ๆ เกิด แต่ขึ้น
พระปีติโสมนัสจะเกิดมีแต่พระองค์มีไฉนน้อย ดังนี้.

ก็แลพระราชจริยาซึ่งเป็นคุณาภรณ์อลงกต สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า
นั้นมีโดยอเนกนัย พันวิสัยที่จะพรรณนาในกลามรรคเพียงกัณฑ์เดียวนี้ จะขอรับ
พระราชทานบรรยายแต่โดยเอกเทศ

ในศก ๑๑๙

พระคุณพิเศษ ส่วนอรรถสมบัติ จะถวายวิสัยนาด้วยบุพเพกตบุญญตา กับอรรถ-
สัมมาปณิธิ ส่วนปรีทิตปฏิบัติ จะถวายวิสัยนาด้วยรัฐาภิบาลโนบาย เป็นนิทสนนัย.
บุพเพกตบุญญตานัน คือ พระราชกุศลสมการบุญญาธิการบารมี ที่สมเด็จบรมบพิตร
พระราชสมภารเจ้า ได้ทรงบำเพ็ญไว้ในปางก่อนเป็นลำดับมา ตั้งแต่บุเรชาดิจนถึงภพปัจจุบัน
อันเป็นส่วนอดีตล่วงไปแล้ว มาสโมสรเพิ่มพูนวิบากชั้นธัมมโหหาร ให้ทรงบริบูรณ์
ด้วยสมบัติ ๔ ประการ คือ พระชาติสมบัติ อริยสมบัติ โภคสมบัติ พระญาณสมบัติ
ควรเป็นที่สรรเสริญของอเนกชนนิกรผู้จะอนุวัตรในกิจกรณียะนั้น ๆ ซึ่งเป็นอุบายแห่ง
ความเจริญสุขประโยชน์คุณ และเป็นที่ยันเทิงจิตคารวนิปัจการของโลกิยชนและ
ปริกษกชนทุกหมู่เหล่า. อาคาริกมนุษย์บุรุษรัตน์ผู้พร้อมด้วยสมบัติ ๔ ประการนี้แล้ว
ย่อมสามารถในกิจใหญ่ ๆ ให้เสร็จได้โดยไม่วาย ได้อาศัยชาติสมบัติแล้ว ก็อาจชักนำผู้อื่น
ที่เสมอหรือต่ำกว่าโดยชาติและตระกูล สำคัญเพื่อจะประพฤติดตามโดยง่าย กิจใด ๆ จะ
ต้องอาศัยอาณาภาพอันใหญ่หลวงจึงอาจสำเร็จ ก็จะให้กึ่งนั้น ๆ เสร็จได้ด้วยอริยสมบัติ
กิจซึ่งจะต้องสำเร็จด้วยกำลังทรัพย์อันใหญ่ ก็จะสามารถเสร็จได้ด้วยโภคสมบัติ และอาจ
จะให้กึ่งนั้น ๆ เสร็จได้โดยชอบ ปราศจากอุปสรรคด้วยญาณสมบัติ. สมบัติ ๔ ประการ
ซึ่งเป็นผลมีมาเพราะบุพเพกตบุญญตา สามารถให้กิจใหญ่ ๆ เสร็จได้โดยสะดวกจะนี้.
สมเด็จพระสุคตมหารุณิเจตริสแสดงบุพเพกตบุญญตานันว่าเป็นสมบัติจักร อันจะ
พัฒน์นำท่านผู้บำเพ็ญไว้แล้วนั้นให้บรรลุผลพิเศษ ดุลลอรอันพัตพาผู้ขึ้นให้ลุถึง
สถานที่ประสงค์ ประการหนึ่ง ในสมบัติจักร ๔ ประการ และตรัสว่าเป็นมงคลอันสูงสุด
ของเทวดามนุษย์ ประการหนึ่ง ในมงคล ๓๘ ประการ ดังแสดงในมงคลสูตรนั้น อนึ่ง
ท่านพรรณนาว่า สรรพอิฏฐวิบุลผลซึ่งเป็นที่ต้องประสงค์ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
จะเกิดมีมาด้วยอำนาจบุญนิธิ ต้องกับภาษิตในนิกัณทสูตร * ว่า

* พุ. พุ. ๒๕/๑๒.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

อสาธารณมณเณส

กยิราล ธีโร ปุณณานิ

เอส เทวมนุสสนัน

อโจรโณ นิธิ

โย นิธิ อนุคามโก

สพพกามทโท นิธิ

มีความว่า บุญนิธินี้ไม่สาธารถแก่คนเหล่าอื่น โจรก็ไม่มาแย่งชิงนำไปได้ ผู้มีปัญญา จึงควรบำเพ็ญบุญนิธิ ซึ่งจะติดตามตนไปเกิด บุญนิธินี้แล อาจอำนวยผลที่ต้องประสงค์ ทั้งปวงให้สำเร็จแก่เทวดามนุษย์ทั้งหลาย ต่อนี้ท่านบรรยายผลที่ต้องประสงค์ของเทวดา มนุษย์ทั้งหลายนั้นเป็นหมวด ๆ ไป เมื่อย่นเข้าก็ได้ ๓ ประการ คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค สมบัติ นิพพานสมบัติ ล้วนเป็นคุณที่จะพึงได้ด้วยอำนาจบุญนิธิ ปุพเพกตปุณญตาคุณ เป็นที่ตั้งแห่งสุขสวัสดีวิบูลผลจะนี้ สมเด็จพระชินสีห์จึงประทานพระบรมพุทโธวาท เพื่อ ให้อุตสาหะบำเพ็ญบุญโดยอเนกบรรยาย จะเก็บรวมถวายเป็นวิสัยนาโดยสังขัตถ์นัย ข้อหนึ่งว่า กุศล ภิภขเว ภาเวล^๑ ดูก่อนภิภขทั้งหลาย ขอนานทั้งหลายบำเพ็ญกุศลเกิด กุศลนี้สามารถ จะบำเพ็ญได้ หาไม่เราก็จะไม่กล่าวชักชวนท่านทั้งหลาย เพราะกุศลเป็นกรรมที่สามารถ จะบำเพ็ญได้แท้ เราจึงได้กล่าวชักชวนท่าน อีกประการหนึ่ง ถ้ากุศลที่บำเพ็ญแล้วจะ เป็นไปเพื่อผลอันไม่เป็นประโยชน์และเป็นไปเพื่อทุกข์แล้ว เราก็จะไม่กล่าวชวนท่าน เหมือนกัน เพราะเหตุกุศลที่บำเพ็ญแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสุข เราจึงกล่าวชวนท่าน อีก ข้อหนึ่ง พระองค์ตรัสให้เกิดอุตสาหะว่า มา ภิภขเว ปุณณานิ ภายิตล^๒ ดูก่อนภิภขทั้ง หลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้กลัวแต่บุญเลย สุขุเสต ภิภขเว อธิวณัน ยทิท ปุณณานิ^๓ คำว่าบุญ ๆ นี้เป็นชื่อของสุข อธิบายว่า กรรมที่สัตว์กระทำด้วยไตรทวาร จะได้ไฉนว่า บุญก็ดี กุศลก็ดี ต้องมี อโลกะ อโทสะ อโมหะ เป็นสมุฏฐาน ข้อนี้เป็นการทวนกระแส โลกประวัติ ยากที่สัตว์โลกจะบำเพ็ญ ถึงเช่นนั้น ก็ยังไม่เป็นอันพ้นวิสัยของผู้ประกอบ ด้วยปริชาเล็งเห็นผลแล้ว มีความกล้าหาญอดทนกระทำ ข้อนี้แลเป็นเหตุให้สัตว์โลกพิเศษ และต่ำช้าไม่เสมอทั่วกันไป บุคคลผู้ใดแม้แลเห็นผลแห่งบุญจริยาประจักษ์ แต่มาที่ถ้อย ไม่สามารถจะบำเพ็ญ มีฉันทะอุตสาหะปิติปราโมทย์ในบุญจริยาน้อยเบาบางไม่กล้าหาญ พองจะต่อสู้ด้วยหมู่มิเลสมาร คือ โลกะ โทสะ โมหะ อันมีกำลังกล้า บุคคลผู้นั้นได้ชื่อว่า กลัวแต่บุญ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ประทานพระบรมพุทโธวาทห้ามอย่าให้เป็น

^๑ อจ. พก. ๒๐/๗๕.

^{๒-๓} อจ. สุตตก. ๒๓/๙๐.

พระมงคลวิเสสกลา

คนกลัวแต่บุญเช่นนั้น ตรัสสอนให้ปลูกจันทริในบุญกรรมนั้นแล้ว และอดทนกระทำ เพราะบุญนั้นย่อมอำนวยผลพิเศษแก่ผู้บำเพ็ญให้ได้มนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ และนิพพาน สมบัติ ดังแสดงในนิธิกัณฐสูตรนั้น พระราชกุศลชั้นที่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงสั่งสมเป็นลำดับมาตั้งแต่ปุเรชาติจนภพปัจจุบันส่วนอดีตจัดเป็นปุพเพกตปุญญตาคุณ เพิ่มพูนวิบากอันมโหฬาร ให้ทรงสมบูรณ์ด้วยสมบัติ ๔ ประการ อันเป็นเหตุประกอบกิจ ใหญ่ ๆ ให้สำเร็จได้โดยสะดวกดี ข้อนี้ นับว่าเป็นมงคลวิเสสที่ต้น.

เมื่อสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงทราบด้วยกำลังพระปรีชาญาณว่า พระราชกุศลสมภารบุญญาธิการกิจ ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญไว้ในปางก่อน มาเพิ่มพูนวิบาก สมบัติอันยิ่งใหญ่จะนั้นแล้ว ทรงพระอุตสาหะพิริยภาพเสด็จสถิตมั่นในพระราชธรรม อันเป็นเหตุเจริญพระเกียรติยศเดชาภาพ เป็นที่ร่มเย็นของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูล ละอองธุลีพระบาท และทวยราษฎร์ข้าขอบขัณฑสีมา ต้องด้วยพุทธานุภาพ สรรเสริญว่า

ยถา हि ปप्फโต เสโล

อรณฺณสฺมิ พุทฺทาวเน

เป็นต้น ความว่า ภูเขาศิลาอยู่ในป่าใหญ่ หมูไม่ได้อาศัยภูเขานั้น เจริญองงามใหญ่โต อยู่ในป่า ฉั่นใด

ตถาว สีสสมฺปนฺนํ

สทฺธํ กุลปฺตํ อิท

บุตรภรรยาญาติพวกพ้องมิตรสหาย และคนผู้พึ่งเลี้ยงชีพ ย่อมอาศัยกุลบุตรผู้มีศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีลแล้ว และเจริญด้วยคุณสมบัติและวิบากสมบัติ ฉั่นนั้น

ตฺยสฺส สีสวโต สีสํ

จาคํ สุจฺริตานิ จ

ชนเหล่านั้นที่เป็นผู้มีปัญญา ได้เห็นศีลบริจาคนะและสุจริต ของกุลบุตรผู้มีศีลเป็นตัวอย่าง ก็ย่อมจะนิยมกระทำตาม อิท ธรรม จริตฺวาน ครั้นประพฤดิธรรมสุจริตอันจะนำไปสู่ สวรรค์สุดดีตั้งนั้นแล้ว ผู้ที่ยังใคร่กามคุณารมณ์ ย่อมจะเพลิดเพลिनันท์อยู่ในเทวโลก. ความตั้งตนไว้ในคุณที่ชอบนั้น เป็นเหตุยังตนและผู้อนุวัตรตามให้บรรลุความเจริญ ทั้งในอิธโลกและปรโลกจะนี้ สมเด็จพระสุคตมหา牟尼จึงตรัสว่าเป็นสมบัติจักรและมงคล อันสูงสุดจุปฺพเพกตปุญญตา อีกประการหนึ่ง พระคุณข้อนี้ นับว่าเป็นอรรถสัมมาปณิธิ มงคลวิเสสที่ ๒.

๑ วจ. สุตตก. ๒๓/๑๖.

๐๐๐๐๐๐๐๐ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ๐๐๐๐๐๐๐๐

พระราชจริยาวัตรปฏิบัติโนบายนั้น ป็นเป็น ๒ แผนก คือ ฝ่ายพุทธจักรและ
 ราชอาณาจักร แม้เพียงข้อเดีวนี้ ก็ยากที่จะพรรณนาให้จบลงในกถามรรคกัณฑ์นี้ จะ
 รับพระราชทานบรรยายแต่การที่ได้เป็นไปในขอบหลัง ตั้งแต่กันยายน ร.ศ. ๑๑๘ ถึง สิงหาคม
 ร.ศ. ๑๑๙ เท่านั้น. ฝ่ายพระพุทธรูปได้ทรงอาราธนาพระราชาคณะผู้มีปรีชาทรงคุณธรรม
 สามารถ ให้ออกไปจัดการคณะสงฆ์ในมณฑลหัวเมือง นับเนื่องในการจัดธรรมการึกษา
 เป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์เจ้ามาแต่ครั้งโบราณกาลเป็นอุปทานิยปฏิบัติ อนุวัตรตาม
 พระบรมพุทโธวาท * ตรัสสอนเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี ให้เอาพระหฤทัยเอื้อเฟื้อในพระ
 อรหันตชีณาสพทักษิณยบุคคลว่า ยาวกัณณ ลิจฉวี วรขันธ์ อรหันตสุ รมมการกษา-
 วรรณคฤติ สุตวิหิตา ภวิสสติ ดูก่อนเหล่าลิจฉวี พวกวัชชียังจักจัดความรักษารังระไว
 ป้องกันอันชอบธรรมในพระอรหันต์ทั้งหลายดีแล้วเพียงใด ด้วยคิดจะให้พระอรหันต์ผู้
 ยังไม่มาพากันมาสู่รัชสีมา และให้พระอรหันต์ผู้มาแล้วอยู่ผาสุกสบาย วุฑฒิเยว ลิจฉวี
 วรขันธ์ ปาฏิภงขา โน ปริหานิ พวกวัชชียังจะหวังความเจริญได้ ไม่มีความเสื่อมทราม
 อยู่เพียงนั้นแท้จริง การพระราชทานธรรมการึกษาแก่ผู้ประพฤติพรตทั่วไป แม้แก่ผู้ที่ไม่
 ทรงนับถือนี้ เป็นประเพณีของพระมหากษัตริย์เจ้าในอดีตกาล ซ่อนมีพระราชบรรหาร
 ของพระเจ้าอชาตศัตรูบรมบพิตร พระเจ้ามครรัฐ ตรัสเล่าถวายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 เป็นเครื่องสาธก แท้จริงเมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูบรมบพิตร เสด็จพระราชดำเนินไปสู่สำนัก
 ดิตถกรเจ้าลัทธิ ๖ คน มีปุณณกัสสปเป็นหัวหน้า ตรัสถามหาผลที่สมณะจะพึงได้ในการ
 ประพฤติพรตเพศผนวชว่า จะมีบางอย่างของคฤหัสถ์ผู้พึงศิลปศาสตร์ของตนเลี้ยงชีพ
 หรือไฉน? ครุ ๖ คนทูลถวายวิสัชนาไขว่ไขว่ไปตามลัทธิของตน ๆ หาต้องตามพระราชปฐจาไม่
 พระเจ้าอชาตศัตรูบรมบพิตรไม่พอพระราชหฤทัย แต่ทรงพระราชดำริว่า **กถิ หิ นาม**
มาทิสั สมณิ วา พุราหมณิ วา วิชิตะ วสนตัม อปสาเทตพุพม มณเฑยยุย ไฉนเจ้า
 แผ่นดินเช่นเราจะพึงสำคัญเห็นสมณะก็ดี พุราหมณ์ก็ดี ผู้อยู่ในอาณาเขตว่าเป็นผู้ที่ตน
 อาจจะรุกราน ครั้นทรงพระราชดำริฉะนี้แล้ว ก็ไม่ตรัสอนุโมทนาและคัดค้านเสด็จกลับ
 มาเสีย ซ่อนนี้สาธกว่า พระมหากษัตริย์เจ้าแต่ปางก่อน ได้พระราชทานธรรมการึกษาแก่
 ผู้ประพฤติพรตทั่วไป แม้แก่ผู้ที่ไม่ทรงนับถือ ฉะนี้. อีกประการหนึ่ง ได้ทรงพระราช-
 ศรัทธาเริ่มการสถาปนาวัดเบญจมบพิตร และบูรณะวัดปรีณายก ทรงพระราชอุทิศแก่
 จาตุทิศสงฆ์ ผู้จะมาอยู่อาศัยประกอบกิจพระศาสนา การสร้างพระอารามวิหารอุทิศแก่

* อจ. สดตก. ๒๓/๑๖.

พระมงคลวิเสสกลา

จากทิศสงฆ์นี้ ท่านกล่าวสรรเสริญในกฎทนต์สูตร^๑ ว่า มีผลานิสงส์ยิ่งกว่ามหายัญของ พระเจ้ามหาวิชิตราชในอดีตนอกพุทธรูปบาทกาล ที่ทรงบำเพ็ญเป็นการใหญ่ บริจาคทาน พัสตูก่แปฏิกาคหทั่วไพบไม่เลือกบุคคล และว่ามีผลพิเศษกว่าอนุกุลยัญ ที่ทายกบริจาค อุทิศบรรพชิตผู้ทรงศีลาทิคุณเป็นนิตยทาน และมีการจะต้องเป็นธุระปรารมภ์น้อยกว่าด้วย และอานิสงส์นั้นเล่า เมื่อย่นกล่าวตามนัยในพุทธคาถาอนุโมทนาวิหารทาน^๒ ของท่าน เศรษฐีอนาลบิณทิกะในเสนาสนชั้นก็ เป็น ๒ คือ เป็นประโยชน์แก่สงฆ์ผู้อาศัยด้วยเป็น เครื่องกันภัยอันตรายมีเย็นร้อนเป็นต้น และเป็นประโยชน์แก่ผู้สร้าง ด้วยจะได้ดับธรรม เป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ จากสำนักท่านพหุสตุผู้อยู่ในวิหารนั้น พระมหากษัตริย์เจ้าใน ปางก่อน ผู้นับถือพระพุทธศาสนา จำเดิมแต่พระเจ้าพิมพิสารบรมบพิตรพระเจ้ามครรัฐ ได้ทรงปฏิบัติเป็นราชกรณียกิจอย่างหนึ่ง. อีกประการหนึ่งได้ทรงเริ่มจะตั้งหอพุทธศาสนา- สังคหะขึ้นที่วัดเบญจมบพิตร ให้เป็นที่รวบรวมพระคัมภีร์และสมุดอันรณาลำแดง พระบรมพุทโธวาทานุศาสน์ เปิดเป็นธรรมทานให้มหาชนไปอ่าน เข้าไปดูได้ตามปรารถนา ข้อนี้เป็นมหาทานประเสริฐสุดกว่าทานทั้งปวง สมด้วยพระพุทธภาษิตว่า **สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ**^๓ ธรรมทาน ย่อมชนะทานทั้งหมด. เพราะทานอื่นไม่เป็นปัจจัยให้ พระศาสดาดำรงอยู่เหมือนธรรมทาน พระปริยัติธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรม ศาสดาจารย์ ยังมีผู้ทรงปฏิบัติตามอยู่เพียงใด พระศาสนาก็ยังได้ชื่อว่าทรงอยู่เพียงนั้น เมื่อพระองค์ไกลจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ได้ตรัสบรรหารตั้งพระธรรมวินัยไว้แทน พระองค์แก่พระอานนท์พุทธปฏิฐากว่า โย โว อานนฺท มยา เทสิโต ปญฺญตฺโต ธมฺโม จ วินโย จ โส โว มมจฺเจยน สตุถา^๔ ความว่า ดูก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยใดที่ เราผู้ตถาคตได้แสดงแล้ว ได้บัญญัติแล้ว แก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น จักเป็น ศาสดาของท่านทั้งหลาย ภายหลังแต่เราล่วงไปแล้ว อีกประการหนึ่ง อาศัยพระบารมี บันดาลรัฐบาลอินเดียได้ถวายพระสารีริกธาตุที่ขุดได้ในจังหวัดนั้น มีอักษรจารึกบอก ลำคํัญว่าพระบรมธาตุ จึงพุทธศาสนิกประชาชนในประเทศลังกา พม่า ญี่ปุ่น และรัสเซีย ทราบประพฤติเหตุนั้นแล้ว แต่งทูตผู้แทนเข้ามา กราบทูลขอพระราชทานส่วน เชิญออกไปประดิษฐานเป็นที่สักการบูชาในประเทศของตน ๆ ข้อนี้แสดงให้เห็นชัดว่า พวกพุทธ- ศาสนิกประชาชนต่างรัชสีมา มีความนิยมนับถือยอมรับรองสมเด็จพระบรมบพิตรพระราช

^๑ ที. ส. ๙/๑๘๕.

^๒ จุลลวค. ๒/๑๒๐.

^๓ พ. ธ. ๒๕/๓๖.

^๔ ที. มหา. ๑๑/๑๗๘.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

สมภารเจ้า ว่าเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกทั่วกันไป เป็นพระเกียรติยิ่งใหญ่อจรรพทั่วภูมิณฑล คล้ายพระเจ้าอโศกมหาราชในอดีตกาล ก็แลการได้เสด็จคชสารมาเป็นพระราชพาหนะ เชิดชูพระบารมีของพระมหากษัตริย์เจ้า ผู้มีหัตถานิกเป็นองค์ในจตุรงคเสนาฉันท การได้ พระสารีริกธาตุ ก็เชิดชูพระบารมีของพระมหากษัตริย์เจ้าผู้นับถือพระพุทธศาสนาฉันทนั้น.

ฝ่ายพระราชอาณาจักรนั้น ประการหนึ่ง ทรงกลับตั้งกระทรวงเกษตราธิการขึ้นใหม่ มีเสนาบดีเป็นเจ้าหน้าที่บำรุงการกสิกรรม ทรงตั้งข้าหลวงพิเศษให้จัดการออกตราจอง ที่นาตำบลทุ่งหลวง และคลองเปรมประชากร คลองประเวศบุรีรมย์ ให้แก่ราษฎรผู้เจ้าของ ให้เป็นหลักฐาน. ป้องกันการกล่าวต่อที่นาของกันและกัน และโปรดเกล้าฯ ให้ออกหมาย ประกาศเรื่องการขายฝากที่ดิน ป้องกันไม่ให้ผู้ถือหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินซึ่งมิใช่เจ้าของ ได้ช่องตระบัดสินของผู้อื่น เหล่านี้ หมวดยกเทศาภิการ หรือกล่าวโดยโวหารเก่าว่า **สัสตเมธัง สังคหัตถุ** คือพระปรีชาฉลาดในการบำรุงธัญญาผล. อีกประการหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระราชบัญญัติเก็บอากรที่ดิน ในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ผ่อนปรนอนุโลม แก่ภูมิประเทศ มิให้ราษฎรผู้ทำไร่นาเรือกสวนเลี้ยงชีพต้องเสียอากรเกินกว่ากำลัง และตั้งพระราชบัญญัติเปลี่ยนวิธีเก็บภาษีอากร และออกประกาศแก่วิธีเก็บภาษีน้ำตาลโตนด ให้เป็นการเบาแก่ราษฎร ออกประกาศตั้งอัตราเก็บเงินแทนดีบุกภาคหลวงในมณฑลภูเก็ต ผ่อนปรนให้คนทำเหมืองส่งดีบุกไปค้าขายได้โดยสะดวก และพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้เสนาบดีเจ้าหน้าที่ตั้งข้อบังคับสำหรับเจ้าพนักงานกรมสรรพากร เหล่านี้ หมวดยกเทศาภิการ กล่าวตามคำโบราณว่า **สัมมาปาสัง สังคหัตถุ** คือกิจการเป็นจุดบ่วง สำหรับคล้องน้ำใจคนให้นิยมในพระบารมีธรรม. อีกประการหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระราชบัญญัติเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์ และพระราชบัญญัติลักษณะทาส ในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ทั้ง ๒ อย่าง ผ่อนให้ราษฎรพ้นจากความกะเกณฑ์เอามาใช้กรากกรำ หรือให้เสียส่วยมีค่ามาก และกระทำความเป็นทาสให้มีที่สุดลง ออกประกาศกำหนด อายุชายฉกรรจ์ให้ยึดออกไป และปลดชราให้สิ้นเข้ามา ออกประกาศเรื่องสินสอดและของหมั้นในระหว่างผัวเมีย ไม่ต้องให้หญิงคืนในเวลาที่ย่าจากกัน โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหน้าที่ตั้งข้อบังคับแจกตราภูมิแก่กำนันและผู้ใหญ่บ้าน ออกประกาศให้ใช้คำนำพระนาม พระองค์เจ้าในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ๒ พระองค์ว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ และโปรดเกล้าฯ ให้บุตรบุตรีมียศเป็นหม่อมเจ้า ตั้งพระราชบัญญัติศักดินาและแบบเครื่องแต่งตัว ข้าราชการหัวเมืองฝ่ายพลเรือน เหล่านี้ หมวดยกเทศาภิการ หรือปฐมเมธัง สังคหัตถุ

พระมงคลวิเสสกลา

คือพระปรีชาฉลาดในการยึดเหนี่ยวน้ำใจคน. อีกประการหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้ออกประกาศแก้ไขพระราชบัญญัติพยาน และแก้กระบวนพิจารณาความแพ่ง ตั้งข้อบังคับสำหรับรัฐมนตรีสภาเพิ่มเติม เหล่านี้ ส่วนอัยการ กับโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีเจ้าหน้าที่ตั้งข้อบังคับ สำหรับปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ นี้ส่วนการปกครอง ๒ หมวดนี้ เรียกให้ต้องตามโวหารเก่าว่า **นิรคคลัง สังคหัตถุ** กิจการเป็นเหตุไม่ต้องลงลิ้มลงกลอนที่ประตูบ้านประตูเมือง. อีกประการหนึ่ง ได้ทรงสร้างถนนราชดำเนิน และเริ่มสร้างทางรถไฟสายเพชรบุรี ๒ นี้ หมวดนวนกรรมการโยธา. อีกประการหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระราชบัญญัติจัดการป้องกันกาฬโรค ซึ่งเกิดในเมืองต่างประเทศ มิให้ติดเนื่องเข้ามาในกรุงได้ และให้ตรวจป้องกันโรคสัตว์พาหนะมิให้เกิดติดกัน และโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหน้าที่ตั้งข้อบังคับตรวจเรือนจำ ให้นักโทษได้ผาสุกตามวิสัยจะพึงมีได้ เหล่านี้ หมวดสุขาภิบาล. พระราชกรณียกิจฝ่ายพุทธจักรและราชอาณาจักร ซึ่งได้รับพระราชทานพรณนามานี้ นับว่ารัฐาภิบาลนโยบาย (ส่วนประหิตปฏิบัติ) จัดเป็นมงคลวิเสสที่ ๓.

พระราชกรณียกิจส่วนอรรถสัมบัติประหิตปฏิบัติ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งศุภสิริสวัสดิอุดมมงคลอันพิเศษ มีเอกเทศดังได้รับพระราชทานพรณนามาจะนี้.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ในสก ๑๒๐

พระคุณพิเศษ ส่วนอรรถสมบัติ จะถวายวิสัยด้วยอุปถัมภ์ธรรมส่วนประสิทธิปฏิบัติ
จะถวายวิสัยด้วยอรรถจริยาและรัฐาภิบาลโนบาย พอเป็นนิตินัย.

แลอุปถัมภ์ธรรมนั้น คือพระราชกุศลบุญกิจวิริยาสัมมาปฏิบัติ ส่วนอ่อนน้อมแก้
วยุทชนบุคคล และธรรมที่ชอบ อันสมเด็จพระบวรพระพุทธเจ้าทรงประพาส
เป็นอาณัติธรรมเสมอมา ด้วยสมเด็จพระบวรพระพุทธเจ้า ประกอบด้วยพระราช
กุศลสมภารบุญการการบารมีมาโสธร เพิ่มพูนวิบากขั้นอันมโหฬารให้ทรงสมบูรณ์
ด้วยพระชาติสมบัติในเบื้องต้น เป็นที่นิยมนับถือของอเนกชนนิกร ดังแสดงไว้ในพระ
บาลีประเทศว่า อุกโต สุชาโต มาติโต จ ปิตีโต จ มีพระชาติอันดี ทั้งฝ่ายพระชนนี
ทั้งฝ่ายพระชนกนารถ เป็นอุภัยปักษ์ สัมพุทธคหณโก ประสูติจากพระครรภ์อันบริสุทธิ์
อกุจิโต อนุปกุโร ชาติวาเทน ไม่มีใครพุดคัดค้านติเตียนได้ ด้วยกล่าวถึงพระชาติ
และได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์เจ้าปฐมมณฑล ต้อง
ด้วยลักษณะในคำนิพนธ์ว่า

ขัตติโย เสฏโฐ ชเนตสมัย

เย โคตตปฏิสารีโน °

พระมหากษัตริย์เป็นใหญ่ในหมู่คนผู้รังเกียจด้วยโคตร นับว่า ชาติวาทุโธ ทรงพระเจริญ
ด้วยพระชาติแล้ว แต่ดังนั้นยังทรงอ่อนน้อมแก่ท่านผู้เจริญด้วยวัย ดังทรงยกย่องพระ
ราชวงศ์ผู้เจริญพระชนมพรรษาไว้ในที่กุลเชฏฐ และทรงแสดงเคารพพิเศษตามสมควร
นับว่า กุเล เชฏฐาปจายี ทรงอ่อนน้อมแก่ผู้ใหญ่ในราชตระกูล ข้อนี้เป็นวัตรบทของ
สัปปริสนบุคคล นับเป็นที่ ๒ รองมาตาปิตุอุปภูฐานกิจ มาในภาษิตว่า

° ที. ปาฐ. ๑๑/๑๐๗.

พระมงคลวิเสสกลา

มาตาเปติกร์ ชนตุ
สณห์ สขิลสมภาส
มจฺเจรวินเย ยุตุต
ตํ เว เทวา ตาวตีสสา

กุเล เชฏฺฐาปจายิน
เปสฺสณเยยุปฺปหายิน
สจฺจํ โกธากิภูํ นร
อาหุ สปปฺริโส อิติ.^๑

เทพเจ้าชั้นดาวดึงส์สวรรค์ ได้กล่าวเรียกนรชนผู้เป็นคนเลี่ยมมารดาบิดา สัมมา
การวะแก่ผู้ใหญ่ในตระกูล มีวาจาละเอียด เจรจาแต่ถ้อยคำอันจะก่อให้เกิดมิตรสันถวะ
เว้นคำส่อเสียดให้เขาแตกร้าง ประกอบตนในอุบายเครื่องบำบัดมัจฉริยโทษ ตั้งอยู่ใน
สัตย์ในธรรม ครอบงำความโกรธเสียได้ ว่าเป็นลัปปบุรุษ ดังนี้. อนึ่ง พระบรมวงศานุวงศ์
ที่ทรงเจริญพระชนมายุกว่า และข้าพุดละอองธุลีพระบาทผู้เจริญพระวายุกาล สมเด็จพระ
บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระราชทานเงินตรากับฝารดน้ำเสมอมา ขอนี้อนุโลมเข้า
ในอุปจายนธรรม มาในคำประพันธ์ว่า

เย วุฑฺฒมปจายนฺติ
ทิฏฺฐเฐ ฐมฺเม จ ปาสํสา

นรา ฐมฺมสฺส โกวิทา
สมฺปฺราโย จ สุกฺติ.^๒

ความว่า ชนทั้งหลายเหล่าใด ฉลาดในธรรม ย่อมมาค้ำับนบนอบผู้เจริญเป็น
อาจิณปฏิบัติ ชนเหล่านั้น อันบัณฑิตจะพึงสรรเสริญในปัจจุบัน และลัมปรายภพเบื้องหน้า
ของชนเหล่านั้น ก็เป็นสุคติดังนี้ ในกาลนี้แสดงวุฑฒบุคคลเป็นสรรพสาธณะไม่มีจำกัด
ควรจัดประเภทพรรณนาได้เป็น ๓ **ชาติวุฑฺโฒ** ผู้เจริญโดยชาติ ๑ **วัยวุฑฺโฒ** ผู้เจริญ
โดยวัย ๑ **คุณวุฑฺโฒ** ผู้เจริญโดยคุณ ๑. ในวุฑฒบุคคล ๓ ประเภทนั้น ท่านผู้สูงโดยชาติ
ที่มหาชนนับถือว่าเป็นใหญ่ มีกษัตริย์มหาศาลเป็นต้น ชื่อว่า **ชาติวุฑฺโฒ** ผู้เจริญโดยชาติ
ผู้ใหญ่โดยกำเนิด ท่านผู้สูงอายุ ชื่อว่า **วัยวุฑฺโฒ** ผู้เจริญโดยวัยผู้ใหญ่โดยอายุกาล
ท่านผู้ทรงคุณสมบัติความดีในสันดานมาก ชื่อว่า **คุณวุฑฺโฒ** ผู้เจริญโดยคุณ ผู้ใหญ่โดย
ความดี. วุฑฒบุคคล ๓ ประเภทนี้ ควรแก้อุปจายนกรรม คือ **อภิวาทนํ** การกราบไหว้
ปจฺจุจฺจานํ การลุกขึ้นรับ **อาสนทานํ** การให้อาสนะที่นั่ง **มคฺคทานํ** การหลีกทางให้
สกุการครุการมานนปฺบูชา ทำสักการเคารพนับถือบูชา เมื่อบุคคลมาเคารพนบ
วุฑฒบุคคลทั้ง ๓ นั้น ด้วยอาการมาตรว่าพอเป็นสามีจิกรรม ก็อาจเปลื้องคำครหา และ
ห้ามกิริยาไม่สุภาพเสียได้ ทำตนให้เป็นคนมีอหยาศัยอันงาม ได้นามว่า **ปริสฺสณฺณ** ผู้รู้จัก

^๑ ตี. ส. ๑๕/๓๓๕.

^๒ พุ. ขา. เอก. ๒๓/๑๒.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ประชุมชน เป็นบุคคลที่บัณฑิตจะพึงสรรเสริญ เมื่อมาร่ำฟังถึงกุศลจริยาสัมมาปฏิบัติของท่านพุทธมุนีคุณ อันอำนวยการให้ท่านสมบูรณ์ด้วยชาติอันประเสริฐ เกิดในตระกูลอันสูงมีชนมายุยืนเป็นเหตุแล้ว และเคารพนบนอบโดยสถานเป็นดังภานะที่รองกุศลสุจริต เป็นธรรมการวัชรธรรมบูชา พร้อมด้วยอาการกายวาจาจิตครบทวารตรัย นี้จัดเป็นอุปายนัยกุศล ท่านพรรณนาว่า อาจอำนวยการวิบุลผลในปัจจุบัน ดังแสดงไว้ในคาถาประพันธ์ว่า

อภิวาทนสลิสุต

นิจจำ วุฑฒาปจายโน

จตุตถาโร ฐมา วุฑฒนุติ

อายุ วณฺโณ สุขํ พลํ*

ดังนี้ มีความว่า ธรรมสิ่งชอบเป็นคุณที่สัตว์ต้องประสงค์ ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ ผิวกาย สุขกายสุขใจ กำลังกายกำลังความคิดย่อมเจริญทวีมากขึ้นแก่บุคคลผู้ทำการกราบไหว้เป็นปกติ คำนี้บ่นบอบผู้เจริญอยู่เป็นนิตย์ มีอธิบายว่า อุปายนัยกุศลนั้นเป็นประโยชน์สมบัติ มีกำลังบำบัดอุปปีฬกรรมและอุปฆาตกรรมเสียไม่ให้ช่องเพิ่มอนิรุทธวิบากแก่ผู้นั้น ผู้นั้นก็พ้นภัยอันตรายต่าง ๆ มีอายุยืนดำรงนาน วรรณะ สุขะ พละ ๓ ประการ ก็เจริญตามอายุนั้น เมื่อทำลายขันธแล้ว ยังมีสุคติภพเป็นที่ไป ณ เบื้องหน้าดังแสดงไว้ว่า สมปรายโย จ สุคติ สัมปรายภพจะเป็นสุคติด้วย ดังนี้.

อีกประการหนึ่ง สมเด็จพระบรมพิตร์พระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระเดชานุภาพพลล้นล่งพันอำนาจแห่งรัฐอาณา ถึงดั่งนั้น ยังทรงสัมมาคารวะในราชธรรม มิได้ทรงกล้าเกินและมีให้ผิดราชประเพณี นี้อุปายนวิธ เป็นไปในธรรมที่ชอบ เป็นคุณสมบัติบำรุงรัฐมณฑลให้เกษมสำราญนิราศภัย มีข้ออุปมาอุปไมยแสดงไว้ในพระบาลีตักกนิบาตอังคตตริณิกาย^๒ ว่า **คุณนญเจ ตรมานาน** เป็นต้น ความว่า เมื่อโคทั้งหลายข้ามฟากอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูงไปคด โคทั้งปวงนั้นก็ไปคดตามกัน ถ้าโคผู้นำฝูงไปตรง โคทั้งปวงนั้นก็ไปตรงตามกัน ข้อนี้ฉันใด

เอวเมว มนุสเสสุ

โย โหติ เสฏฐสมมโต

ในหมู่มนุษย์ก็อย่างเดียวกัน ถ้าท่านผู้ได้รับสมมติให้เป็นใหญ่ประพฤติไม่เป็นธรรม นำที่ประชาชนเหล่านี้จะประพฤติไม่เป็นธรรมบ้าง ถ้าท่านจะประพฤติเป็นธรรม นำที่จะประพฤติเป็นธรรมบ้าง ถ้าพระราชไม้มั่งอยู่ในธรรม รัฐจังหวัดทั้งปวงก็อยู่ไม่เป็นสุข แม้แต่

* พ. ๖. ๒๔/๒๙.

^๒ อัง. จตุกก. ๒๑/๙๘.

พระมงคลวิเสสกลา

สมเด็จพระโลภนาถผู้ประเสริฐเลิศลบลาศาสดาทั้งปวงในพิภพ ก็ยังทรงสักการะเคารพ
พระธรรมเป็นใหญ่ มีเรื่องเล่าไว้ว่า เมื่อครั้งพระองค์แรกตรัสรู้ เสด็จประทับอยู่ ณ รมไม้
อชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ณ อุรุเวลาประเทศ พระองค์ทรงดำริเห็นว่า
ความไม่มีที่เคารพเชื่อถือเป็นความลำบาก และทรงเลือกหาผู้ที่พระองค์ควรสักการะเคารพ
ก็มีได้พบสมณพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งทรงคุณคือศีลสมาธิปัญญาและวิมุตติพิเศษ
ยิ่งกว่าพระองค์ แต่ตั้งนั้นก็ยังทรงสักการะเคารพพระธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้เองเป็นใหญ่
ข้อนี้เป็นประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย **เย จ อติดา สมพุทฺธา** พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทั้งหลายใดได้มีในอดีตล่วงไปแล้วด้วย **เย จ พุทฺธา อนาคตา** พระพุทธเจ้าทั้งหลายใด
ยังจะมีในอนาคตด้วย.

โย เจตฺรหิ สมพุทฺโธ

พหุณฺโณ โสภนาสโน

พระพุทธเจ้าพระองค์ใดในกาลปัจจุบัน ผู้กระทำไศกของคนเป็นอันมากให้พินาศ.

สพฺเพ สทฺธมฺมครุโน

วิหริสฺสุ วิหาติ จ

อลาปิ วิหริสฺสนฺติ

เอสา พุทฺธานธมฺมตา

พระสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นทุกพระองค์ ได้ทรงเคารพในพระสัทธรรมมาแล้ว และยังทรงอยู่
และจักทรงต่อไปอีก ข้อนี้เป็นธรรมดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ตสฺมา หิ อุตฺตกาเมน

มหตฺตมภิกฺขชตา

สทฺธมฺโม ครุภาตพุโ

สโร พุทฺธานสาสนํ

เพราะเหตุนั้น อุตตคามกุลบุตรจำนงความเป็นใหญ่ เมื่อระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายแล้ว ก็พึงทำความเคารพพระสัทธรรมทุกเมื่อ.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญอุปายนธรรมในวายุขสมนุชคณ
และธรรมที่ชอบเป็นอาจิณปฏิบัติ ข้อนี้จัดเป็นประณมมงคลอันวิเศษยิ่ง ส่วนอดีตสมบัติ.

อรรถจริยา คือราชกิจที่ทรงประกอบด้วยตั้งพระราชหฤทัยจะให้เป็นประโยชน์
แก่พระราชวงศานุวงศ์เสวกามาตย์ และทวยประชาราษฎรทั้งปวง ด้วยสามารถแนะนำให้
ประกอบกิจ และชักชวนในกุศลจริยากิจการปนะ คือการแนะนำให้ประกอบกิจ สงเคราะห์
เข้าในรัฐฎาภิบาลนโยบาย ซึ่งจะรับพระราชทานถวายวิสัยนาในวาระเป็นลำดับไป ในที่นี้จะ
พรรณนาแต่เพียงการกุศลสมาทาปนะ คือการชักชวนในกุศลจริยา. สมเด็จพระบรมพิตร
พระราชสมภารเจ้า ตั้งพระราชหฤทัยทรงแสวงหาประโยชน์ เพื่ออเนกชนนิกรข้าขอบ
ขัณฑสีมาอยู่เป็นนิตย์ นอกจากทรงบำเพ็ญราชกิจส่วนรัฐฎาภิบาลนโยบาย ก็ยังทรง

สมเด็จพะมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ชวนชวาชักชวนให้ประกอบกิจปราศจากโทษ เพื่อได้ประสบสุขประโยชน์ตามสมควร แก่กาลสมัย อันจะพึงมีอีกส่วนหนึ่งต่างหาก เมื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทานบริจาค ได้พระราชทานโอกาสแก่พระราชนัดดาของข้าพเจ้าตลอดถึงราษฎร ให้ได้ช่องโดยเสด็จในการพระราชกุศลเนื่อง ๆ มา ทรงแสดงพระราชอัธยาศัยแผ่ทั่วไป ในประชุมชน ตามเยี่ยงอย่างของมรรคทายกผู้มีจิตโอบอ้อมอารี เมื่อบำเพ็ญทานด้วยตน ย่อมชักชวนชนอื่นให้บำเพ็ญด้วย ดังที่สรรเสริญไว้ในเรื่องต่าง ๆ โดยอนุรูปแก่เหตุว่า **เอโก อุตตนา จ เทติ ปรณจ สมาทเปติ โส นิพพุตตนิพพุตตภูฏาเน โภคสมุปทญจ ลกติ ปริวารสมุปทญจ** ความว่า ทายกผู้หนึ่งย่อมให้ทานด้วยตนเองด้วย ย่อมชักชวน ผู้อื่นด้วย ทายกผู้นั้นจะได้โภคสมบัติทั้งปริวารสมบัติ ในที่แห่งตนเกิดแล้วและเกิดแล้ว ดังนี้ มหาชนได้พึงพระบารมีแล้วและเจริญด้วยกุศลสุจริตสมด้วยภาษิตว่า

ยถา हि पपुटो सेलो

อรณฺณสุมี พุทฺทาวเน

เป็นต้น ความว่า ภูเขาศิลาที่อยู่ในป่าใหญ่ หมูไม่ได้อาศัยภูเขานั้นเจริญงอกงามใหญ่โต อยู่ในป่า ฉนใด.

ตถาว สีสสมฺปนฺนํ

สทฺธํ กุลฺลุตฺตํ อิธ

บุตรภรรยาญาติพวกพ้องมิตรสหาย และคนผู้พึงเลื่อมใส ย่อมอาศัยกุลบุตรผู้มีศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีลแล้ว และเจริญด้วยคุณสมบัติและวิบากสมบัติ ฉะนั้น.

ตฺยสฺส สีสวโต สีสํ

จาคํ สุจฺริตานิ จ

ชนเหล่านั้น ที่เป็นผู้มีปัญญา ได้เห็นศีลบริจาคและสุจริตของกุลบุตรผู้มีศีลเป็นตัวอย่าง ก็ย่อมจะนิยมกระทำตาม **อิธ ธมฺมํ จริตฺวาน** ครั้นประพฤดิธรรมสุจริตอันนำไปสู่สวรรค์ สุดตอย่างนั้นแล้ว ผู้ที่ยังไคร่กามคุณารมณ์ ย่อมจะเพลิดเพลिनบันเทิงอยู่ในเทวโลก. พระคุณข้อนี้นับเป็นเหตุยมงคลอันวิเศษยิ่ง ส่วนปรหิตปฏิบัติ.

พระราชจริยารัฏฐาภิบาลโนบายนั้น คือ ราชกรณียกิจที่ทรงจัดขึ้นด้วยพระบรม เดชานุภาพ เพื่อเป็นประโยชน์คุณแก่พระราชอาณาจักรกับทั้งประชาชนข้าขอบขัณฑสีมา เพียงข้อเดียวนี้ ก็ยากที่จะพรรณนาให้จบลงในกลามรรคกัณฑ์นี้ จะรับพระราชทาน พรรณนาแต่การที่ได้เป็นไปแล้วในขวบหลัง ตั้งแต่ กันยายน ร.ศ.๑๑๙ ถึง สิงหาคม ร.ศ.๑๒๐ โดยเอกเทศเท่านั้น ฝ่ายพระพุทธจักร ได้ทรงพระราชดำริโดยพระราโชบาย จะให้วัดทั้งหลายได้มีผลประโยชน์เกิดขึ้นในพระอารามและที่ธรณีสงฆ์นั้นเอง เพื่อเป็นเครื่องรักษา วัดให้ทรงอยู่ได้ ในที่ไม่เป็นท่าเล โปรตเกล้า ๆ ให้ตัดถนนเข้าไป ทำให้เป็นท่าเล เมื่อที่

เป็นทำเลแล้ว ทรงชวนขวายเป็นให้ได้ทุนสำหรับทำการปลูกสร้าง และมีคนเช่าถือป้องกันสมบัติพระอารามมิให้ตกไปและเพิ่มพูนให้บริบูรณ์ขึ้น ทรงแนะนำให้บุคคลมีแก่ใจรับเป็นมรรคนายกดูแลและปฏิบัติพระอาราม นี่พระราชกุศลส่วนเวैयाวัจฉมัยบุญกิริยาวัตถุเกิดแต่ความชวนขวายในกิจที่ชอบ เป็นเครื่องเจริญบุญราศีแก่ผู้ประกอบ ดังแสดงในกาลทานสูตร^๑ ภาลว่า

เย ตตถ อนุโมทนติ
น เตน ทกขิณา โอนา

เวยยาวจํ กโรนติ วา
เตปิ ปุณฺณสุส ภาคิโน

ความว่า ชนทั้งหลายได้มีจิตเบิกบานอนุโมทนาก็ดี ช่วยกระทำความชวนขวายก็ดี ในทานนั้น ทกขิณาก็ได้บอกพร่องไป เพราะเหตุมีผู้อนุโมทนาและช่วยชวนขวายนั่น ส่วนชนทั้งหลายนั้นย่อมได้ส่วนบุญเพราะการที่ตนได้อนุโมทนาและช่วยชวนขวายนั่นเอง อีกประการหนึ่ง เป็นคุณกระทำบุคคลให้เป็นที่พึ่งแก่ผู้อื่น แสดงไว้ในนาถกรรมธรรมสูตร^๒ ยกภิกษุขึ้นเป็นที่ตั้งว่า ยมปิ ภิกขเว ภิกขุ ยานิ ตานิ สพรหมจารีนิ อุจฺจาวจานิ กิฏฺเฐยานิ, ตตถ ทกฺโข โหติ อนลโส, ตตรูปายาย วิมฺสาเย สมฺนาคโต อลํ กาคํ อลํ สํวาทํ อยมปิ ฐมโม นาถกรโณ ความว่า ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ชยันในกิจอันจะต้องใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำได้ ทั้งน้อยทั้งใหญ่ของสพรหมจารีทั้งหลาย ไม่เกียจคร้านประกอบด้วยวิจารณ์ปัญญาสามารถในกิจนั้น อาจจัดอาจทำให้สำเร็จไปได้ นี่เป็นธรรมกระทำเธอให้เป็นที่พึ่งของสพรหมจารี ประการหนึ่ง ถึงในคฤหัสถ์สมณชนก็อย่างเดียวกัน ท่านผู้เป็นใหญ่ประกอบด้วยปริชาสามารถฉลาดในอุบาย ช่วยชวนขวายให้กิจธุระของผู้อยู่ใต้อำนาจสำเร็จได้โดยกำลังปัญญา ชื่อว่า เป็นที่พึ่งซึ่งผู้น้อยได้ด้วยดีแล้ว.

ฝ่ายราชอาณาจักร ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะบำรุงรักษารัฐมณฑลให้สมบูรณ์และเพิ่มพูนสุขสมบัติแห่งข้าขอบขัณฑสีมา ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินสู่ประเทศชวา อันเป็นอาณาเขตต่างประเทศ เพื่อได้ทอดพระเนตรเห็นกิจการนั้น ๆ อันจะเป็นอุปการะแก่พระราโชบาย เป็นเหตุต้องทรงลำบากพันประมาณ ถึงในกาลปางหลังก็ได้เสด็จพระราชดำเนินสู่ต่างประเทศเป็นหลายครั้งตลอดถึงทวีปยุโรปเป็นที่สุด ไม่มีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดในทวีปเอเชียเบื้องบูรพทิศ ได้เสด็จพระราชดำเนินไกลถึงเช่นนี้ นอกจากงานพระราชสงคราม ก็ไม่มีพระองค์ใดได้เสด็จถึงแดนต่างประเทศนี้เป็น

^๑ อจ. ปญจก. ๒๒/๔๔.

^๒ อจ. ทสก. ๒๖/๒๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระเกียรติยศพิเศษ มีปรากฏในพระราชพงศาวดารสืบไป. อีกประการหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้ออกโฉนดที่ดินในมณฑลกรุงเก่าไว้เป็นสำคัญ เพื่อป้องกันพิพาทด้วยเรื่องที่ดิน และทรงตั้งพระราชบัญญัติว่าด้วยลักษณะเก็บเงินค่านาให้เป็นระเบียบ และป้องกันสัตว์พาหนะจากโจรภัย นี่หมวดกสิกรรม หรือกล่าวโดยคำเก่าว่า **สัสสมะธัง สังคหัตถุ** คือพระปรีชาฉลาดในการบำรุงรัฐพล. อีกประการหนึ่ง ทรงแก้ไขวิธีเก็บเงินค่าดิบบุกภาคหลวง และค่าเปลี่ยนตราดิบบุกในมณฑลภูเก็ต วิธีเก็บภาษีไม้กระยาเลย และวิธีเก็บภาษีต้นตาลโตนด ให้สะดวกแก่ผู้ค้าขาย นี่หมวดพาณิชย์กรรม กล่าวตามคำโบราณว่า **สัมมาปาสัง สังคหัตถุ** คือกิจการดูบ่วงสำหรับคล้องน้ำใจคนให้นิยมพระบารมีธรรม. อีกประการหนึ่ง ทรงตั้งพระราชบัญญัติเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าเพิ่มเติม พระราชบัญญัติเครื่องแต่งตัวข้าราชการฝ่ายพลเรือนหัวเมือง พระราชบัญญัติกำหนดศักดินาข้าราชการกรมทหารเรือ พระราชบัญญัติให้ค่าจ้างแก่ผู้ต้องเกณฑ์รับราชการ และพระราชบัญญัติให้กรรมสิทธิ์แก่ผู้แต่งหนังสือ นี่หมวดสังคหุบาย หรือ **ปฐิสเมธัง สังคหัตถุ** คือ พระปรีชาฉลาดในการยึดเหนี่ยวน้ำใจคน. อีกประการหนึ่ง ทรงตั้งพระราชบัญญัติเพิ่มเติมวิธีพิจารณาความอาญา นี่หมวดอัยการ. อีกประการหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้ใช้พระราชบัญญัติโรงจำนำ ร.ศ. ๑๑๔ เพื่อป้องกันโจรกรรม ให้ออกประกาศห้ามกันการฉ้อโกง และทรงตั้งพระราชบัญญัติเพิ่มเติมอากรการพนัน เพื่อกระตุ้นความเบียดเบียนหมวดอารักขา. อีกประการหนึ่ง ทรงตั้งพระราชบัญญัติป้องกันมิให้เอาเนื้อสัตว์มีโรคจำหน่ายเป็นอาหาร นี่หมวดสุขาภิบาล. อีกประการหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้สร้างทางรถไฟสายนครราชสีมา และมีสาขาแยกไปลงพบุรี สำเร็จได้เปิดให้มหาชนสัญจร ในพระนครทรงสร้างถนนจักรพรรดิพงษ์ และถนนอนุสาวรีย์ กับสะพานอ่าวสวิจิตร นริศดาร์ต โสมนัสนครา และสะพานเฉลิม ๔๗ รวม ๔ ตำบล นี่แผนกนวรรรม. อีกประการหนึ่ง ทรงตั้งพระราชบัญญัติรักษาช้างป่าเพื่อมิให้สูญพันธุ์ นี้ได้ชื่อว่าพระราชทานอภัยทาน โดยบรรยาย ดังพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายทรงเห็นอำนาจประโยชน์แล้วและพระราชทานอภัยแก่สัตว์จุตูปาทพิบาตบางเหล่า มีหมุ่มฤคและฝูงสุวสุกเป็นต้น แสดงไว้ในวัดภูนั้น ๆ เป็นนิทสสนอุทาหรณ์. พระราชกรณียกิจฝ่ายพระพุทธจักร และราชอาณาจักร ซึ่งได้รับพระราชทานพระรณนามานี้ ส่วนรัฐฎาภิบาลโนบายเป็นตติยมงคลวิเสส ส่วนปรหิตปฏิบัติ.

พระราชกริยาส่วนอรรถสมบัติ และปรหิตปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่งศุภสิริสวัสดิอุดมมงคลอันพิเศษ มีเอกเทศดังได้รับพระราชทานพระรณนามาจะนี้.

ในศกที่ ๑๒๑

พระคุณพิเศษ ส่วนอรรถสมบัติ จะถวายวิไลสนาด้วยสัทธาสัมปทาและสามัตถิยะ ส่วนปรหิตปฏิบัติ จะถวายวิไลสนาด้วยรัฐฐาภิบาลโนบาย พอเป็นนิตัสสนนัย.

สัทธาสัมปทานั้น คือความเชื่อประกอบด้วยเหตุผลในสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อว่าศรัทธา มีวิภาคตามวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อเป็น ๔ ประการ คือ กัมมสัทธา เชื่อกรรม ๑ วิปากสัทธา เชื่อผลแห่งกรรม ๑ กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน ๑ ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า ๑ สิ่งที่สัตว์ทำด้วย กาย วาจา ใจ พร้อมด้วยเจตนา เชื่อว่า กรรม จำแนกโดยประเภท ส่วนดีมีมูลมาแต่โอโลละ อโทสะ อโมหะ เป็นกุศลกรรมส่วนชั่วมีมูลมาแต่ โโลละ โทสะ โมหะ เป็นอกุศลกรรม กรรม ๒ ประเภทนี้เมื่อความประชุมปัจจัยมีและได้ช่องเมื่อใด ก็ย่อมให้ผลเมื่อนั้น กุศลกรรม ย่อมให้ผลเป็นที่ปรารถนารักใคร่พึงใจ เป็นไปตามมูลเหตุความหยั่งรู้กรรมคาดหน้าว่า เป็นมูลเหตุให้ผลแก่ผู้ทำเช่นนั้น ๆ อนุวัตรตามมูลเหตุแล้วและเชื่อลง เหมือนแพทย์ผู้หยั่งรู้สมุฏฐานก้าวหน้าว่า จะให้เกิดความรำคาญหรือเกิดโรคแก่ร่างกาย แล้วประกอบ อุบายชักนำหรือบำบัดเสีย นี่ชื่อว่า กัมมสัทธา เชื่อกรรม. ผลสุกวิเศษเกิดแต่กรรม เชื่อว่าวิปาก จำแนกโดยวิภาค ส่วนที่ปรารถนารักใคร่พึงใจ เป็นผลของกุศลกรรม ส่วนไม่เป็นที่ปรารถนารักใคร่พึงใจ เป็นผลของอกุศลกรรม วิปาก ๒ ประเภทนี้ ล่อมูลเหตุของตนให้คนเห็น ความหยั่งรู้วิปากสาวเข้าไปหาต้นเหตุว่า มีมูลมาแต่กรรมอย่างนั้น ๆ เหมือน แพทย์ผู้เห็นโรคแล้วค้นพบสมุฏฐานแห่งโรคนั้น นี่ชื่อว่าวิปากสัทธา เชื่อผลแห่งกรรม. เหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสานุสัย ทำกรรมอันใดลงด้วยกาย วาจา ใจ ก็ย่อมได้เสวยผลของกรรม นั้น ทำชอบก็ได้เสวยผลอันดี ทำผิดก็ได้เสวยผลอันชั่ว กรรมย่อมจำแนกสัตว์ผู้กระทำ ให้เป็นผู้ประณีตและเลวทรามต่าง ๆ กัน ความหยั่งรู้ดังนี้ และเชื่อลง ชื่อกัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน. ความหยั่งเห็นคุณแห่งพระพุทธเจ้ากับทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ และเชื่อลงโดยนัยว่า **อรหัง สมฺมา สมฺพุทฺโธ ภควา** พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นพระอรหันต์ ไกลจากกิเลสบาปธรรม บริสุทธิทุกสถาน เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

เวไนยสัตว์ให้ปฏิบัติตาม ให้บรรลุถึงความบริสุทธิ์ และควรแก่ครูฐาน ตั้งอยู่ในที่เป็น พระศาสดาเป็นที่นับถือบูชาของมหาชน พระองค์ตรัสรู้ธรรมที่จริงที่ชอบตามลำพังพระองค์ ไม่มีผู้ใดเป็นครูอาจารย์สั่งสอน รู้ชอบไม่วิปริต ให้สำเร็จประโยชน์ของพระองค์และผู้อื่นได้ สวากขาโต ภควตา ธมโม ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ได้ชื่อว่าตรัสชอบแล้ว สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฆ์โม สงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ปฏิบัติชอบแล้ว นี่ชื่อตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า. ศรัทธา มีลักษณะและประเภทดังพรรณนามานี้ เป็นกุศลธรรมส่วนเจตสิก เมื่อเกิดขึ้นในจิตของผู้ใดแล้ว ก็ทำให้ผู้นั้นมั่นคงในกิจที่จะพึงทำ กำจัดโทษที่เป็นข้าศึกแห่งตน คือ อสัทธิยะ ความไม่เชื่อถือ และวิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย อันเป็นเหตุไม่กล้าหาญและลังเล ในอันที่จะทำกิจการนั้น ๆ มีคำสรรเสริญไว้ในพระบาลีว่า สทฺธา ทฺติยา ปุริสสฺส โหติ ศรัทธาเป็นเพื่อนสองของบุรุษ ดังนี้บ้าง สทฺธิธ วิตุตฺ ปุริสสฺส เสฏฺฐิ ศรัทธาเป็นทรัพย์ อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้ ดังนี้บ้าง สุขา สทฺธา ปติฏฺฐิตา ศรัทธาที่ตั้งมั่นแล้ว ย่อมยังสุขให้เกิด ดังนี้บ้าง สทฺธา พนฺธุติ ปาเลยฺย ศรัทธาย่อมรวมเสบียงไว้ ดังนี้บ้าง ความถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยศรัทธา มีลักษณะและประเภทดังพรรณนามาแล้วนั้น ชื่อ สัทธาสัมปทา.

สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงตั้งอยู่ในสัทธาสัมปทานี้แล้ว ทรงบำเพ็ญ ทศพิธราชธรรมจรียา และทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยประการต่าง ๆ เนื่อง ๆ มา พระราชกุศลที่ได้ทรงบำเพ็ญด้วยกำลังพระราชศรัทธาอันเป็นสำคัญควรยกขึ้นกล่าวนั้น คือครั้งเมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ยังได้ทรงอุปสมบท เป็นพระภิกษุบำเพ็ญสมณธรรมเป็นอุปนิสัย และทรงสถาปนาและปฏิสังขรณ์พระอาราม ใหญ่น้อย ทรงสร้างพระปริยัติธรรม ครั้งหนึ่งได้พิมพ์พระบาลีไตรปิฎกขึ้นถึง ๑,๐๐๐ จบ มีพระเกียรติคุณปรากฏไปทั่วโลก และได้ทรงบริจาคมหาทานการใหญ่เป็นหลายวาระ ควรเปรียบด้วยพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงบำเพ็ญอุสทิสทาน เสร็จด้วยกำลังพระราชศรัทธา และพระราชวรฤทธิ์ ไม่มีใครอื่นจะทำได้ และในศกหลัง สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภาร เจ้าทรงพระราชอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปสู่เมืองพิษณุโลก ทรงปิดทองและ สมโภชพระพุทธชินราช อันเป็นพระพุทธรูปสำคัญพระองค์หนึ่งในประเทศนี้ มีพระนาม ปรากฏมาในพระราชพงศาวดาร และทรงหล่อพระพุทธรูปปฏิมากรด้วยทรงสำริดถ่ายอย่าง จากพระพุทธชินราชนั้น มีพระอิริยาบถและขนาดเป็นอย่างเดียวกัน มีพระอาการเสด็จนั่ง

พระมงคลวิเสสกลา

ปางมารวิชัย หน้าพระเพลากว้าง ๕ ศอกคืบ ๕ นิ้วมีเศษ และเชิญลงมาแต่ง ณ กรุงเทพ ฯ ครั้นเสร็จทรงปิดทองแล้ว เชิญไปประดิษฐาน ณ พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ในจังหวัดสวนดุสิต แล้วมีมหกรรมการสมโภชเป็นมโหฬารบูชา และทรงตั้งไว้เป็นสมบัติของพุทธศาสนิกชนทั่วทุกหมู่เหล่า เพื่อกระทำสักการบูชา เจริญพุทธานุสสติ น้อมจิตไปในกุศลสัมมาปฏิบัติทางสุคติและนิสสรโณบาย และพุทธปฏิมากร พระพุทธรชินราชเจ้าที่ทรงหล่อขึ้นพระองค์นี้ นับว่าเป็นอุทเทสิกเจดีย์ สร้างขึ้นเฉพาะ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. แท้จริงพุทธเจดีย์มีประเภทเป็น ๓ คือ สารีริกเจดีย์ พระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ นี่มีพระบรมพุทธานุญาตไว้ เมื่อใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ให้สร้างขึ้น ณ สถานที่ประชุมชนใหญ่ทั้ง ๔ สำหรับเป็นที่สักการบูชาของมหาชน เจริญกุศลอันจะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขสิ้นกาลนาน เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พวกมัลลกะษัตริย์จัดการถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว แบ่งพระสารีริกธาตุแจกแก่กษัตริย์และพราหมณ์เจ้านครนั้น ๆ ผู้ถือพระพุทธศาสนาเป็น ๗ ส่วนด้วยกัน ต่างองค์สร้างพระสถูปลงแล้ว เชิญพระสารีริกธาตุบรรจุไว้ในนั้น เป็นครั้งแรก และอังคารเจดีย์ คือพระสถูปที่บรรจุพระอังคาร อันพวกโมริยกษัตริย์เมืองปิณฑลิวันไปไม่ทันแบ่งพระสารีริกธาตุ เชิญไปบรรจุไว้ ก็นับเข้าในสารีริกธาตุเจดีย์ นี่เป็นพุทธเจดีย์ชนิดหนึ่ง. บริโภคเจดีย์ คือพระสถูปที่บรรจุบริษารที่สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ทรงทำพุทธบริโภค มีบาตรทรงเป็นต้น และพระคันธกุฎีที่ประทับในพุทธนิवासถานนั้น ๆ มีพระเชตวันเป็นต้น นี่เป็นพุทธเจดีย์อีกชนิดหนึ่ง. อุทเทสิกเจดีย์ คือเจดีย์สถานหรือเจดีย์วัตถุ เป็นที่ระลึกถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระบรมพุทธานุญาตไว้เมื่อใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงแสดงสถาน ๔ ตำบล คือสถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่ทรงแสดงพระธรรมจักรประลมเทศนา และสถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ว่าเป็นเจดีย์สถานควรดูควรเห็น เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชของกุลบุตรผู้มีศรัทธา ในกาลเป็นลำดับมา พระสารีริกธาตุที่เป็นของแท็กี่หาได้ด้วยยาก จึงมีผู้สร้างพระสถูปบรรจุอักษรสวดพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เช่น คาถา **เย ธมมา** เป็นต้น นี่ก็นับเข้าในอุทเทสิกเจดีย์ ในกาลเป็นภายหลัง มีผู้เห็นอำนาจประโยชน์แล้วและสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรด้วยวัตถุต่าง ๆ มีศิลาและโลหะเป็นต้นให้ต้องตามพระพุทธรลักษณะที่ระบุไว้ในพระคัมภีร์เท่าขนาดบ้าง ใหญ่บ้าง เล็กบ้าง ต่าง ๆ กัน ตามกำลังศรัทธาและความนิยมในฝีมือช่าง พระพุทธรูปปฏิมากรนี้ก็นับเข้าในอุทเทสิกเจดีย์นี้เป็นพุทธเจดีย์อีกชนิดหนึ่งซึ่งสร้างกันเป็นพื้นในภายหลังมา.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

และการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรนั้น เป็นพระราชกุศลพิเศษ ที่สมเด็จพระมหากษัตริยาธิราช ได้ทรงกระทำเป็นลำดับมา ดังมีตำนานเล่าว่า สมเด็จพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ผู้ดำรงเอกราชในประเทศลานนาไทยข้างฝ่ายเหนือ ตั้งพระนครที่เมืองเชียงแสน ได้เสด็จยกพลยุทธนาลงมาสร้างเมืองพิษณุโลก และทรงหล่อพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสี่ห และพระศาสดามุนี เชิญประดิษฐานไว้ในพระวิหารหลวง ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลกนั้น เป็นพระพุทธรูปสำคัญ ปราภพพระนามมาในพระราชพงศาวดาร. สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีประการต่าง ๆ เสร็จด้วยกำลังพระราชศรัทธา นี้จัดว่าลัทธิสัมปทา นับเป็นมงคลวิเศษที่ต้น.

สามัตถิยะนั้น คือความเป็นผู้สามารถในกิจน้อยใหญ่ คุณข้อนี้มีในผู้ใด ก็ยังผู้นั้น ให้ประกอบกิจนั้นๆ ลุล่วงไปได้ไม่ขัดข้อง สำเร็จประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ดังพระอานนทเถระเจ้า ได้คิดทำตัวอย่างจิ๋วขึ้นถูกต้องตามพระบรมพุทธานุญาต ได้ความสรรเสริญแต่สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ มีนิทานเล่าไว้ในจิ๋วขึ้นธกะคัมภีร์มหาวรรคพระวินัยว่า^๑ สมัยหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกโปรดสัตว์ไปในตำบลทักขิณาคีรี ทอดพระเนตรเห็นนาในแคว้นมคธอันมีคั่นนาเป็นอัน รับสั่งถามพระอานนท์ว่า จักสามารถจัดจิ๋วให้มีรูปอย่างนี้ได้หรือไม่ พระเถระเจ้าทูลรับแล้ว ครั้นเสด็จถึงกรุงราชคฤห์แล้ว ท่านจัดทำจิ๋วมีรูปเหมือนเช่นนั้น ถวายสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ให้ทอดพระเนตร พระองค์ทรงสรรเสริญพระเถระเจ้าว่า เป็นบัณฑิตมีปัญญาใหญ่ รู้รรถแห่งภาษิตที่พระองค์ตรัสแต่เพียงย่อ ๆ ได้ โดยพิสดาร ได้ทำจิ๋วให้มีลักษณะต้องตามลักษณะ มีเส้นผ่าน้อย ๆ เปรียบด้วยคั่นนาไปตามยาวเรียกว่ากุลี ไปตามขวางเรียกว่าอัทธมกุลี มีกระพวงเทียบด้วยอันนาใหญ่เรียกว่า มณฑล เล็กเรียกว่า อัทธมณฑล ได้ชื่อต่าง ๆ กัน ตามท่อนผ้า เป็นจิ๋วตัดเศร้าหมองด้วยศัสตรา เป็นสมณสารูป ไม่เป็นของต้องการของโจร แต่กาลนั้นมาพระองค์ได้อนุญาตให้จิ๋ว คือสังฆาฏิอุตตราสงค์ อันตรวาสก เป็นผ้าตัดตามลักษณะนั้น ให้ภิกษุสงฆ์ใช้กันสืบมา. ความสามารถนี้ แต่เพียงเป็นไปในกิจไม่สำคัญ ถ้ายังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ตนและผู้อื่นได้ตามวิสัย ถ้ามีกว้างขวางออกไปในกิจใหญ่ ๆ ที่สำคัญ ประโยชน์อันใหญ่ก็ย่อมเกิดมียิ่งขึ้น ถ้ามุขมาตยาธิบดีมีสามารถ ก็อาจจะวิจารณ์ราชกิจให้ลุล่วงไปไม่อาภูล เป็นกำลังของสมเด็จพระบรมกษัตริยาธิราชเจ้า แผ่นพระราชอิสริยยศพระบรมเดชานุภาพและเกียรติคุณให้ไพศาล ดังปริณายกรัตนและคฤหบดีรัตนของ

^๑ มหาวคค. ๕/๒๐๒.

พระมงคลวิเสสกลา

พระเจ้าจักรพรรดิราช ผู้สามารถในราชกิจฝ่ายทหารและพลเรือน อันเป็นหน้าที่ของตน เป็นตัวอย่าง ถ้าสมเด็จพระมกษัตริยาธิราชเจ้าทรงประกอบด้วยความสามารถ ก็อาจจะ ดำรงเอกราชศวรรษยาธิปัตย์ ปกครองรักษามณฑล ป้องกันปรปักษ์มิให้มาย่ำยีได้ เป็น บรมนาถอันใหญ่ของข้าขอบขัณฑสีมา ผู้อยู่ใต้พระบารมี. สมเด็จพระบรมพิตรพระราช สมภารเจ้าทรงประกอบด้วยสามัตถิยคุณนี้แล้ว ดำรงเอกราชสยามมาจนจักรให้สมบุรณ์ เกษมสุขปราศจากภัย การใด ๆ ที่เป็นคุณประโยชน์ ก็ได้ทรงขึ้นในราชอาณาจักร ได้ทรง แก้ไขเปลี่ยนธรรมเนียมต่าง ๆ ให้เจริญขึ้นทันกาลสมัยที่โลกดำเนินไปอยู่ สิ่งใด ๆ ที่เป็น ภัยอันจะทำอันตรายแก่ราชอาณาจักร และประชาชน ก็ได้ทรงป้องกันเพื่อมิให้เกิดขึ้น หากเกิดขึ้นแล้วก็รีบบำบัดเสียโดยพลัน ข้อนี้พึงสันนิษฐานด้วยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในไม่ช้า ครั้งเกิดพวกโจรกบฏก่อการจลาจลปล้นปล้นจันทชนบทในจังหวัดมณฑลอีสานและมณฑล พายัพ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรงระงับการจลาจลนั้นให้สงบไม่ลุกลาม ไปได้ในเร็ววัน ด้วยกำลังพระปรีชาสามารถอันยิ่งใหญ่ พระคุณข้อนี้ จัตุว่าสามัตถิยะ นับในลำดับเป็นมงคลวิเสสที่ ๒.

พระราชจริยารัษฎาภิบาลโนบายนั้น คือราชกรณียกิจที่ทรงจัดขึ้นด้วยพระบรม เดชานุภาพ เพื่อเป็นประโยชน์คุณแก่พระราชอาณาจักรกับทั้งประชาชนข้าขอบขัณฑสีมา เพียงข้อเดียวนี้ ก็ยากที่จะพรรณนาให้จบลงในกลามรรคกัณฑ์นี้ จะรับพระราชทาน พรรณนาแต่การที่ได้เป็นไปแล้วในขอบหลัง ตั้งแต่กันยายน ศก ๑๒๐ ถึง สิงหาคม ศก ๑๒๑ โดยเอกเทศเท่านั้น.

ฝ่ายพระพุทธจักร ได้ทรงตั้งพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์เพื่อวางแบบลงให้ เป็นหลักฐาน พระราชทานอำนาจแก่เจ้าอาวาส ตลอดขึ้นไปถึงเจ้าคณะใหญ่ เพื่อเป็น การธุระในกิจพระศาสนาได้โดยสะดวก ทั้งในส่วนนิคหะ คือปราบปรามพวกอลัชชี และ ทั้งในส่วนปคหะ คือยกย่องผู้มีศีลเป็นที่รัก และทรงวางหน้าที่ของเจ้าพนักงานฝ่าย ฆราวาสให้อุดหนุนเจ้าคณะนั้นด้วย พระราชบัญญัตินี้ จะเป็นเครื่องรักษาคณะสงฆ์ให้ตั้ง อยู่ในระเบียบเรียบร้อย อุดหนุนพระวินัยบัญญัติด้วยอำนาจฝ่ายราชอาณาจักรอีกส่วนหนึ่ง ภิภุสงฆ์ผู้มีพระวินัยบัญญัติ และพระราชบัญญัติรักษาไว้ให้ตั้งอยู่ในระเบียบแล้ว ก็จะ ตั้งมั่นสืบอายุพระพุทธศาสนาให้ถาวรสอดกาลนาน ข้อนี้พึงสาธกด้วยข้อความที่กล่าว ไว้ในคัมภีร์พระวินัยมหาวิภังค์* ดังนั้นว่า พระสารีบุตรเถรเจ้าทูลถามพระบรมศาสดาถึง

* มหาวิกฤต. ปจ. ๑/๑๒.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

เหตุปัจจัยที่ศาสนาของพระวิปัสสี ของพระลชี และของพระเวสสกุ สัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ พระองค์ ไม่ตั้งอยู่ยืนนาน และเหตุปัจจัยที่ศาสนาของพระกุกสันธะ พระโกนาคนะ และพระกัสสปะ สัมมาสัมพุทธเจ้าอีก ๓ พระองค์ตั้งอยู่ยืนนาน สมเด็จพระบรมศาสตราจารย์ ทรงแสดงว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ พระองค์ข้างต้นนั้น ไม่ได้ทรงชวนชวายเป็นจะแสดง ธรรมแก่สาวกโดยพิสดาร พุทธวจนะคำสอนก็มีน้อย ลึกซึ้งบทกัมมได้บัญญัติแก่สาวก ปาติโมกข์ก็ได้ทรงแสดง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นกับสาวกผู้ตรัสรู้ตามอันตรธาน ไปแล้ว สาวกผู้บวชในภายหลัง ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติ ต่างตระกูล ได้ทำศาสนานั้น ให้อันตรธานโดยพลัน เหมือนดอกไม้ต่างชนิดกัน บุคคลกองไว้ไม่ได้ร้อยไว้ด้วยด้าย ลมย่อมจะพัดให้กระจัดกระจายจากกันเพราะไม่มีด้ายควบคุมไว้ฉะนั้น ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีก ๓ พระองค์ข้างหลัง ได้ทรงชวนชวายเป็นแสดงธรรมแก่สาวกโดยพิสดาร พระพุทธวจนะที่ประทานเป็นคำสั่งสอนก็มีมาก ลึกซึ้งบทกัมมได้บัญญัติแก่สาวก ปาติโมกข์ ก็ทรงแสดง ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นกับสาวกผู้ตรัสรู้ตามอันตรธานไปแล้ว สาวกผู้บวชในภายหลังต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติ ต่างตระกูลกัน ก็ยังสามารถรักษาพระ ศาสนานั้นให้ตั้งอยู่สืบกาลนาน เหมือนดอกไม้ต่างชนิดกัน แต่บุคคลร้อยไว้ด้วยด้าย ลม ย่อมไม่อาจพัดให้กระจัดกระจายไปจากกัน เพราะมีด้ายควบคุมไว้ฉะนั้น นี่แลเหตุปัจจัย ที่ศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ พระองค์ข้างต้นไม่ตั้งอยู่ยืนนาน และเหตุปัจจัยที่ ศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ พระองค์ข้างหลังตั้งอยู่ยืนนาน. พระราชบัญญัติที่ ทรงตั้งนั้น เป็นเครื่องรักษาคณะสงฆ์ให้ตั้งอยู่ในระเบียบ เป็นอุบายจะให้พระพุทธานุสสา หาร ด้วยประการฉะนี้. อีกประการหนึ่ง ได้ทรงตั้งมรรคนายกให้เป็นผู้ดูแลทำนุบำรุง ผลประโยชน์ของพระอารามทั้งหลายให้เจริญขึ้น อนุวัตรตามพระราชดำริที่ได้ทรงขึ้นใน ศกหลัง นี่เป็นพระราชธุระเฉพาะพระองค์ในหน้าที่อัครศาสนูปถัมภกส่วนหนึ่ง.

ฝ่ายพระราชอาณาจักร ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะปกครองข้าขอบขัณฑสีมาให้ อยู่เย็นเป็นสุข ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพื่อทรง ตรวจราชการด้วยพระองค์เอง.แลเมื่อครั้งเกิดพวkJโรกบฏ ทำจลาจลปล้นปล้นจ้นตชนบท ในจังหวัดมณฑลอีสานแลมณฑลพายัพ ได้ทรงระงับการจลาจลนั้นให้สงบไม่ลุกลาม ต่อไปได้ ดังกล่าวแล้วในหนหลัง ยังราษฎรให้หายความตกใจระส่ำระสาย ได้ชวนชวาย ประกอบการหาเลี้ยงชีพตามวิสัย ชื่อนี้บ่งเข้าในธรรมการึกษา อันเป็นพระราชธุระของ

พระมงคลวิเสสกลา

พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ดังแสดงไว้ในจักรวัติสูตร^๑ อนึ่ง ได้ทรงตั้งพระราชบัญญัติ
เบียบำนาญพระราชทานแก่ผู้รับราชการมานาน มีความชอบ แต่ชราพิการไม่สามารถรับ
ราชการต่อไปได้ เพื่อเป็นกำลังเครื่องเลี้ยงชีพ เป็นผลแห่งราชการ และทรงสร้างเหรียญ
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือก และมกุฏสยามเพิ่มเติมขึ้นอีกอย่างละ ๒ ชั้น สำหรับ
พระราชทานข้าราชการ และทรงแก้ไขพระราชบัญญัติลักษณะมฤตกเดิม จัดลำดับผู้รับ
ให้เป็นระเบียบ ๓ ชั้น นับเข้าในปฐมธัมมสังคหวัตถุ คือพระปรีชาฉลาดในการยึด
เหนี่ยวน้ำใจคน อีกประการหนึ่ง ทรงตั้งพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ เป็นเครื่อง
ป้องกันความวิวาทแก่งแย่งของผู้ทำ และยกเลิกอากรป่าฝ้างเมืองจันทบุรี เพื่อให้ราษฎร
มีช่องได้ตัดฟันขาย และยกเลิกอากรเก็บค่าธรรมเนียมนอกอัตราภาคหลวงภาษีดีบุก
ในมณฑลภูเก็ต และตั้งพระราชบัญญัติธนบัตรออกตัวหลวงใช้แทนเงิน เพื่อเป็นการ
สะดวกในกิจที่จะพึงทำด้วยทรัพย์ นี้นับเข้าในหมวดพาณิชย์กรรม กล่าวตามคำโบราณว่า
สัมมาปาสัง สังคหวัตถุ คือกิจการเป็นจุดบ่วงสำหรับคล้องใจคนให้นิยมในพระบารมีธรรม.
ส่วนแผนกวรรณกรรมการโยธา ได้ทรงเริ่มสร้างทางรถไฟสายเหนือ ตั้งแต่เมืองลพบุรีถึง
เมืองนครสวรรค์ เพื่อเป็นเครื่องสะดวกแก่การสัญจรไปมา และพระราชทานพระบรม
ราชานุญาตให้บริษัททุนจำกัดพวกหนึ่ง ทำรางรถไฟสายพระพุทธรบาท และทรงสร้างถนน
ราชดำเนินกลาง สะพานข้ามคลอง ๔ ตำบล. อนึ่ง มีพระราชบัญญัติรลากลเพื่อจัดการ
สัญจรในถนนให้เป็นระเบียบไม่ก้าวก่าย เป็นเครื่องป้องกันอันตรายของประชาชน. อนึ่ง
ทรงตั้งโอสถศาลา มีเจ้าหน้าที่สำหรับจัดยาแก้โรคต่าง ๆ จำหน่ายไปในหัวเมือง.

พระราชกรณียกิจฝ่ายพระพุทธจักรและราชอาณาจักร ซึ่งได้รับพระราชทาน
พรรณนามานี้ จัดว่ารัฐาภิบาลนโยบาย นับเป็นมงคลวิเสสที่ครบ ๓.

พระราชจริยาส่วนอัตตสมบัติ และปรหิตปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่งศุภสิริสวัสดิ
อุดมมงคลอันพิเศษ มีเอกเทศดังได้รับพระราชทานพรรณนามาจะนี้.

^๑ ที. ปาฐ. ๑๑/๖๕.

ในศก ๑๒๒

พระคุณพิเศษ ส่วนอรรถสมบัติ จะถวายวิสัยนาด้วยพาหุสัจจะและอุบายโกศล ส่วนปรหิตปฏิบัติ จะถวายวิสัยนาด้วยรัฐาภิบาลโนบาย พอเป็นนิตัสสนัย.

พาหุสัจจะนั้น กล่าวโดยศัพท์รูป คือความเป็นพหุสัจจะบุคคลผู้มีอรรถธรรมได้ สดับมาก ชื่อว่าพหุสัจจะในที่นี้. กล่าวโดยความพาหุสัจจะนั้น คือความเป็นผู้ฉลาดแตกฉาน ในอรรถธรรม เกิดขึ้นเพราะการศึกษาคุณข้อนี้ เป็นที่นิยมนับถือของมนุษยนิกร ใน ประเทศที่เจริญแล้วในสมัยนั้น ๆ แต่ครั้งโบราณกาล ข้อนี้พึงสาธกด้วยวัตถุกลาใน หิโตปเทศปกรณนอกพุทธสมัย ดังได้สดับมา ยังมีพระนครหนึ่ง นามว่า ปาตลิวตร ตั้งอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำกาศิรี พระเจ้าสุทศนราษเสวยราชสมบัติครองราชสีมาจักร ทรงพระคุณ บริชาสามารถในราชกิจทั้งปวง วันหนึ่งท้าวเธอได้ทรงสดับคำโคลกที่มีผู้ขับ พรรณนาคุณ แห่งการศึกษาโดยอเนกนัย ทรงสดพระราชมุขหฤทัย เพราะเหตุพระราชมุขทั้งหลาย ไม่นำพาในการศึกษา มัวแต่ประพฤติดิตถะดลธรรม ทรงพระราชดำริถึงโทษแห่งการโง่เขลา และคุณแห่งการศึกษาโดยประการต่าง ๆ ทรงคำนึงถึงพระราชมุขเหล่านั้นเป็นที่ตั้ง ตรีสให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิต ทรงปรึกษาเพื่อจะเลือกหาผู้สามารถเป็นอาจารย์ สอนพระราชมุขให้ศึกษานิติศาสตร์ และในที่ประชุมนั้นมีมหาปราชญ์ผู้หนึ่ง นามว่า วิษณุกรรมันทูลว่า พระราชมุขเหล่านั้นประสูติในราชตระกูล คงมีบริชาสามารถศึกษา ได้ฉับไว และรับอาสาเป็นผู้สอน พระเจ้าสุทศนราษทรงพระปราโมทย์มอบพระราชมุข แก่วิชณุกรรมันมหาบัณฑิต เป็นผู้แนะนำพระราชมุขเหล่านั้นให้เกิดความนิยมในศึกษา รับความฝึกหัดได้ปรีชารอบรู้ในนิติศาสตร์ สามารถในกรณียกิจสมพระราชประสงค์ของ พระราชบิดา.

ในฝ่ายพระพุทธศาสนา พาหุสัจจะนี้ก็คงเป็นคุณสมบัติที่นิยมนับถือทั่วไป ถึงซึ่ง สงเคราะห์เข้าในธรรมวิภาคนั้น ๆ ดังสรรพคุณสำหรับประกอบเข้าเป็นเกสัช จัดเข้าใน หมวดอริยชนสมบัติอย่างประเสริฐ ๙ ประการบ้าง ในเวลารัชชกรณธรรม คือคุณทำความ เป็นผู้กล้าหาญปราศจากครันคร้าม ๕ ประการบ้าง ในธรรม ๙ ประการ ที่เป็นองค์ของ

พระมงคลวิเสสกลา

สัปปริสธรรมบ้าง ในนาถกรรมธรรม คือคุณทำให้เป็นที่พึ่งของผู้อื่น ๑๐ ประการบ้าง
 เป็นอาทิ. พหุสฺสบุคคล แม้ไม่มั่งคั่งด้วยศฤงคาร ก็ยังได้ไฉนว่าผู้ไม่ยากจนขัดสน และ
 ชีวิตของผู้นั้นย่อมไม่เปล่านั้นจากประโยชน์ ผู้นั้นจะเข้าสู่สมาคมใด ๆ ก็ไม่เป็นผู้ครั่นคร้าม
 ขามขยาด ย่อมมองจากกล้าหาญในการเจรจา มีปรีชารอบรู้ธรรม นำนั่งให้ตั้งอยู่ใน
 สัมมาปฏิบัติ เป็นสัตบุรุษคนดีคนชอบ และประกอบผู้อื่นไว้ในสารประโยชน์ เหตุตั้งนั้น
 สมเด็จพระบรมศาสดาจึงโปรดประทานพระธรรมเทศนา ทรงสรรเสริญพาสักจะโดย
 อเนกนัย ข้อนี้พึงสาธกธรรมบรรยายทศนาถกรรมธรรมสูตร ในทศกนิบาตอังคตตรนิกาย^๑
 ว่า ปุณ จปริ ภิกขเว ภิกขุ พหุสฺสโต โหติ สุตโร สุตสนฺนิโย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
 ข้อธรรมบรรยายที่จะพึงกล่าวยังมีอีก ภิกษุเป็นพหุสฺส มีธรรมได้ลำดับแล้วมาก เป็นผู้ทรง
 ธรรมที่ลำดับแล้วไว้ได้ เป็นผู้ที่มีธรรมที่ลำดับแล้วสะสมอยู่ **เย เต ธมฺมา อาทิกุลยาณา**
มชฺฌกุลยาณา ปรีโยสานกุลยาณา ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นใดไพเราะทั้งในเบื้องต้น
 ท่ามกลาง ที่สุด ประกาศศาสนพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์
 ลิ่นเชิง ตถารูปาสฺส ธมฺมา พหุสฺสตา โหนติ ธรรมทั้งหลายเห็นปานนั้น ภิกษุนั้น
 ได้ลำดับแล้วมาก ได้จำทรงไว้แล้ว ได้สั่งสมแล้วด้วยวาจาคือท่องขึ้นปาก ได้หมั่นเพ่ง
 พิจารณาแล้วด้วยใจ ได้แทงตลอดแล้วด้วยดีด้วยความเห็น **อยมฺปิ ธมฺโม นาถกรโณ**
 แม้ธรรมนี้ ก็ย่อมเป็นคุณทำภิกษุให้เป็นที่พึ่งพำนักของสพรหมจารีทั้งหลาย ดังนี้. พระ
 อานนทเถรเจ้าอาศัยพาสักจะของตนได้รับความยกย่องของสมเด็จพระทศพลธรรมสามีศร
 ในเอตทัคคสถานว่า ^๒ **เอตทคฺคํ ภิกขเว มม สวากานํ ภิกขุณํ พหุสฺสุตานํ ยทิทํ อานนฺโท**
 ความว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุทั้งหลายสาวกของเราผู้ตถาคตที่เป็นพหุสฺส อานนท
 เป็นยอดเยี่ยม ดังนี้. ดังได้ลำดับมา พราหมณ์ผู้หนึ่งดำริว่า การบูชาพระพุทธรัตตะและ
 พระสงฆรัตตะก็ปรากฏอยู่ ทำไฉนจะเป็นอันได้บูชาพระธรรมรัตตะเล่า ครั้นคิดละนี้
 แล้วเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดากราบทูลถามความนั้น พระองค์ตรัสว่า ถ้าจะใคร่
 บูชาพระธรรมรัตตะก็ให้บูชาภิกษุพหุสฺสรูปหนึ่ง พราหมณ์ทูลขอให้ตรัสบอกว่าใครเป็น
 พหุสฺส. รับสั่งให้ถามภิกษุสงฆ์ดู พราหมณ์เข้าไปหาพระภิกษุสงฆ์ได้ถามทราบความว่า
 พระอานนทเถรเจ้าเป็นยอดพหุสฺสในสาวกมณฑล ก็บูชาพระเถรเจ้าด้วยจิรวอย่างดีราคาถึง
 ๑,๐๐๐ กษาปณ์. ในเวลาที่สมเด็จพระบรมโลกนาถยังทรงพระชนม์อยู่ พระผู้เป็นเจ้า
 ก็ได้อนุเคราะห์บริษัท ๔ เหล่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ด้วยแสดงธรรมให้

^๑ อัง. ทสก. ๒๔/๒๕.

^๒ อัง. เอก. ๒๐/๓๒.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

โอวาทานุศาสน์เสมอมา ครั้นเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระเถระเจ้าก็เป็นผู้วิสันนาพระธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระมหากัสสปเป็นประธาน ผู้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยให้ตั้งไว้เป็นหลักพระศาสนา.

ถึงในฝ่ายฆราวาสสมณทล บุคคลผู้พหุสุตก็ย่อมเป็นที่พึ่งพำนักของผู้อื่นด้วย เหมือนกัน ในชั้นต่ำ ตั้งแต่คฤหบดีผู้เป็นใหญ่เฉพาะแต่ในตระกูลหนึ่ง ขึ้นไปถึงพระราชมหากษัตริย์ผู้ได้มรธาภิเษกแล้วเป็นที่สุด เมื่อเป็นพหุสุตอยู่ ก็สามารถจะรักษาประชุมชน ผู้อยู่ใต้อำนาจโดยสะดวกดี อุบายโกศลคือความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย สำหรับประกอบกิจ นั้น ๆ เพื่อป้องกันภัยอันตราย และชวนชวายุหาสุขให้แก่กัน เป็นผลมีพาหุสัจจะจะเป็นมูลเดิม.

สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระปรีชารอบรู้สรรพธรรมและอเนก-
พิริยทาทังในส่วนสกลสมัยปรสมัย ดำรงเอตทัคคสถานในราชศาสตร์ไม่มีผู้เทียมถึง เป็น
ที่พึ่งอันใหญ่ของพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ตลอดลงไปถึงอาณา
ประชาราษฎร์ข้าขอบขัณฑสีมา ต้องด้วยคาถาพุทธภาษิตสรรเสริญว่า

หิโต พหุณฺณํ ปฏิปชฺช โภเค.

บุคคลใดได้ปฏิบัติโภคสมบัติ ดำรงฆราวาสวิสัย เกื้อกูลให้เป็นประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก

ตํ เทวตา รกฺขติ ฌมฺมคุตฺตํ

เทวดาย่อมรักษามุคคณนั้น อันธรรมคัมภีร์รักษา

พหุสฺสุตํ สีลวดุปฺปนํ

ฌมฺเม จิตฺ น วิชหาติ กิตฺติ

เกียรติคุณย่อมไม่ละบุคคลนั้น ผู้เป็นพหุสุต มีอรรถธรรมได้สดับมาก ประกอบด้วย
ศีลาจารวัตร สถิตในธรรม

ฌมฺมญฺจํ สีลสมฺปนฺนํ

เนกขํ ชมฺโพทสฺสเสว

สจฺจวาที หิริมนํ

โก ตํ นิมนฺติทุมฺรหติ

ใครควรจะนิมนทาบุคคลนั้น ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีล มีปกติกล่าววาจาสัตย์
มีหิริอยู่ในใจ บริสุทธจิตฺตองแห่งชมพูท

เทวาปิ นํ ปสฺสณฺติ พุทฺธมนฺวาปิ ปสฺสโติ

อย่าว่าแต่มนุษย์เลย แม้เทวดาและพรหม ย่อมสรรเสริญบุคคลนั้น ดังนี้. พระคุณคือ
พาหุสัจจะ อันมีในสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้านี้ นับป็นมงคลวิเศษที่ต้น.

พระมงคลวิเสสกลา

อุบายโกศลนั้น คือความเป็นผู้ฉลาดในอุบายสำหรับประกอบกิจนั้น ๆ มีวิภาคเป็น ๒ ประการ อายโกศล ความเป็นผู้ฉลาดรอบรู้เหตุเป็นเครื่องเจริญ ๑ อปายโกศล ความเป็นผู้ฉลาดรอบรู้เหตุเป็นเครื่องเสื่อม ๑. คุณข้อนี้มีในท่านผู้ใดแล้ว ท่านผู้นั้นย่อมเข้าใจในที่จะประกอบกิจไม่ให้อากูล ยังประโยชน์ตนประโยชน์ท่านให้สำเร็จบริบูรณ์โดยสามารถ แม้เมื่อมีภัยที่น่าหวั่นหวาดตั้งอยู่รอบด้าน ยังอาจดำรงการณ ผ่อนปรนทำตนและผู้อื่นให้รอดโดยสวัสดิ์ ความนี้พึงสาธกด้วยเรื่องในมหาปริณิพพานสูตรในทมิฬนิยายมหาวรรค ครั้งเมื่อคณะมัลลกะษัตริย์ผู้ครองกุสินารานครน้อย ทำการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว ชาวทราบไปถึงกษัตริย์และประชาธิบดีผู้ครองราชธานี และนครใหญ่น้อย ๗ ตำบล มีพระเจ้าอชาตศัตรูราชผู้ดำรงราชสวรัยาธิปัตย์ ณ มครฐรัฐราชอาณาจักรเป็นประธาน ต่างพระองค์ทรงแต่งราชทูตจำทูลพระราชสาส์นส่งไปสู่กุสินารานครให้ทูลขอส่วนพระพุทธสารีริกธาตุต่อมัลลกะษัตริย์ เพื่อเชิญมาบรรจุไว้ในพระสถูปเป็นที่ทำสักการบูชา ถ้าคณะมัลลกะษัตริย์จะไม่ฉลาดในอุบายยังเห็นการณข้างหน้า พอทูลเมืองไหนมาถึง ก็จะแจกให้ไป ๆ ฉวยว่าพระพุทธธาตุหมดแล้ว จะมีใครมาขออีกและจะไม่ได้ หรือผู้ที่ได้แจกแล้ว แต่จะไม่พอประสงค์เพียงเท่านั้น ยังต้องการอีก เมื่อไม่ได้สมประสงค์ ก็จะเกิดอาฆาตบาดหมาง แล้วจะเข้ากันหรือแต่ลำพังยกพยุหแสนยามาทำสงคราม เพื่อจะชิงเอาด้วยพลการ ไหนเลยคณะมัลลกะษัตริย์ผู้มีกำลังน้อย จะต่อต้านข้าศึกผู้มีกำลังมากกว่าได้ ถึงอย่างไร ก็ไม่ควรให้มีสงครามมาติดพระนครในอันใช่ที่คณะมัลลกะษัตริย์ทรงเห็นการณดังนี้ จึงยังไม่ยอมแจกพระพุทธสารีริกธาตุให้ไปก่อน กว่าทูตหลายพระนครจะมาพร้อมกันเข้าแล้วและรบเร้าจะให้แจกจนได้ เมื่อเป็นสมัยเช่นนี้ จึงโทณมหาพราหมณ์ได้กล่าวสุนทรกถา แนะนำทูต ๗ พระนครให้สโมสรสามัคคีกับคณะมัลลกะษัตริย์เข้าได้แล้ว พร้อมใจกันแบ่งพระพุทธสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน แจกแก่กันฝ่ายละส่วน เมื่อได้ทำเช่นนี้ หากจะมีใครมาขอในภายหลังก็จะอ้างได้ถนัดว่า พระสารีริกธาตุนั้นแบ่งกันเสร็จแล้ว ถ้าจะขัดขืนต่อยุทธ์ทำสัมปหารเพื่อแย่งชิง ก็จะได้อาศัย ๗ พระนครนั้น อันร่วมสามัคคีธรรมเป็นกำลังช่วยต่อสู้พวกข้าศึก ข้อนี้ก็มิผล เมื่อแจกพระธาตุนั้นเสร็จแล้ว คณะโมริยกษัตริย์เมืองปีปผลิวันเพ็ญทราบข่าวและแต่งทูตมาขอส่วนพระพุทธสารีริกธาตุ ก็ได้ไปแต่พระอังคารที่ยังเหลือ ไม่สามารถจะขู่เชิญคณะมัลลกะษัตริย์ให้จำยอมแบ่งส่วนของตนให้อีก คณะมัลลกะษัตริย์และโทณพราหมณ์ ฉลาดในอุบายยังเห็นการณข้างหน้า ปฏิบัติราชกิจต้องตามท่วงที ทำพระนครให้สวัสดิ์จากมหาภัยอันน่าหวั่นหวาดเห็นปานนั้น ด้วยประการฉะนี้.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ถ้าอำนาจใหญ่อันประกอบด้วยกำลังอันตั้งอยู่ในอุบายโกศล รู้จักดำเนินการให้เป็นผลแก่บ้านเมือง ก็ย่อมจะแผ่อาณาภาพให้ไพศาลออกไปได้ ข้อนี้พึงสาธกด้วยเรื่องในจักรวัติสูตร ในทีฆนิกายปาฏิกวรรค พระราชามหากษัตริย์เชษฐโกรส ของพระเจ้าทัฬหณมีจักรพรรดิราช ทรงตั้งอยู่ในโอวาทของพระชนก ทรงบำเพ็ญจักรพรรดิวัตรจัดธรรมการรักษาวรรณคฤดี ปกครองเหล่าอนุยันตกษัตริย์ราชบริพารพราหมณ์คฤหบดีเสวกามาตย์ ราชภูรชาวนิคมนชนบทข้าขอบขัณฑสีมาสมณพราหมณาจารย์ ตลอดถึงมฤคปักษีชาติ ให้เกษมสุขปราศจากภัยอันตราย ป้องกันเหตุร้ายมิให้เป็นไป ทำนุบำรุงประชาชนผู้ไร้ทรัพย์ให้มั่งคั่งสมบูรณ์ ไม่ต้องประพฤติมิฉาชีพนันจะก่อให้เกิดการเบียดเบียนกันและกัน หมั่นไต่ถามถึงบาปบุญคุณโทษประโยชน์ ไซ้ประโยชน์ กะสมณพราหมณาจารย์ผู้ทรงคุณธรรมละเว้นกิจที่ให้โทษ ประกอบแต่กิจที่เป็นประโยชน์ เป็นวัตรสมาทาน แผ่พระเดชานุภาพและพระเกียรติคุณไพศาลไปทั่วทิศานุทิศ ไม่มีกษัตริย์เจ้านครนั้น ๆ จะอาจแข่งขันไม่อ่อนน้อม เสด็จยาดราตรงคินีแสนยากรไปถึงไหน ก็ได้รับความยอมไปถึงนั้น ถึงความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชปกครองมหาปฐพี มีสมุทรสาครเป็นขอบขัณฑสีมามณฑลได้ราบคาบด้วยธรรมิกอุบาย ไม่ต้องใช้อำญาเคียวเขี้ยวเป็นเบื่องหน้า นี่ก็เป็นเรื่องปรีมปราแต่เป็นข้อสาธกให้เห็นผลแห่งอุบายโกศล อันเป็นเครื่องทวีความเจริญของอำนาจนั้น ๆ ให้ยิ่งขึ้น.

ในฝ่ายศาสนธรรม สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงอาศัยพระคุณข้อนี้เป็นที่ตั้งเมื่อทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ก็อนุวัตรโดยควรแก่อัธยาศัยและเวลา ชนเหล่าใดมีสันดานหนาไปด้วยอกุศล ก็ทรงแสดงทุจริตและผลของทุจริต ให้เกิดสังเวชแล้วและละเว้นเสีย ชนเหล่าใดมีสันดานประกอบไปด้วยกุศล ก็ทรงแสดงสุจริตและผลของสุจริต ให้เกิดปิติปราโมทย์แล้วและสมาทาน ชนเหล่าใดมีอธิมุตีอ่อน ก็ทรงสั่งสอนด้วยทักขิณัมมิกัตถประโยชน์ ชนเหล่าใดมีอธิมุตีเป็นปานกลางก็ทรงสั่งสอนในทางสัมปรายิกัตถประโยชน์ ในเวลาใดมีอธิมุตีกล้าก็ตรัสเทศนาด้วยปรมัตถประโยชน์ ในเวลาใดควรจะทรงแสดงธรรมเช่นไร ก็ทรงแสดงตามควรแก่เวลานั้น ศาสโนวาทของพระองค์จึงมีคุณเป็นอัครจรรยผู้กระทำให้ตามได้ผลสมควรแก่ความปฏิบัติ มีผู้ศรัทธาเลื่อมใส ถวายพระเนมิตตกนามว่า **อนุตตรโ** **ปฐมมสารถิ** เป็นสารถิฝึกบุรุษควรทรมานไม่มีผู้อื่นจะยิ่งกว่า สามารถประดิษฐานพระศาสนาขึ้นในโลก เพื่อประโยชน์แก่เทวดามนุษย์สืบมา.

พระมงคลวิเสสกลา

สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงประกอบด้วยพระคุณชื่อนี้ มีพระปรีชาจัดราชกิจให้เป็นไปสมแก่สมัย ตั้งพระราชหฤทัยป้องกันสรรพภัยพิบัติ เพื่อมิให้เกิดขึ้นแก่รัฐมณฑล และประชาชนข้าขอบขัณฑสีมา การใด ๆ จะเป็นไปเพื่อहितานุติประโยชน์ ก็ทรงจัดขึ้นโดยสามารถ ดำรงความเป็นเอกราชให้เกษมถาวรสืบมา ความผาสุกสวัสดิ์ของอาณาจักรและพลกนิกร ย่อมอาศัยพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองเป็นที่ตั้ง สมจริงดังพระพุทธภาษิตในจตุกกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า^๑ **คุณนุญเจ ตรมานัน** เมื่อโคทั้งหลายข้ามฟากไปอยู่ **อุรุ คจฺจติ ปุณฺคโว** ถ้าโคผู้นำฝูงไปตรง

สพฺพา ตา อุรุ คจฺจติ เนตฺเต อุรุ คเต สติ.

เมื่อมีผู้นำไปตรงเช่นนั้น โคทั้งหลายนั้นย่อมไปตรงตามกัน **เอวเมว มนุสฺเสสุ** ในหมู่มนุษย์ก็อย่างเดียวกัน **โย โหติ เสฏฺฐสมฺมโต** ท่านผู้ใดได้รับสมมติให้เป็นผู้ใหญ่ **โส เจ ฐมฺมํ จรติ** ถ้าท่านผู้นั้นประพฤติเป็นธรรมไซ้ **ปเคว อิตรา ปชา** นำที่ประชาชนนอกนี้จะประพฤติเป็นธรรมบ้าง.

สพฺพํ ญฺจํ สุขํ เสติ

ราชา เจ โหติ ฐมฺมิโก

ถ้าพระราชเจ้าตั้งอยู่ในธรรม รัฐจังหวัดทั้งปวงก็อยู่เป็นสุข ดังนี้ พระคุณคืออุปายโกศลนี้เป็นมงคลวิเสสที่ ๒.

พระราชจริยารัษฎาภิบาลโนบายนั้น คือราชกรณียกิจที่ทรงจัดขึ้นด้วยพระบรมเดชานุภาพ เพื่อเป็นประโยชน์คุณแก่ราชอาณาจักรกับทั้งประชาชนข้าขอบขัณฑสีมา การในขอบหลังตั้งแต่ กันยายน ศก ๑๒๑ ถึง สิงหาคม ศก ๑๒๒ นี้ ที่ควรยกขึ้นพรรณนา.

ฝ่ายพระพุทธจักร เมื่อครั้งเพลิงไหม้พระพุทธปรางค์ปราสาทในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง อันเป็นที่ใกล้พระอุโบสถที่ประดิษฐานพระมหามณีรัตน์ปฏิมากรศรีพระนครนี้ ที่นิยมนับถือของพุทธศาสนิกประชาชนคฤหัสถ์บรรพชิตทั่วกันไป สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรงอัญเชิญพระมหามณีรัตน์ปฏิมากรจากสถานอันใกล้อันตรายจะไว้วางใจมิได้ในเวลานั้น ไปไว้ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ให้เป็นที่ล้นความหวาดหวั่นของคนทั้งหลาย ครั้นรุ่งขึ้นทรงอัญเชิญพระมหามณีรัตน์ปฏิมากรโดยขบวนแห่พร้อมด้วยพระบรมราชอิสริยยศไปประดิษฐานไว้ตามที่และมีการสมโภช ชื่อนี้แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า มีพระราชหฤทัยจดอยู่ใน

^๑ อัง จตุกก. ๒๑/๙๙.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระพุทธศาสนาในเวลาฉุกเฉินเช่นนั้น ได้ทรงพระคำนึงถึงพระมหามณีรัตนปฏิมากร ก่อนกว่าสิ่งอื่น ชื่อนี้เป็นที่ชื่นชมยินดีของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์ เดชาวุธ กรมขุนนครราชสีมา ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ชื่อนี้ แม้เป็นแต่บุตรสงเคราะห์ นับเข้าในสถานที่ **กลุยาณ นิเวสน์** คือให้ตั้งอยู่ในความดีความงามส่วนพระองค์ ถึงดังนั้นก็ยังชื่อว่าทรงแสดงความนิยมในพระพุทธศาสนา ให้ปรากฏในเมื่อมีโอกาสจะทำได้ เป็นเครื่องมั่นใจของคนทั้งหลาย.

ฝ่ายราชอาณาจักรนั้น ข้อสำคัญ คือเมื่อก่อนแต่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรสทั้งหลายเสด็จออกไปทรงศึกษาศิลปวิทยาส่วนปรสมัย ณ ประเทศยุโรป ครั้นจบกิจที่นับว่าลุล่วงแห่งศิลปศาสตร์แล้วเสด็จคืนพระนครเนื่องกันมา ต้องด้วยแบบอย่าง ครั้งโบราณกาล ดังแสดงไว้ในวัดสุทัศน์นั้น ๆ ว่า พระมหากษัตริย์และพราหมณ์คฤหบดี มหาศาลผู้สามารถ ต่างส่งโอรสนัดดาให้ไปเรียนศิลปศาสตร์ ณ เมืองตักกสิลา อันมี ทิศปาโมกข์เป็นคณาจารย์ ตั้งสำนักสั่งสอนอยู่หลายตำบล เป็นที่นิยมกันในครั้งนั้น แม้ชื่อนี้ก็เป็นแต่บุตรสงเคราะห์ หน้าที่อันบิดาจะพึงทำ นับเข้าในสถานที่ **สิปปสิขยาปณฺธิ** คือให้ศึกษาศิลปศาสตร์ส่วนพระองค์ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น พระราชโอรสทั้งหลายทุกพระองค์ได้ทรงรับราชการฉลองพระเดชพระคุณในตำแหน่งสำคัญ ต่างพระเนตรพระกรรณประดับพระบรมเดชานุภาพ ในการปราบปรามและพิทักษ์รักษา รัฏมณฑลกับทั้งประชากรราษฎร แม้นด้วยพระโอรสของพระเจ้าจักรพรรดิราช ผู้เกิด สำหรับประดับพระบารมีธรรม มีคำสรรเสริญในจักรวาลสูตรว่า **ปโรสสุตฺโต โข ปนสฺส ปุตฺตา อเหตุํ สุรา วิรจฺคุปฺปา ปฺรเสนฺปมทุพฺพา** พระราชโอรสของพระเจ้าจักรพรรดิราชนั้น มากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ล้วนทรงแก้วกล้า มีพระรูปต้องด้วยลักษณะโยธาทิพสามารถย่ำยีปรปักษ์ เสียได้ ดังนี้ ชื่อนี้จึงมีประโยชน์ใหญ่เกื้อกูลแก่รัฐาภิบาลนโยบาย ด้วยอีกโสดหนึ่งแล.

ยังราชกิจอื่น ส่วนการเกษตร ได้ทรงตั้งพระราชบัญญัติรักษาทำนบกาลอง และพระราชบัญญัติออกตราจองที่ดินชั่วสมัย และการออกโฉนดที่ดินก็ได้จัดขยายออกไป ในมณฑลกรุงเทพฯ และมณฑลกรุงเก่า แผนกพาณิชย์กรรม ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพิภคราคา เงินบาทเทียบด้วยมาตราทองคำ เพื่อบำรุงการค้าขายในระหว่างประเทศฝ่ายนวนกรรม ได้พระราชทานอำนาจพิเศษแก่บริษัทหนึ่ง ให้สร้างทางรางสายทำเงินขึ้นอีกสายหนึ่ง

พระมงคลวิเสสกลา

และทางรถไฟสายเพชรบุรีที่โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างขึ้นแต่ก่อนนั้น ก็เป็นอันสำเร็จ สมพระราชประสงค์ ให้ทรงเปิดให้ใช้การเป็นนิตยมา. แผนกอารักขาและอื่น ๆ ก็ได้ ทรงจัดขึ้นใหม่ ขยายการออกไปและแก้ไขยกย้ายเปลี่ยนแปลงตามสมควร.

พระราชกรณียกิจส่วนรัฐาภิบาลโนบาย ทั้งฝ่ายพุทธจักรและราชอาณาจักรนี้ เป็นมงคลวิเสสที่ครบ ๓.

พระราชจริยาวัตรส่วนอัตตสมบัติและปรหิตปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่งศุภสิริสวัสดิ- อุดมมงคลอันพิเศษ มีเอกเทศดังรับพระราชทานพรณามานะนี้.

ในสก ๑๒๓

พระคุณพิเศษ ส่วนอรรถสมบัติ จะถวายวิชันด้วยสมานัตตตาสวนปรหิตปฏิบัติ
จะถวายวิชันด้วยการบุญภาพ และรัฐฐาภิบาลโนบาย พอเป็นนิตัสสนนัย.

สมานัตตตานัน แพลตามคัพทูปว่า ความเป็นผู้มีตนเสมอ อธิบายว่า ความ
ประพฤติตนสม่ำเสมอ ในธรรมทั้งหลายที่ให้เป็นไปในบุคคลนั้น ๆ ตามสมควร ชื่อว่า
สมานัตตตา. มีต่างแห่งอาการที่จะพึงประพฤติดังนี้ ชนผู้เป็นญาติแห่งกัน ประพฤติตน
ตามฉันทที่เป็นญาติ คือนับถือกันตามควร ไม่ดูหมิ่นกัน เพราะมีอิสริยยศอำนาจศฤงคาร
บริวารไม่เสมอกัน ดังนี้ ได้ชื่อว่าประพฤติตนสม่ำเสมอในญาติธรรม คุณข้อนี้เป็น
สวัสดิมงคล ให้เกิดศุภวิบุลผลแก่ผู้ประพฤติ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ จึงประทาน
พระบรมพุทโธวาทให้ตั้งอยู่ในคุณข้อนี้ ทั้งคลุหส์ลัทธิบรรพชิต ทรงแสดงกิจของผู้ครอง
เรือนที่ใช้จ่ายโภคทรัพย์ด้วยดี ก็ยกญาติพลีคือการสงเคราะห์ญาติว่าเป็นกรณีอย่างหนึ่ง
ซึ่งทำแล้ว ก็ได้ชื่อว่าถือเอาประโยชน์แห่งโภคทรัพย์ เป็นอันไม่จับจ่ายเสียเปล่า ฝ่าย
บรรพชิตเล่า ก็ทรงเปิดโอกาสให้บำเพ็ญญาติจริยาได้ตามควร เช่นภิกษุจะพยายามให้แก
ญาติก็ไม่ห้าม ให้พัสดุของตนก็ไม่ใช่กฤตกุสหรือทำศรัทธาไทยให้ตก จะให้จิวรแก่นาง
ภิกษุณีผู้เป็นญาติ หรือจะรับบิณฑบาตจากเธอด้วยมือของตนแล้วและฉัน ก็ไม่ต้องอาบัติ
และไม่เป็นวิญญูติเพราะข้อปัจจัย ๔ กระคฤหบดีผู้เป็นญาติ. แม้พระองค์เองก็ไม่ทรงเมิน
ในกิจนี้ เมื่อตรัสรู้แล้ว ก็ได้เสด็จไปเทศนาโปรดพระญาติ และมีเรื่องเล่าในอรรถกถา
พระธรรมบทว่า พระองค์ได้ทรงห้ามวิวาทในระหว่างหมู่พระญาติให้ระงับ และห้ามทัพ
วิทูษณะเจ้าโกศลรัฐผู้คิดจะกำจัดศากยวงศ์ไว้ได้ด้วยอุบายถึง ๒ ครั้ง.

อนึ่ง พระองค์ยังได้ประทานบริหารแผนกหนึ่งแก่พระญาติผู้บวชเป็นเดียรถีย์ จะ
มาบวชในพระธรรมวินัยนี้ ไม่ต้องให้ประพฤติตติยปริวาสล้วน ๔ เดือนก่อนเหมือนผู้อื่น
พอมาถึงก็ให้บวชได้ที่เดียว อันญาตินี้ย่อมมีไมตรีสนิทผิดกว่าคนอื่น เป็นผู้ช่วยรู้สึกด้วย
ในสุขทุกข์และเป็นกำลังในกิจการ ชนผู้รู้ญาติก็ปานพฤกษชาติอันหาสาขามีได้ ไม่มี
กำลังพอจะทนพายุพัด มีทางจะถึงวิบัติโดยง่ายตาย แต่พระเจ้าจักรพรรดิราช ยังต้องมี

พระมงคลวิเสสกลา

พระประยูรญาติเป็นเหล่าอนุยนต์คอยตามเสด็จในราชกิจด้วยหมู่หนึ่ง จะต้องกล่าวอะไรถึงชนสามัญ. บุคคลใดละเมินวงศ์ญาติของตนเสียไม่แลเหลียว บุคคลนั้นได้ชื่อว่าตัดทอนกำลังของตนเอง ข้อนี้เป็นทางมาแห่งความเสื่อม สมด้วยพุทธภาษิตในปราภาวสูตร^๑ ว่า

ชาติถุโธ ธนถุโธ

โคตถุโธ จ โย นโร

นรชนใด หยิ่งเหตุชาติ หยิ่งเหตุทรัพย์ และหยิ่งเหตุโคตร **สญญาติมตมญฺเอยติ** ย่อมดูหมิ่นญาติของตน **ตํ ปราภาวโต มุขํ** ข้อนี้เป็นมุขแห่งผู้เสื่อมจะนี้ เหตุตั้งนั้น สมานัตตดาความเป็นผู้มีถิ่นสม่าเสมอในญาติธรรม จึงควรให้เป็นไปในบุคคลผู้เป็นญาติตามสมควร.

อีกประการหนึ่ง ชนผู้เป็นมิตรแห่งกัน ประพฤติตนตามจันที่เป็นมิตร มีจิตคงที่ไม่แปรผัน ในเวลาที่ฝ่ายหนึ่งได้ดีผิดกว่ากัน หรือฝ่ายหนึ่งเสื่อมทรามลงไป ดังนี้ ได้ชื่อว่าประพฤตินตมสมาเสมอในมิตรธรรม อันมิตรนี้ถึงจะมีใช้ญาติแต่คบกันสนิทแล้วก็เหมือนญาติที่สนิท เมื่อกิจเกิดขึ้นก็ย่อมจะเป็นกำลังช่วยให้สำเร็จไปได้ และเป็นผู้ช่วยรู้สึกด้วยในสมบัติวิบัติ ก็แต่มิตรนี้มีประเภทต่าง ๆ เมื่อย่นกล่าวก็เป็น ๒ ข้อ คือ **ปาปมิตร** สหายที่เป็นคนไม่ดี กล่าวโดยอริยโฆหารว่า **มิตตปฏฺฐูป** คนเทียมมิตร ก็มี **กัลยาณมิตร** สหายที่เป็นคนดี ที่จัดว่าเป็นมิตรแท้ก็มี และกิริยาที่คบมิตรเล่า ก็ผิดกับกิริยาที่นับถือญาติ บุคคลนับถือกันว่าเป็นญาติก็เพราะนับถือว่าเป็นผู้เนื่องกันทางฝ่ายมารดาหรือฝ่ายบิดา แต่จะคบกันเป็นมิตรนั้นก็เพราะเป็นผู้ถูกอภัยอาศัยร่วมกันในกิจการนั้น ๆ การคบมิตรจึงเป็นสำคัญในปัจจัยภายนอก ที่จะจูงให้บุคคลถึงความเสื่อมหรือความเจริญ เหตุตั้งนั้น พุทธาภิธานัตถจึงห้ามคบปาปมิตรเสีย แนะนำให้คบแต่กัลยาณมิตร และกัลยาณมิตรนั้น ท่านพรรณนาว่าเป็นปัจจัยแห่งความเจริญด้วยโทษสมบัติ และความเจริญด้วยคุณสมบัติ ทั้งที่เป็นส่วนโลกียะและโลกุตระ เมื่อผู้ใดได้กัลยาณมิตรแล้วก็พึงผูกใจไว้ด้วยสังคหวิธีตามสมควร ข้อนี้พึงสันนิษฐานโดยพระบรมพุทโธวาทตรัสสอนถึงกาลมาณพคฤหบดีบุตร ในสิงคาลสูตร^๒ ว่า **ปญฺจหิ โข คหปติปุตฺต จาเนหิ กุลปุตฺเตน อุตฺตรา ทิสา มิตฺตามจฺจา ปจฺจุปฏฺฐาตพฺพา** ดูก่อนคฤหบดีบุตร มิตรوماتย์ทิศเบื้องซ้าย อันกุลบุตรพึงบำรุงด้วย ๕ สถาน คือ **ทาเนน** ด้วยการให้ปันทรัพย์พัสดุตามสมควร ๑ **เปยฺยวชฺเชน** ด้วยเจรจาจาที่ไพเราะควรดื่มไว้ในใจ ๑ **อตุลจฺริยา** ด้วยประพฤติประโยชน์แก่กันในคราวที่ต้องการ ๑ **สมานตฺตตาย** ด้วยความเป็นผู้มีถิ่นสม่าเสมอ ๑ **อวิสวาทนตาย** ด้วยความไม่แก่งกล่าวให้ผิดจากจริง ๑. สมานัตตดา ความเป็นผู้มีถิ่นสม่าเสมอในมิตรธรรม พึงให้เป็นไปในบุคคลผู้เป็นมิตรตามสมควรจะนี้.

^๑ ขุ. สุต. ๒๕/๓๔๓

^๒ ที. ปา. ๑๑/๒๐๔

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

อีกประการหนึ่ง ชนผู้นับเนื่องในหมู่เดียวกันประพฤติดังนี้เป็นพวกเดียวกัน ไม่คิดเอาไรต์เอาเปรียบ ต่างรักษาประโยชน์ของกัน ดังนี้ ได้ชื่อว่าประพฤติดนตมำเสมอ ในตปปรียาป็นนธรรม คือธรรมของชนผู้นเนื่องในหมู่นั้น ๆ ธรรมดาชนผู้นับเนื่องในหมู่ เมื่อคิดจะรักษาประโยชน์ตน ก็ต้งรักษาประโยชน์ผู้อื่นด้วยเหมือนกัน ประโยชน์ของตน จึงจะมั่นคงถาวร ถ้าเห็นแต่ได้และตตรอนประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ตนก็จะไม่ย้งยืน อยู่ได้ เหมือนดังไม้หลาย ๆ อันที่ต้งยันกันอยู่ มีผู้ชักออกเสี้ยนมีกำลังไม่พอจะทานกัน ไว้ได้ ก็ต้งจะต้องล้มจะนั้น แม้พระพุททภษิตในปภินณการรรค ° แห่งพระธรรมบทก็ได้ แสดงความข้อนี้โดยบรรยายว่า

ปรทุกขุปรธานน

โย อตตโน สุขมิจจติ

บุคคลผู้ใดปรารถนาสุขเพื่อตน เพราะเข้าไปต้งไว้ซึ่งทุกขให้แกผู้อื่น

เวรสตศุคตสฏโฐ

เวรา โส น ปริมัจจติ

บุคคลนั้นระคนอยู่ด้วยสังสัคคคือเวร ย่อมไม่พ้นไปจากเวรได้ ดังนี้ เหตุต้งนั้น สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้า จึงตรัสสั่งสอนคนที่เป็นหมู่เหล่าให้ประพฤติถ้อยคำที่รักษา ประโยชน์ของกันและกัน ข้อนี้พึงสันนิษฐานตามพระบรมพุทโธวาท ที่โปรดประทานแก่ ภิกษุสงฆ์ให้ต้งกายกรรม วจกรรม มโนกรรม ประกอบด้วยจิตเมตตาในกันและกัน เฉลี่ย ลากที่หาได้สู่กันบริโภค มีศีลเสมอกัน มีทฎฐิเสมอกัน ให้เคารพนับถือนภิกษุเถระผู้ใหญ่ ในสงฆ์ และต้งใจปรารถนาเพื่อนสพรหมจารีที่ยังมิได้มา ให้มาสู่อาวาส ที่มาแล้ว ให้ อยู่เย็นเป็นสุข เป็นอาทิ. และพระบรมพุทโธวาทที่โปรดประทานแก่คฤหัสถชน ในข้อนี้ นั้น พึงสันนิษฐานตามความในอปปริหานิยธรรมสูตร ที่ตรัสสอนพวกเจ้าลิจฉวีบางข้อ อนุโลม แก่การปกครองอาณาจักรวัชชีซึ่งมีประเพณีเป็นคณานุศาสตร์ คือปกครองด้วยความ เป็น หมู่ เจ้าลิจฉวีทั้งหลายพร้อมกันเป็นคณะผู้บัญชาการบ้านเมืองทั่วไป ไม่มีใครเป็น อิสระเฉพาะตน เป็นแต่มีหัวหน้าลัดเปลี่ยนกันตามวาระประชุมพร้อมกันในสัณฐาคาร- สถาน วินิจฉัยกรณียกไปตามควร ให้พวกวัชชีหมั้นประชุมกัน เมื่อถึงคราวประชุมก็ให้ พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกก็ให้พร้อมเพรียงกันเลิก ให้พร้อมเพรียงกันทำกิจนั้น ๆ สิ่งใด ๆ ที่ไม่ได้บัญญัติขึ้นโดยสามัคคีธรรม ก็อย่าให้พวกวัชชีบัญญัติขึ้นเอง สิ่งใด ๆ ที่ ได้บัญญัติขึ้นแล้วเช่นนั้น ก็อย่าให้เลิกถอนเสียเอง ให้ประพฤติวัชชีธรรมของเก่าที่

° พุ. ฐ. ๒๕/๕๓.

บัญญัติไว้แล้วอย่างไร และให้พวกวัชชีเคารพนับถือท่านที่เป็นผู้ใหญ่มากกว่า อย่าจุดคร่า ภรรยาและกุมารในตระกูลของเขาด้วยพลการมาเป็นภรรยา และเจตียสถานเหล่าใด ซึ่งเป็นที่นับถือของชาววัชชี อันมีในภายในและภายนอกนคร ให้สักการเคารพนับถือ บูชาเจตียสถานเหล่านั้น อย่าตัดธรรมิกพลีที่เคยทำอยู่แล้วให้เสื่อมสูญ. พระพุทธานิเทศ ๒ ข้อนี้ เป็นเครื่องสาธกให้เห็นว่า สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรงสั่งสอนประชุมชน ที่เป็นหมู่เหล่า ต่างให้รักษาประโยชน์ของกันและกันอย่างไร บัณฑิตพึงสันนิษฐานโดย นัยนี้แล้วรู้จักผ่อนผันประพฤติดำเนินตามสมควรแก่ชุมชนที่ตนเนื่องอยู่นั้น. สมานัตตตา ความ เป็นผู้มีตนสมำเสมอในด้นปรีชาป็นนธรรม คือธรรมของชนผู้เนื่องในหมู่นั้น ๆ พึงให้ เป็นไปในชนที่นับเนื่องเป็นหมู่เดียวกันโดยสมควร ด้วยประการฉะนี้.

คุณข้อนี้ ย่อมให้เกิดผล คือ **พหุบริปัตตา** ความเป็นที่รักของชนเป็นอันมาก. ผลนี้ ย่อมมีประโยชน์แก่ชนผู้นับเนื่องในหมู่ทั่วกันไป ไม่นิยมชั้น ผู้น้อยเป็นที่รักของท่านผู้ใหญ่ ก็จะได้รับความปลอดภัยแก่ชีวิต ชนผู้เสมอกัน ก็ต่างจะได้อาศัยกัน ท่านผู้ใหญ่เล่า ก็จะได้ ผู้น้อยไว้เป็นกำลัง เมื่อกิจเกิดขึ้นก็จะตั้งใจทำให้สำเร็จด้วยความภักดีสามัคคี คือความ พร้อมเพรียงด้วยกายและจิตก็ย่อมเป็นไป เพราะความรักใคร่ในกันเป็นที่ตั้ง เมื่อเกิดขึ้น ในหมู่ใดก็ยิ่งความเจริญให้เป็นไปในหมู่นั้น สมด้วยพจนประพันธ์ราชสุภาษิตว่า

สพฺเพสํ สงฺฆภูตานํ

สามัคคี วุฑฺฒิสาทิกา

สามัคคีย่อมยังความเจริญให้สำเร็จแก่ชนทั้งหลาย ผู้เป็นหมู่กันทุกเหล่า ดังนี้.

เมื่อกล่าวโดยสังเขป ผู้ใดเป็นที่รักของชนเป็นอันมาก ผู้นั้นย่อมหวังความเจริญได้ คงไม่มีความเสื่อมทรม แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสแก่มหานามลิจฉวี แสดงกิจ ของผู้ดำรงพรวาสะจะพึงทำเพื่อผลนี้ ในอภิธานิธรรมสูตรปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย สรุปลความว่า กุลบุตรผู้ใดผู้หนึ่ง ตั้งต้นแต่พระมหากษัตริย์เจ้า ตลอดลงไปถึงอธิบดี เฉพาะ ตระกูลมาสักการะเกื้อกูลมารดาบิดาจำพวกหนึ่ง บุตรภรรยาทาสมรรณกรซึ่งนับว่าอันโตชน จำพวกหนึ่ง ชาวนาเพื่อนบ้านลูกค้าซึ่งนับว่าพาหิรชนจำพวกหนึ่ง เทวดาผู้รับพลีกรรม คือ อารักษ์เทวดาและวัตถุเทวดาจำพวกหนึ่ง สมณพราหมณ์จำพวกหนึ่ง ด้วยโภคทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบธรรม เป็นผลแห่งความหมั่น เทวตานุญ ๕ จำพวกนั้น ได้รับสักการะเกื้อกูล แล้ว ก็ย่อมอนุเคราะห์ด้วยไมตรีจิตคิดความเจริญให้ กุลบุตรนั้นเป็นอันหวังวุฒิได้ ไม่เพียง มีความเสื่อมทรมเลย. แม้พระเจ้าจักรพรรดิราชผู้ปกครองปฐพีมณฑล มีสมุทราคร ๔ เป็นขอบเขต ก็ยังต้องทรงบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ยึดเหนี่ยวน้ำใจราชบริพารให้นิยมใน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระบารมี ขอนี้ยอมให้สำเร็จผลคือปกครองได้โดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญาเคียวเชียว
ความจงรักเป็นพลเหตุชักนำให้รักพร้อมเป็นสมานฉันท์ เพื่อต่อสู้ป้องกันบำรุงรักษา
จะรับพระราชทานชกอลินจิตตชาดกในทุกนิบาต^๑ มาสาธกพอเป็นอุทาหรณ์ ความสังเขป
โดยประสงค์ว่า **อดีต พาราณสีย์ พุทธมุตเต รัช กาเรนเต** ในอดีตกาล พระเจ้า
พรหมทัต เสวยราชสมบัติในเมืองพาราณสี พระองค์ได้พระยาเศวตกฤษณ์เป็นราช
พาหนะเชือกหนึ่ง แผลพระเกียรติไปในสกลชมพูทวีป จำเนียรกาลล่วงไป พระอัครมเหสี
ทรงพระครรภ์ ยังไม่ทันประสูติ พระเจ้าพาราณสีเสด็จทิวงคต ชาวปรากฎทราปไปถึง
พระเจ้าโกศลราช ผู้มีรัชสีมาติดต่อกันกับกาลิกรฐ ท้าวเธอทรงเห็นราชสมบัติว่าง ยังหา
ผู้เป็นเจ้าของมิได้ เป็นท่งที่อยู่ ก็ยกมหาพยุหแสนยากรมาล้อมพระนคร ชาวพระนคร
ปิดทวารรักษาเป็นกวดขัน ในเวลานั้นพระราชเทวีประสูติพระราชโอรส ทรงนามว่า
อลินจิตตกุมาร เหตุทำประชาชนให้ขึ้นบานหายย่อท้อ รักพร้อมกันปล่อยพระยามงคล
หัตถ์ออกต่อรบด้วยปัจฉามิตร ให้ปราชัยจับพระเจ้าโกศลราชได้ทั้งเป็น นำมาเป็นเชลย
แล้วปล่อยไป แผลพระเดชานุภาพของพระราชกุมารไปในสกลชมพูทวีป ไม่มีศัตรูผู้อื่น
สามารถมาย่ำยี และพระราชกุมารก็ได้รับอภิเษกเป็นพระเจ้าพาราณสีแต่ครั้งยังทรงพระเยาว์
พระชนมายุได้ ๗ พรรษา ดำรงราชย์โดยธรรมเป็นผาสูกตลอดชนมชีพ.

สถลา อิมิ อดีต อาหริตวา สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงชกอดีตนิทานนี้มา
ตรัสแล้ว ประทานพระบรมพุทโธวาทไว้แก่ภิกษุสงฆ์ว่า

อลินจิตต์ นิสุตยา

ปญฺญา มหตี จมู

โกสล์ เสนาสนตุญจ

ชีวกคาคห อคาหิ

พยุหแสนยากรหมู่ใหญ่ อาศัยอลินจิตตกุมาร ได้ความขึ้นบานยินดีแล้ว ปล่อยพญา
คชสารให้จับพระเจ้าโกศลราช ผู้ไม่เต็มพระราชประสงค์ เพียงด้วยราชสมบัติของ
พระองค์เอง ได้ทั้งเป็น

เอว นิสุตยสมปนโน

ภิกขุ อารทฐวีริโย

ภาวย กุสล์ ฐมม

โยคกุเขมสส ปตติยา

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตรเป็นที่อาศัยฉะนั้นแล้ว ประรภความเพียร บำเพ็ญกุศล
ธรรมเพื่อบรรลุลุคฺคที่เกษมจากโยคะ คือสังกิเลสธรรมอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ

^๑ พุ. ขา. ๒๗/๕๒. ตทฎจกถา. ๓/๒๓.

พระมงคลวิเสสกลา

ปาปฺเณ อนุพุทฺเพน

สพฺพสํโยชนกฺขยํ

จะบรรลุลหรรณเป็นที่สิ้นสังโยชนได้โดยลำดับ ดังนี้.

ตามเรื่องนี้ สันนิษฐานได้ว่า พระเจ้าพรหมทัตเป็นที่รักใคร่นับถือของประชาชน และความจงรักภักดี มีอนุสนธิสืบเนื่องต่อมาถึงพระอลีนจิตตกุมารผู้เป็นพระราชโอรส รัชทายาท ต้องด้วยบทพระบาลีแสดงมิตรธรรมในลึงคาโลวาทสูตรว่า* **อปฺรปชฺปิสุส ปฏิปุเชติ** ความว่า มิตรوماتย์ผู้ได้รับบำรุงด้วยสังคหวัตถุตามควรแล้ว ย่อมนับถือตอบ แม้ตลอดถึงวงศ์วานอื่นอีกของมิตรนั้น. **พหุปิยตา** ความเป็นที่รักของชนเป็นอันมาก เป็นผลแห่งสังคหุบายนั้น ๆ ที่รวมสมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอไว้ด้วยประการหนึ่ง ยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ชนผู้นับเนื่องในหมู่ทั่วกันไป ไม่นิยมขึ้น ด้วยประการฉะนี้.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญญาติจริยาปกครองพระราชวงศานุวงศ์ ยกย่องให้ดำรงอิสริยยศโดยฐานานุศักดิ์ โปรดให้รับราชการโดยควรแก่สามารถ ด้วยปัดคหกิจ และทรงบำราบห้ามกันมิให้ประพฤติดิจาจรกรรมของราชตระกูล ด้วยนิคคหุบายตามหน้าที่เป็นประธานในพระบรมราชวงศ์ส่วนหนึ่งแล้ว นอกจากนี้ ยังทรงนับถือสนิทฉันพระญาติ หากทรงรังเกียจโดยต่ำศักดิ์ไม่ ชื่อนี้พึงเห็นในกาลที่พระราชทานเลี้ยงแก่พระราชวงศ์ครั้งงานสมโภชพระชนมพรรษาได้ ๕๐ ทศ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงปฏิบัติพระองค์ที่เจริญพระชนมายุกว่าด้วยพระหัตถ์ และพระราชทานรดน้ำเป็นส่วนเชษฐาปายนธรรม โปรดให้พระองค์ที่อ่อนพระชนม์ลงมาช่วยด้วยพระองค์ทรงพระเมตตารับนิปัจจการพระราชทานของอำนวยพระพรและพระบรมราโชวาทเป็นส่วนญาติสงเคราะห์.

อนึ่ง สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงชุบเลี้ยงข้าราชการให้ตั้งอยู่ในฐานันดรศักดิ์ ตามสมควรแก่ตระกูลและความชอบ ได้ตั้งและสืบตระกูลวงศ์ต่อมา ตามราชจริยานุวัตรส่วนหนึ่งแล้ว นอกจากนี้ยังทรงพระอารีในส่วนคนคั่นเคยสนิท เมื่อถึงคราวทรงแสดงพระองค์เป็นฉันทมิตรบ้างก็มี ชื่อนี้พึงเห็นเมื่อครั้งพระราชทานเลี้ยงแก่พวกสหชาติผู้เกิดร่วมปีประสูติ ครั้งนั้นโปรดให้นั่งร่วมโต๊ะเสวยและพระราชทานของแจกเป็นที่ระลึก เป็นส่วนแสดงมิตรธรรม.

อนึ่ง สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ตั้งพระราชหฤทัยจะทรงทำนุบำรุงข้าขอบขัณฑสีมาให้สมบูรณ์พูนสุข และให้ได้รับความปกครองโดยยุติธรรม ทรงเปลี่ยน

* ที. ปา. ๑๑/๒๐๕.

แปลงแก้ไขพระราชกำหนดกฎหมายขนบธรรมเนียมที่ขัดแก่เสรีภาพ คือความเป็นโสด
แก่ตนมาโดยลำดับกาล ข้อนี้พึงสันนิษฐานโดยนัยที่พระราชทานอภัยปลดปล่อยอำนาจที่
จะพึงใช้ในราชกิจหรือธรรมเนียมบางอย่าง เช่นในกาลก่อน คนพลเรือนไม่ได้เพื่อจะอยู่
ตามลำพัง ต้องมีสังกัดขึ้นสังกัด เป็นเลขไพร่หลวงบ้าง ไพร่สมกำลังบ้าง เลขทาสบ้าง
คนไม่มีสังกัดเรียกว่าคนซื้อมือขาว ต้องจับสังกัดเป็นไพร่หลวง ภายหลังจัดการเปลี่ยน
แปลงธรรมเนียมนี้ก็ได้อเลิกละเกือบหมดแล้ว คนทั้งหลายได้ความสะดวกแก้ไขขึ้น อีก
ประการหนึ่ง การเกณฑ์ใช้ราชการ แต่เดิมผู้ต้องเกณฑ์ไม่ได้ผล อะไรเป็นค่าเหน็ดเหนื่อย
บัดนี้ก็ทรงพระมหากรุณาให้อเลิกละโดยมาก ที่ยังจะต้องใช้ก็ให้ได้ค่าจ้างค่าป่วยการ
พอเป็นกำลัง. อีกประการหนึ่ง ถ้าจะสร้างจะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้น เป็นการแผนดินในท้อง
ถิ่นใดๆ เป็นต้นว่าตัดถนนหลวง แต่ก่อนมา เจ้าของหาได้รับค่าที่ดินและของที่ก่อสร้าง
ขึ้นไว้ไม่ ในบัดนี้ได้รับพระราชทานตามสมควรแก่ราคา. อีกประการหนึ่ง แต่เดิมผู้มี
ศักดินาต่ำกว่า ๔๐๐ แต่งทนายว่าอรรถคดีแทนตนไม่ได้ ย่อมเสียเปรียบแก่ผู้มีศักดินาได้
กำหนดนั้น ในเวลาเป็นความกันเียนศาล ผู้สูงศักดินาสามารถจะแต่งทนายได้ฝ่ายเดียว บัดนี้
มีพระราชบัญญัติ เปิดช่องให้แต่งทนายได้เสมอหน้ากัน ข้อซึ่งพรรณนามานี้ เป็นอุทาหรณ์
ในการพระราชทานอภัยแก่ข้าขอบขัณฑสีมาให้ได้เสรีภาพ ตามเวลาที่จะพึงมีได้.

พระราชจริยาที่กล่าวมานี้ จัดเข้าในสมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนสม่าเสมอ ใน
ญาติธรรม มิตรธรรม และตปปริยาป็นนธรรม สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรง
บำเพ็ญให้เป็นไปในพระราชวงศานุวงศ์เสวกามาตย์ ตลอดจนมาถึงราษฎรสามัญโดยควร
อย่างไรให้สำเร็จผลคือความนับถือ จงรักภักดีนิยมอยู่ในพระบารมีธรรม จัดเป็นมงคล
วิเศษที่ต้น.

ความมีกรุณาได้ชื่อว่า การอุยงูภาพ. กรุณานั้นโดยพยัญชนะคือความห่วงใจ ใน
เมื่อเห็นผู้อื่นได้ทุกข์ยาก โดยอรรถก็คือความคิดอยากจะช่วยทุกข์ของเขา. คุณข้อนี้ เป็น
ข้าศึกโดยตรงแห่งวิหเสาคความคิดเบียดเบียนผู้อื่น เป็นพลวปัจจัยให้คิดเกื้อกูลกันและกัน
นำบุคคลให้เป็นผู้ประเสริฐล่งสามัญชนขึ้นไป ท่านผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่ชน ที่สุดจนอธิบดี
เฉพาะในตระกูลหนึ่ง ย่อมมีคุณข้อนี้เป็นวิหารธรรม แผลไพศาลออกไปตามชั้นแห่งบุคคล
กล่าวอย่างอุกฤษฏ์ ฝ่ายอาณาจักร สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินย่อมเป็นที่นับถือลบหล้นของ
พสกนิกร ก็เพราะพระกรุณา. มารดาบิดามีกรุณาในบุตรฉันใด สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
ก็แผ่พระกรุณาไปในประชาชนผู้อยู่ใต้พระเดชานุภาพ ทรงร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยฉันนั้น.

พระคุณขื่อนี้แล ชักนำให้พระองค์ตั้งอยู่ในยุติธรรม ไม่ลำเอียงในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และ
 รำพึงถึงสุขทุกข์ของประชาชน ที่สุดจนทรงจำแลงเพศเป็นอัญญาตบบุรุษ ไม่ให้ใครรู้จัก
 พระองค์ เสด็จเที่ยวสอดส่องเอง ได้ทราบข่าวดีและร้ายประจักษ์แจ้ง มีเรื่องแสดงไว้ใน
 อรรถกถาบางคัมภีร์บ้างก็มี ในเวลาที่ศึกมาประชิดพระนคร ต้องเสด็จนำพยุหแสนยากร
 ออกต่อยุทธ์ เพื่อป้องกันภัยมิให้มีมาถึงข้าขอบขัณฑสีมาก็มีโดยชุกชุม (ถึงกับต้องเสีย
 พระชนม์ในสมรภูมิบ้างก็มี ดังพระเจ้าอริราชชนก ในมหาชนกชาดกเป็นตัวอย่าง) สมเด็จพระ
 พระเจ้าแผ่นดินมีพระกรุณากว้างขวางฉะนี้ จึงเป็นที่นับถือถนอม ควรถั้รับอภัยและรับ
 ความยกย่องไว้ในที่สูง ปรากฏแก่ชนทั้งหลายราวกับเทวดาในหมู่มนุษย์ จัดว่าเป็น
 สมมติเทวราช เป็นผู้ควรแก่ส่วนกุศลที่มหาชนบำเพ็ญแล้วและจะพึงอุทิศถวาย ด้วย
 ความหวัง เพื่อทรงพระเจริญภียโยภาพสืบไป ในฝ่ายศาสนจักร สมเด็จพระพุทธเจ้าได้
 เป็นสภะที่พำนักนับถือของพุทธศาสนิกบริษัท จำเดิมแต่ครั้งยังดำรงพระชนม์จนบัดนี้
 ก็เพราะพระมหากรุณา พระคุณขื่อนี้ เป็นเหตุให้พระองค์บำเพ็ญพระบารมีมาแต่ครั้งเป็น
 พระโพธิสัตว์ จัดเป็นมหากรุณาสมาโยคในฝ่ายเหตุสัมปทา ให้บรรลुพระอนุตรสัมมา-
 สัมโพธิญาณ เป็นผลสมบัติ จำเดิมแต่ตรัสรู้แล้วก็คงอยู่ในพระกรุณาคุณ เสด็จเที่ยว
 เทศนาโปรดเวไนยนิกร ในนครคามนิคมชนบทนั้น ๆ ให้ได้บรรลुโลกิยสมบัติและโลกุตระ
 สมบัติตามอุปนิสัย ตราบเท่าถึงอวสานที่สุดทรงพระอาพาธหนัก จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน
 ในคตินั้นแล้ว ยังทรงเทศนาโปรดสุกัถัททปริพาชก ให้สำเร็จพระอรหัตเป็นปัจฉิมสาวก
 ข้อความที่นำมาสาธกนี้ แสดงให้เห็นพระกรุณาของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อันเป็น
 ไปในสัตว์โลกสักเพียงไร เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงได้เป็นอุดมสภะที่ระลึกล้นถือ
 อันสูงสุดของพุทธศาสนิก ประชา ตลอดจนมาจนทุกวันนี้ ในการตั้งจิตสัตยาธิฐาน ก็ยก
 พระคุณขื่อนี้เป็นสำคัญ พึงเห็นในพจนประพันธ์ที่ใช้สวดในมงคลกิริยาว่า

มหากาธุโก นาโถ
 ปุเรตวา ปารมี สพฺพา
 เอเตน สจฺจวชฺเชน

อตถาย หิตาย สุขาย สพฺพปาณิน
 ปตฺโต สมโพธิมุตตม
 มา โหนตุ สพฺพปทุททา

ความว่า สมเด็จพระโลกนาถประกอบด้วยพระมหากรุณา ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้งปวง
 เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุข แห่งสัตว์ทั้งปวง ได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ
 อันอุดมแล้ว ด้วยสัจจวาจาที่ขออุปทะทั้งปวง จงอย่ามีเลย ดังนี้.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

สมเด็จพระบวรมหิศรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระมหากรุณาแก่ประชาราษฎรผู้พึ่งพระบรมโพธิสมภาร ตั้งพระราชหฤทัยสอดส่องในสุขทุกข์อยู่เป็นนิตยนิรันดร์ ทรงออกพระราชบัญญัติแก้ไขเลิกถอนขนบธรรมเนียมที่เป็นไปเพื่อความลำบาก ปลดให้เบาขึ้นเป็นหลายประการ เช่น เลิกใช้จารีตนครบาลในการพิจารณาความอาญาหลวงเสีย จดลงพระราชอาญาเขียนนักโทษที่จะขึ้นคุก ลดหย่อนเครื่องพันธนาการ ผ่อนโทษและยกโทษพระราชทานบ้างก็มี เลิกทาสด้วยวิธีปลดคนเกิดในแผ่นดินปัจจุบันให้เป็นไท เมื่ออายุครบกำหนด กิจการที่ปรากฏพระมหากรุณาก็ยังมีอีกหลายสถาน เป็นต้นว่า ตั้งโรงพยาบาลและจัดอารักขา พรรณนาในที่นี้พอเป็นเลา พระราชจริยานี้ นับเข้าในพระคุณ คือการอุญญาพมงคลวิเสสที่ ๒.

พระราชจริยารัฐาภิบาลโนบายนั้น คือราชกรณียกิจที่ทรงจัดขึ้นด้วยพระบรมเดชานุภาพ เพื่อเป็นहितานุहितประโยชน์แก่พระราชอาณาจักรกับทั้งปวงประชาชน ข้าขอบขัณฑสีมา การในขอบหลัง ตั้งแต่กันยายน ศก ๑๒๒ ถึง สิงหาคม ศก ๑๒๓ นี้ ที่ควรยกขึ้นพรรณนา.

ฝ่ายพุทธจักร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ มกุฎราชกุมาร ทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุ มีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงบรรพชาเป็นสามเณร เป็นทางนา.ข้อนี้หากจะเพ่งส่วนพระองค์ ก็คงเป็นแต่บุตรสงเคราะห์ นับเข้าในสถานะว่า **กลุยาณ** **นิเวเสน** คือให้ตั้งอยู่ในความดีความงามเท่านั้น แต่ยังเป็นประโยชน์สำคัญยิ่งขึ้นไปกว่า ได้ชื่อว่า โยงอาณาจักรกับพุทธจักรให้ใกล้กันเข้า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยบำเพ็ญมหาทาน สร้างเจดีย์วิหารเป็นอาทิ และอุปฐากภิกษุสงฆ์ให้พุ่มเฟือยด้วยปัจจัยลาภสักเพียงไร ก็ไม่เหมือนโปรดให้พระราชโอรสทรงผนวชในพระพุทธศาสนา ข้อหลังพาให้รู้สึกสนิทในใจ ชะรอยจะอาศัยเหตุซึ่งกล่าวแล้ว พระเถรานุเถระในปางก่อน ท่านจึงถวายพระพรทูลตอบพระราชปฐาของพระเจ้าอโศกมหาราช แสดงว่าพระองค์ทรงบำเพ็ญมหาบริจาคนในพระศาสนา สร้างพระสถูปและอาวาสดาษดินไปในพระราชอาณาจักร มีประมาณได้ถึง ๘๔,๐๐๐ เท่าพระธรรมชั้นถึงดั่งนั้น ก็ยังไม่จัดว่าเป็นญาติกับพระศาสนา ต่อเมื่อมีพระราชโอรสบรรพชาแล้ว จึงจะจัดว่าเป็นอย่างนั้นได้ พระองค์จึงโปรดให้พระมหินทกุมารราชโอรส อุปสมบทเป็นพระภิกษุ พระสังฆมิตตาคุมาริราชธิดา ผนวชเป็นพระภิกษุณี ทั้ง ๒ พระองค์นี้ได้นำศาสนาไปประดิษฐาน ณ ลังกาทวีปเป็น

พระมงคลวิเสสกลา

เดิมมา ถึงการทรงผนวชจะเป็นช่วงเวลา ก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จดังกล่าวแล้วในหนหลัง อีกประการหนึ่งได้ชื่อว่าทรงตั้งศาสนทายาทพระราชทานแก่พุทธศาสนิกชนซึ่งจะนิยมทั่วกัน จัดว่าเป็นประโยชน์สำคัญส่วนศาสนจักร.

ฝ่ายราชอาณาจักรนั้น นอกจากย้ายขยายการที่ได้จัดไว้ก่อนแล้วให้กว้างขวาง ครั้งนี้ได้ทรงสร้างเหรียญทวิธาภิเศก พระราชทานเป็นที่ระลึกในการที่เสด็จดำรงสิริราชสมบัติ ได้ ๒ เท่าตุลตรัชกาล พระราชทานเสมาแก่เด็กๆ บุตรราษฎร เพื่อแสดงพระเมตตา ในเวลามิงานสมโภชพระชนมายุได้ ๕๐ ทศ ทรงตั้งพระราชบัญญัติจัดการทำเงินตรา ให้มีเนื้อและน้ำหนักเป็นระเบียบควรแก่มาตราพระราชทานพระบรมราชานุญาติแก่บริษัท ไทยทุนจำกัด ให้เดินรตราในพระนครอีกสายหนึ่ง และสะพานมฆวานรังสรรค์ซึ่งสร้าง มาก่อนนั้นสำเร็จลง ทรงเปิดให้ใช้ได้แล้วในขบวนนี้.

พระราชกรณียกิจส่วนรัฐฐาภิบาลโนบาย ทั้งฝ่ายพระพุทธจักรและพระราช อาณาจักรนี้ เป็นมงคลวิเสสที่ครบ ๓.

พระราชจริยาส่วนอัตตสมบัติและปรทิตปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่งศุภสิริสวัสดิอุดม มงคลพิเศษ มีเอกเทศดั่งรับพระราชทานพรณนามาจะนี้.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ในศก ๑๒๔

จะถวายเป็นกุศลด้วยพระคุณพิเศษส่วนประสิทธิปฏิบัติ ๓ ประการคือ เมตตาปุเร-
จาริกตา ความเป็นผู้มีเมตตาเป็นเบื้องต้น ๑ ปฏิสันถารกุศลตา ความเป็นผู้ฉลาดใน
ปฏิสันถาร ๑ รัฏฐาภิบาลโนบาย วิธีประกอบการบำรุงรักษาพระราชอาณาจักร ๑ พอเป็น
นิทสสนนัย.

เมตตาปุเรจาริกตานั่น มีพรรณนาว่า เจตนาจิตสนิทสนม ชื่อว่าเมตตา. เมื่อกล่าว
โดยความเมตตานั่น ได้แก่เจตนาหวังความดีความงามให้แก่กัน หรือกล่าวสั้น ๆ ก็ความ
ปรารถนาจะให้ได้ดีสุขนั้นเอง. กิริยาที่ดำริปรารถนาถึงใคร ๆ ก็ให้เว้นจากอาฆาตวิหเสาพยาบาท
ปรารถนาความเจริญแก่เขาเป็นที่ตั้งอยู่โดยปกติ มีเมตตาท่องเที่ยวอยู่ในกิจเป็นนิตยกาล
ชื่อว่า เมตตาปุเรจาริกตา ความเป็นผู้มีเมตตาเป็นเบื้องต้น.

คุณข้อนี้ พึงสารกด้วยวารจิตของพระเจ้าติโลกวิชัยบรมจักรพรรดิราชในอดีตกาล.
พระองค์ทรงพระดำนึ่งถึงหมู่สัตว์ ด้วยพระราชอัธยาศัยแผ่แผ่ประโยชน์ ดังแสดงใน
พุทธาปทาน * ว่า

ยงฺกิลฺลจฺจิ กุสลํ กมฺมํ

กตฺตพฺพํ กิริยํ มม

กาเยน วาจาเมนสา

ตฺทเส สุตํ กตํ

กิริยาคือกุศลกรรมอันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นกิจอันเราควรทำด้วยกาย วาจา ใจ กรณีฉะนั้น
เราได้บำเพ็ญให้เป็นส่วนสุดดีอันจะพาให้ไปเกิดในดาวดึงส์พิภพแล้วทุกประการ

เย สตุตา สลฺลยฺโน อตุลฺล

เย จ สตุตา อสลฺลยฺโน

กตํ ปุณฺณผลํ มยฺหํ

สพฺเพ ภาคี ภวนฺตุ เต

สัตว์เหล่าใดมีอยู่ เป็นผู้มีสัตถุญา รู้จักกำหนดหมาย รู้สีกุศลทุกขก็ดีหาสัตถุญามีได้ก็ดี
ขอสัตว์ทุกหมู่เหล่านั้น มีส่วนได้เสวยผลบุญที่เราได้บำเพ็ญแล้วนั้นเถิด

* พ. อป. ๓๒/๖.

เย ตั กตั สุวิตถั

ทินนั ปุณฺณผลั มยา

สัตว์เหล่าใดทราบชัดว่าเราได้บำเพ็ญกุศลนั้นแล้ว เราขอให้ผลบุญแก่สัตว์เหล่านั้น ให้เป็นผู้มีส่วนด้วยกัน

เย จ ตตฺถ น ชานนติ

เทวา คนฺตวา นิเวทยุ

สัตว์เหล่าใดไม่รู้ข่าว ขอเทพเจ้าจงช่วยนำไปแสดง ให้อนุโมทนา

สพฺเพ โลกมฺหิ เย สตฺตา

ชีวนฺตอาหารเหตุกา

มนุญฺญั โภชนั สพฺเพ

ภณฺตุ มม เจตฺสา

สัตว์เหล่าใดในโลก ทุก ๆ หมู่ที่เป็นผู้มีอาหารเป็นเหตุ คือต้องอาศัยอาหารจึงจะสืบชีวิตเป็นอยู่ได้ ขอสัตว์เหล่านั้นได้โภชนาหารอันเป็นที่เจริญใจทั่วหน้ากัน ด้วยน้ำจิตกล่าวคือบุญฤทธิ์ของเราเกิด. พระเจ้าติโลกวิชัย มีพระราชอัธยาศัยอันงาม ในยามที่ทรงพระปรารภถึงหมู่สัตว์ จิตว่ามีพระเมตตาเป็นบุเรจาริก ได้ในพระคุณข้อนี้.

เมตตานั่น ที่บุคคลแผ่ไปแก่กัน มีอยู่ ๒ สถาน คือ โอทิสสพฺรณา แผ่โดยอาการเจาะจง ๑ อโนทิสสพฺรณา แผ่โดยอาการมิได้เจาะจง ๑. การแผ่โดยอาการเจาะจงนั้น ได้แก่นิยมตัวลงไปตรง ๆ โดยฐานที่ตนรู้จัก พึงเห็นอุทาหรณ์ในมารดาบิดามีความรักใคร่และหวังความเจริญให้แก่บุตรธิดา. ส่วนการแผ่โดยอาการมิได้เจาะจงนั้น ได้แก่ปรารภทั่วไปไม่เลือกบุคคล มีพระเมตตาของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอันพระองค์ให้เป็นไปในประชาชนเป็นข้ออ้าง. นัยหลังนี้ ย่อมขยายกว้างออกไปได้ตามอัธยาศัยของบุคคล จนไม่มีขอบเขตเป็นที่สุด จิตว่าเมตตาเจโตวิมุตติ ทำใจให้พ้นจากสิ่งที่เกิดกันอันเป็นวัตถุแห่งปฏิฆะความกระทบกระทั่ง.

เมตตาคุณ ย่อมเป็นเหตุมีกำลังฝังอยู่ในสันดาน ยังบุคคลให้ประกอบการอันเป็นประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น โดยเฉพาะบ้าง โดยมิได้เฉพาะบ้าง อนุรูปแก่เมตตาอันเป็นไปในวารจิต เมตตาที่เป็นโอทิสสพฺรณา เป็นเหตุชักพาบิดามารดาให้บำรุงเลี้ยงบุตร และให้บุตรปฏิบัติการฉลองคุณท่าน ฝ่ายเมตตาที่เป็นอโนทิสสพฺรณา เป็นสมุฏฐานยังสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินให้พิทักษ์รักษาประชาราษฎร์ให้สุขเกษม และทำนุบำรุงให้สมบูรณ์. เมตตาที่เป็นไปโดยเจาะจง ย่อมมีมาโดยธรรมดา หาเป็นคุณประหลาดสักปานใดไม่ ถึงว่าอาจให้ไพศาลขึ้นไปกว่านั้นอีก. ส่วนเมตตาปรารภทั่วไบนั้น ย่อมเป็นอัศจรรย์เกิดขึ้นในน้ำใจอันงาม ไกลจากริษยาและตระหนี่เป็นอาทิ. ปกติของสัตว์โลกย่อมคิดเห็น แก่ตนเป็นที่ตั้ง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

มีความหวังจะบำรุงก็แต่ตน ถึงจะแผ่แผ่ก็เพียงบุคคลผู้เกี่ยวกัน โดยฉันทรรมาแต่ต่าง มา ต่อผู้มีปรีชาเล็งเห็นความปรารถนาของสัตว์ ว่าเป็นอันเดียวกัน คือ รักสุขเกลียดทุกข์ ถึงเช่นนั้น ก็ยังเป็นต่าง ๆ กัน ได้สุขบ้างก็มี ได้ทุกข์บ้างก็มี ทั้งนี้ก็เพราะความประพฤติ และความสามารถ ประกอบกับโอกาสภูมิฐานะและกุศลกุศล เมื่อตนได้สุขเห็นปานใด ก็มีใจแผ่แผ่หวังจะให้เขาได้สุขเช่นนั้นบ้าง ดังนี้ เมตตาจึงจะแผ่กว้างขวางทั่วไปถึงผู้อื่น ที่ไม่เกี่ยวข้องกันกับตน แต่นั่นจึงพาบุคคลให้เข้าไปตั้งไว้ซึ่งวัตถุอันจะให้เกิดสุขบ้าง ซึ่ง อุบายอันจะให้ได้สุขวัตถุนั้นบ้างตามอัธยาศัย. เมตตา ๒ อย่างนี้แล เป็นเค้ามูลให้ บุคคลประพฤติหิตานุหิตประโยชน์แก่กัน ในกิจการนั้น ๆ ดุจผู้เชิดชักสายหุ่นให้กระดิก ไปมา และปันมนุษยชนให้เป็นผู้ประเสริฐกว่ากันโดยคุณานุภาพ.

เมตตานี้เป็นคุณประการหนึ่ง ที่นับในพรหมวิหาร คือธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม เทพเจ้าผู้วิเศษซึ่งได้นามว่าพรหม พวกพราหมณ์ถือว่าเป็นผู้สร้างโลก และเป็นเทพบิดร ของสัตว์นิกาย ย่อมมีเมตตาจิตคุ้มครองรักษาประชานิกรผู้สืบสายลงมา อีกประการหนึ่ง มารดาบิดาจัดว่าเป็นพรหมของบุตร และพระมหากษัตริย์ ผู้ครองแผ่นดิน สมมติว่า พระเป็นเจ้าของประชาราษฎร์ ก็เพราะมีเมตตาเป็นวิหาธรรม.

คุณธรรมข้อนี้เป็นสำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องหมายให้เห็นว่า พระธรรมวินัยนั้นเป็นสวากขาตธรรม สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสชอบแล้ว พระองค์ ทรงยกย่องว่า เป็นต้นเค้าแห่งศาสนปฏิบัติ โดยพระพุทธภาษิตตรัสว่า **อจฺจราสฺสฺมาตมมตฺตปิ เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เมตฺตจิตฺตํ อาเสวติ ภาเวติ มนสิกโรติ** ° ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุเสพก็ดี ทำให้เจริญก็ดี ทำในใจก็ดี ซึ่งจิตประกอบด้วยเมตตา แม้ชั่วกาลเพียง मात्रว่าลัดนิ้วมือเดียวเท่านั้น ภิกษุผู้นี้เรากล่าวว่า อยู่ไม่เหินห่างจากฌาน ทำตามคำสอน ของพระศาสดา ปฏิบัติตามโอวาท ไม่ฉันทินทบาทของแวนแคว้นเปล้า โกลปน วาโท **เย นํ พหุสฺสโรนฺติ** ๒ จะกล่าวอะไรถึงผู้ทำเมตตาจิตนั้นให้มากออกไป ยิ่งทำได้เท่าไร ก็ยิ่งดี ชื่อว่าประพฤติสมควรแก่อโวาทานุศาสนีของพระศาสดา.

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประกอบพุทธเวไนยไว้ในคุณข้อนี้ทั้ง ๒ ประเภท โดยสมควรแก่เหตุเกิดขึ้น เพื่อชักนำไปประทานพระธรรมเทศนา ข้อที่ทรงสั่งสอนให้ ตั้งเมตตาโดยเจาะจงนั้น ในฝ่ายบรรพชิตตรัสให้อุปัชฌาย์อาจารย์กับสัททวิหาริกอันเตวาสิก รักใคร่นับถือกันสนิท ดุจบิดากับบุตร และต่างเป็นธุระแก่กันโดยกิจวัตร ในฝ่ายคฤหัสถ์

° อจ. เอก. ๒๐/๑๒.

๒ อจ. เอก. ๒๐/๑๒.

พระมงคลวิเสสกลา

พระองค์ประทานโอวาทไว้ ให้มารดาบิดากับบุตรธิดา อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา ญาติมิตรกับญาติมิตร เจ้ากับข้า สมณพราหมณ์กับคฤหบดี รักใคร่นับถือกันตามฉันท์ที่ เกี่ยวกันอย่างไร และให้อนุเคราะห์แก่กันตามหน้าที่และอนุศาสน์ ให้แผ่เมตตาทั่วไป ไม่เจาะจงเฉพาะบุคคลนั้น เช่นตรัสสอนบรรพชิตให้ตั้งจิตเอื้อเฟื้อแผ่แก่เพื่อน สพรหมจารี ที่ยังมีได้มาก็ขอให้มาสู่อาวาส ที่มาแล้วก็ขอให้อยู่เป็นผาสุก ตลอดถึงให้ ทำตนเองเป็นอุปมา ในการรักสุขเกลียดทุกข์ แล้วละเว้นจากเบียดเบียนล้างผลาญกันและ กันเสีย พระองค์ประทานธรรมชักนำให้ตั้งอยู่ในเมตตาทั้ง ๒ สถาน ตามกาลและเวลา.

เมื่อพรรณนาถึงผล เมตตานี้ ย่อมให้สำเร็จประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นทั้ง ๒ ฝ่าย ผู้ประกอบด้วยเมตตาย่อมอยู่เป็นสุขสบายไม่ต้องกระทบกระทั่งด้วยอาฆาตพยาบาทวิหิงสา มีจิตปลอดโปร่งหาที่ติดขัดมิได้ ย่อมไกลจากอันตรายแต่ปฏิบัติทุกสิ่ง ทั้งจะเป็นที่รักใคร่ นับถือของชนทั้งหลาย. ฝ่ายผู้อื่นได้รับอนุเคราะห์ด้วยกำลังเมตตาจิตนั้นก็จะได้ประสบ ซึ่งวัตถุอันจะให้เกิดสุขบ้าง ซึ่งอุบายอันจะให้สุขวัตถุนั้นบ้าง ซึ่งตนไม่มีทางจะหาได้ ตามลำพัง แต่นั่นก็จะหวังดีตอบแก่ท่านผู้อุปถัมภ์ สมด้วยคำพระเทมียบรมโพธิสัตว์เจ้าว่า^๑ **ปุชโก ลกเต ปุชฺ** ชนผู้บูชาย่อมได้รับบูชาตอบ **วนทโก ปฏฺวินุทฺ** ชนผู้ให้ย่อมได้รับ ให้อตอบ ดังนี้ แต่ความต่างแห่งผล ก็ย่อมจะมีตามประเภทของเมตตานั่นเอง เมตตา ที่เป็นไปโดยเจาะจงย่อมมีกำลังกล้า แต่ว่ามีเขตแคบ ส่วนเมตตาทั่วไปไม่เฉพาะบุคคล สำเร็จผลกว้าง แต่มีกำลังเพลา เหมือนเชือกสั้นเหนียว ได้มันกว่าเชือกยาว แต่สาวไป ไม่ถึงไหน. แต่ทั้ง ๒ นั้น ก็ควรวิญญูผู้รู้จักอำนาจประโยชน์ จะพึงให้เป็นไปตามโอกาส.

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ เจ้า มีพระราชธรรมาศัยเป็นที่มานอนแห่งพระ เมตตา ทรงชุบเลี้ยงพระราชวงศานุวงศ์และเสวกามาตย์ให้เจริญด้วยอิสริยยศดีศุลการ บริวาร ทรงอภิบาลประชาราชนให้อยู่เย็นเป็นสุขปราศจากภัยอันตราย ได้ชองชวนชวายน ใน กิจการเป็นเครื่องหาเลี้ยงชีพโดยสะดวกไม่ติดขัด เจริญด้วยโภคสมบัติโดยคุณานุรูปของ บุคคลนั้น ๆ จะทรงพระราชดำริสิ่งใดก็ให้เป็นไปโดยกำลังพระเมตตา เป็นต้นว่า ออก พระราชบัญญัติเพื่อเลิกทาส ด้วยพระราชประสงค์จะให้ข้าขอบขัณฑสีมาได้เป็นไททั่วหน้า ทรงจัดตั้งทั้งบำรุงการศึกษาขึ้นในพระราชอาณาจักร เพื่อให้กุลบุตรได้ความรู้ความสามารถ จะได้เป็นราษฎรที่ดี และมีความจงรักในชาติภูมิของตน และยังทรงพระอารีถึงชนชาว ต่างประเทศผู้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระราชทานธรรมการรักษาดูแลอยู่เป็นผาสุก

^๑ พุ. ขา. มหา. ๒๔/๑๕๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

และประกอบการค้าขายโดยคล่องใจ เมื่อเร็ว ๆ นี้ก็ยังได้พระราชทานที่ดินสร้างวัด โดย
ฐานทรงพระอนุเคราะห์ผู้ถือศาสนาต่างแต่ชั้นสัตว์เดียรฉานบางเหล่าก็ยังได้รับพระเมตตา
เช่นออกประกาศห้ามไม่ให้ใครฆ่าช้างโขลงและใช้ตราครุฑม้าที่ทูลพลภาพเป็นต้น ที่สุด
จนมีงานนักขัตฤกษ์ใด ๆ ก็ยังทรงแสดงพระเมตตาในประชุมชนให้ปรากฏเนื่อง ๆ มา
เช่นครั้งมีงานสมโภชพระชนมพรรษา ๕๐ ทศ ร่วมสมัยกับสมโภชราชสมบัติได้ ๒ เทวรัชกาล
ที่ ๔ เมื่อ ศก ๑๒๒ โปรดให้มีการเลี้ยงและแจกเสมาพระราชทานเด็กราษฎร ณ ท้อง
สนามหลวง พร้อมทั้งการมหรสพเป็นที่บันเทิงจิต และที่สวนดุสิตโปรดให้มีการเลี้ยง
พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั่วไป ถึงพระสงฆ์เป็นวัน ๆ ไป แต่ข้อที่น่า
จับใจนั้นคือ มีการประชุมพระญาติวงศ์และเลี้ยงพวกละแวกที่ ได้รับพระราชทานพระภิกษา
แล้วในศกหลัง ยังความชื่นบานให้เกิดทั่วหน้า รวากับบันดาลฝนโปกขรพรรษธาราให้ตก
ที่ท่านแสดงไว้ในเวสสันดรชาดกว่าเฉพาะมีในคราวประชุมพระญาติของสมเด็จพระบรม-
ศาสดาจารย์ ทั้งในปัจจุบันกาลและอดีตสมัย เป็นอัครจริยไหญ่ยาวนาน มี ประชาชนผู้ได้
รับ พระเมตตาปกแผ่ไป ย่อมจงรักภักดีในสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเป็นอย่างยิ่ง
และความจริงข้อนี้ก็ปรากฏไปในนานาประเทศ จนมีผู้สรรเสริญพระเกียรติว่า ยากที่
จักหาพระเจ้าแผ่นดินผู้สนิทกับราษฎรได้เหมือนเช่นนี้ และมีสำคัญเห็นเป็นกำลังใหญ่
หากจะมีพวกใฝ่ร้ายก็ยังต้องกลายเป็นทำดีต่อ. พระคุณข้อนี้ จัดเป็นเมตตาปุโรจาริกตา
ประณมมงคลวิเสส.

ปฏิสันถารกุสלתานั้น มีพรรณนาว่า อาการเครื่องแผ่เผื่อชื่อว่าปฏิสันถาร ได้แก่
การต้อนรับปราศรัย กล่าวโดยอาการเป็นไปปฏิสันถารนี้ เป็นกิจควรทำแก่แขกผู้มาถึง
ถิ่นของตนแม้แต่เพียงด้วยวาจา ดังที่เรียกว่า **สมโมทนา** ก็ยังให้สำเร็จผล ทำความยินดี
ให้เกิดแก่ผู้ได้รับ เป็นอุบายเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจเพื่อตั้งอยู่ในไมตรี และทวีความสนิท
ยิ่งขึ้น ท่านจึงจัดเข้าไว้ในสังคหวัตถุ ๔ มีชื่อว่า **ปิยวชฺช** ถ้อยคำที่ทำให้เป็นที่รัก โดย
ความเป็นกิจอันมิตรจะพึงทำแก่มิตรด้วยกัน ไซ้แต่เท่านั้น ยิ่งเป็นหน้าที่ของท่านผู้เป็น
อิสระจะพึงทำแก่ผู้น้อยให้ได้อัสนาทะ ณ สำนักตน เพื่อปลูกความนิยมของชนทั้งหลาย
ทั่วไป ท่านจึงสงเคราะห์เข้าไว้ในสังคหวัตถุ ๔ อีกแผนกหนึ่งกล่าวชื่อว่า **วาจาเปยยัม**
วาจาอันดูดีเต็ม โดยความเป็นราชธรรมของพระมหากษัตริย์เจ้า. ไม่ใช่แต่ด้วยวาจาเท่านั้น
แม้ด้วยภณทะก็ควรทำตามเวลา การต้อนรับปราศรัย ด้วยใช้พัสดูลิ่งของเหมาะแก่
ความต้องการ เช่นให้ปานโภชนาหารและที่พักเป็นต้น ดังนี้เรียกว่า อามิสปฏิสันถาร.

พระมงคลวิเสสกลา

อันการแผ่เผื่อนั้นชอบที่จะให้เป็นไปโดยธรรม เช่นแสดงตนตามฉันที่ควรจะเป็นอย่างไร และยังชักผู้มานั้นให้ได้รับความยกย่องนับถือและเอื้อเพื่อสมแก่เขาเป็นอาทิ ดังนี้ เรียกว่าธรรมปฏิสันถาร

การปฏิสันถารนี้ เป็นประเพณีที่นิยมสืบมาของโบราณบัณฑิตนอกพุทธบาทสมัย แม้เขานั้นมาดีมาร้ายอย่างไร ก็สำคัญเห็นเป็นกิจที่ควรทำตามหน้าที่ ความซื่อสัตย์สาธก ด้วยพระเวสสันดรทรงทำปฏิสันถารแก่พราหมณ์ชุกผู้มาทูลขอ ๒ พระกุมาร และแต่ ท้าวหม่อมวานเทวราช ผู้จำแลงเพศเป็นพราหมณ์มาขอพระมัทรี พระองค์ตรัสปราศรัยให้ เกิดความยินดีแล้ว เชิญให้ล้างเท้าแล้วให้เข้าไปในอาศรมบท จึงเลือกบริภคผลาผล มธุรสเป็นของป่า และดื่มวาริโสเย็นเป็นของดักมาจากธารเขาตามชอบใจ. ครั้นมาถึง พุทธบาทสมัย สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ตรัสสอนให้เคารพในปฏิสันถารเหมือนกัน แม้ฝ่ายบรรพชิตก็ยังไม่พ้นจากต้องทำ เมื่ออาคันตุกะมาถึงสำนัก ก็เป็นหน้าที่ของ เจ้าอาวาสจะต้องต้อนรับโดยกิจวัตร. ถึงแม้ข้อห้ามไม่ให้ทำสัทธิไทย คือของที่เขาถวาย ด้วยศรัทธาให้ตกไป คือห้ามมิให้แจกจ่ายแก่คฤหัสถ์ผู้มีได้เกี่ยวข้อง ให้เจ้าของเสียศรัทธา และมีข้อห้ามมิให้ทำยารักษาผู้อื่นผิด ๆ พลัง ๆ แต่ถ้าคนเหล่านั้นมายังอาวาสโดยฐาน เป็นแขกควรได้รับปฏิสันถาร ภิกษุจะสงเคราะห์ด้วยโภชนาหารและสิ่งต่าง ๆ ที่ควรปรารภนา หรือเขาเจ็บไข้จะประกอบยาให้ตามความรู้ความเข้าใจก็ไม่มีโทษ ซ้ำจะเป็นความดี แต่ต้องมีเมตตาจิตเป็นที่ตั้ง ไม่หวังจะได้ลาภผลเป็นของตอบแทนอุปการ. แม้สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เอง ก็ยังต้องทรงเป็นกิจวัตร เป็นธรรมเนียมของพระภิกษุบริษัท ผู้อยู่ต่างตำบล พออยู่กาลฝนถ้วนไตรมาสแล้ว ก็มาเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาค พระองค์ ก็ตรัสปราศรัยแก่ภิกษุอาคันตุกะผู้มาจากทิศนั้น ๆ ตามการณ เป็นต้นว่า ตรัสถามถึง ภาสุวิหารการอยู่สบาย การเลี้ยงชีพ และการเดินทาง เมื่อได้ทรงทราบเรื่องแล้ว บางคราว ทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นใหม่บ้าง เติมอนุบัญญัติให้รัดเข้าหรือแบ่งเบาบางบ้างก็มี บางครั้ง ก็ประทานอนุศาสนเป็นธรรมปริยายตามสมควรแก่อัตตูปัตติเหตุ โปรดให้จัดเสนาสนะ ประทานเป็นพิเศษบ้างก็มี แม้แต่เหล่าเดียรัจฉายก็ยังได้รับพุทธปฏิสันถารไม่ยกเว้น. ในฝ่าย คฤหัสถ์ปฏิสันถารก็จำเป็นจะต้องประพฤติตามหน้าที่ จัดเข้าในปัญจพลี โดยชื่อว่า อติถิพลี คือต้อนรับแขกผู้มาถึงสำนัก เป็นกิจอันอริยสาวกควรทำด้วยกำลังแห่งโภคทรัพย์ ที่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจความหมั่นในภาระงานอันปราศจากโทษ เพื่อถือสารประโยชน์แห่ง สมบัติไม่ให้ไร้ผล.

แลปฏิสันถารนั้นแม้เป็นอุบายเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจชนผู้ได้รับโดยเคำเงื่อนก็จริงอยู่ แต่ถ้านุคคลเป็นผู้ไม่ฉลาดในวิธีทำ ช้าจะกลับให้โทษ ก็อาจเป็นได้. ดูพวกศากยราช ต้อนรับปราศรัยวิทูทกุมารพระราชโอรส พระเจ้าปเสนทิโกศลราช ที่กุมารเข้าพระทัย ไปว่าประมาทหมิ่น จนถือเป็นสาเหตุเจ็บแค้น แต่พอได้ราชสมบัติก็ยกพยุหแสนยาไปปราบศากยชนบทให้อยู่ใต้อำนาจ เป็นดังนี้ ก็เพราะพวกศากยจะไม่ฉลาดในวิธีทำปฏิสันถาร การควรจะเป็นดีก็กลับให้โทษแก่ผู้ทำ. เหตุดังนั้น จำต้องประสงค์ความฉลาดของบุคคลใน กิจนั้นเป็นที่ตั้ง ผลจึงสำเร็จด้วยดีความเข้าใจวิธีทำปฏิสันถาร ชื่อว่า ปฏิสนฺถารกุสลา.

แลปฏิสันถารอันบุคคลทำด้วยความฉลาด สบโอกาสยามที่ปรารถนา ย่อมสามารถ อำนาจผลอันงามแก่ผู้ทำ มีอย่างในคัมภีร์มหาวงศ์พงศาวดารสีหพ. เมื่อครั้งเกาะลังกา เกิดจลาจลด้วยกบฏภายใน พระเจ้าวิภูคามณีกัยเสยเมืองอนุราชแก่พวกทมิฬ เสด็จ หนีไปสำนักอยู่ในไพรจังหวัดเวสศิรีวิหาร ได้ทรงรับปฏิสันถารคือการเอาใจใส่เลี้ยงดู ของพระมหาติสสเถระเจ้าอาวาส ครั้นตีเมืองอนุราชคืนได้แล้ว ทรงระลึกถึงอุปการของ พระเถระ จึงทรงสถาปนาอภัยคีรีวิหารถวาย.

แม้ผู้มามีจิตคิดร้ายอยู่ก่อน บางคราวก็อาจผ่อนผันให้ระงับกลับเป็นดีได้ ดัง พระอภัยเถระเจ้าอาวาสเจตียคีรีวิหาร ในการที่เกาะลังกากำลังเกิดจลาจล หมู่ชนผู้ตั้ง ช้องสู้กันเป็นกองโจรพากันยกมาเพื่อจะปล้นวัด พระเถระให้จัดโภชนาหารเตรียมไว้ พอพวกโจรมาถึงก็ให้เลี้ยงอิมหนาสำราญ พวกโจรได้รับปฏิสันถารเช่นนี้ก็เกิดไมตรีจิต งดการที่คิดไว้ว่าจะปล้นนั้นเสีย กลับช่วยป้องกันรักษามิให้พวกอื่นมาเบียดเบียนได้. วัตถุ นี้ แม้ท้องเรื่องเป็นอย่างไรรอยู่ ก็พอสาธกให้เห็นว่าปฏิสันถารเป็นเครื่องระงับร้ายให้ กลายเป็นดี เป็นเครื่องมือสำหรับผจญของหมู่มีกำลังน้อย แต่อยู่ใกล้ชิดหมู่มีกำลังกว่า ดูพระมหาเถระตั้งสำนักอยู่ใกล้โจรหมู่ใหญ่ เข้าในคำว่า อสารถุ สาธุชา ชิน ผจญคนชั่ว ด้วยความดีเช่นนี้.

ยิ่งอิสรชนผู้มีอำนาจมาเอื้อเฟื้อในปฏิสันถาร ผลก็จะไพศาลออกไป นำให้ ประชุมชนนิยมนับถือและระบือเกียรติคุณทั่วทิศานุทิศ เมื่อชนทั้งปวงมีไมตรีจิตอยู่แล้ว ความเจริญก็ย่อมมีโดยลำดับกัน. เหตุดังนั้น โบราณบัณฑิตจึงได้ยกสังคหวัตถุ ๔ ขึ้น แสดงโดยความเป็นราชธรรม เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงบำเพ็ญให้บริบูรณ์แล้ว ประชาชน ข้างขอบขัณฑสีมาย่อมจะนิยมในพระบารมี เกียรติคุณข้อนี้ ย่อมจะชักคนนอกประเทศ ให้มาสู่พระเดชานุภาพ ช่วยกันประกอบกสิการและพาณิชย์กรรม ทำพระราชอาณาเขต

ให้มั่งคั่งด้วยประชาชนและโภคทรัพย์ นับว่าเป็นกำลังอันใหญ่ เป็นที่เกรงขามแห่ง
ผู้ไฝ่ร้ายทั้งภายในภายนอกทั่วกัน.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระปรีชาในอันจะพระราชทานพระราช-
ปฏิสันถารแก่ประมุขชน ทุกเหล่า แม้แต่เพียงได้เข้าเฝ้าและรับพระราชดำรัสก็มีปีติชื่นบาน
มีพระคุณเป็นอัศจรรย์ ต้องกันกับอัจฉริยภาพพุทธธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิราช ดังแสดง
ไว้ในมหาปริณิพพานสูตร^๑ มีใจความว่า ราชบริษัท ๔ เหล่า คือ กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี
สมณะ เข้าไปเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิราชแม้แต่เพียงเท่านั้นก็ยินดี ถ้าพระองค์มีพระราช
ดำรัสด้วยก็ยิ่งชื่นบาน ต้องการจะให้ตรัสต่อไปอีก ยังไม่ทันอ้อมใจ พระเจ้าจักรพรรดิก็
ต้องทรงนิ่งไปเอง ยิ่งได้รับพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ ก็ยิ่งชุ่มชื่นตั้งจิตจงรักภักดี.
อนึ่ง ทรงบำเพ็ญสังคหวิธีทำนุบำรุงประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุข และป้องกันให้ปราศจาก
ภัยอันตราย ชาวต่างประเทศทั้งหลายพากันเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ประกอบการเลี้ยงชีพ
ตามวิสัย ทำพระนครให้สมบูรณ์ด้วยสารพัดสินค้า ต้องด้วยคำชมเมืองท่าของโบราณว่า
ปฐุเกทน เป็นที่แก้ห่อพัสดุ จัดเป็นองคคุณของบ้านเมืองประการหนึ่งในครั้งนั้น. พระ
เกียรติขจรไปในนานาประเทศ โดยพระคุณพิเศษกล่าวตามคำโบราณว่า **โอปาน** ตระกูล
เป็นที่ล่องเสฟ ดุจชลาลัยอันเป็นที่ลงดื่มของสัตว์ทุกจำพวก ฉะนั้น แยกเมืองผู้สูงศักดิ์
ตั้งแต่พระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน ผู้เป็นรัชทายาทตลอดลงมาถึงเสวกามาตย์ ใน
ประเทศอันเป็นราชสัมพันธ์มิตร เมื่อมาสู่ทิศนี้ก็ยินดีเข้ารับพระราชปฏิสันถาร และ
มีความชื่นบานกลับไปเพิ่มพูนพระเกียรติให้ปรากฏในประเทศนั้น ๆ ด้วยพจนประพันธ์ว่า

ทูลร สุนโต ปกาเสนติ

หิมวนโต ว ปพพโต^๒

สัปปุริสสาธุชน ย่อมปรากฏไปได้ในที่ไกล เหมือนเขาหิมพานต์

อสุนเตตุถ น ทิสฺสนติ

รตฺตี ชิตฺตา ยถา สรา

ฝ่ายอัสปบุรุษ ถึงอยู่ในที่ไกลก็ไม่มีใครเห็น เหมือนลูกศรที่ยิงไปในราตรี พระคุณคือ
ทรงพระปรีชาในพระราชปฏิสันถาร ชื่อว่า **ปฐิสุนถารกุสลตา** ทูตียมงคลวิเสส.

พระราชจริยารัฏฐาภิบาลโนบายนั้น คือราชกรณียกิจที่ทรงจัดขึ้นด้วยพระบรม-
เดชานุภาพ เพื่อเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่พระราชอาณาจักร กับทั้งประชาชนข้าขอบ-

^๑ ที. มห. ๑๐/๑๖๘.

^๒ พ. ๖. ๒๕/๕๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ชั้นทสี่มา. การในขอหลังตั้งตั้ง กัณยาน ศก ๑๒๓ ถึงเดือนสิงหาคม ศก ๑๒๔ นี้
ที่ควรยกขึ้นพรรณนา.

ฝ่ายพระราชอาณาจักร นอกจากยกย้ายขยายการที่ได้จัดไว้ก่อนแล้วให้กว้างขวาง
ในทางพระเมตตา ได้ทรงตั้งพระราชบัญญัติเลิกทาสเปิดให้เป็นไท ไม่ต้องมีพิกัด
เกณียณอายุเหมือนในหนหลัง ผู้ที่ยังไม่เคยเป็นทาสหรือหลุดพ้นแล้ว ก็ห้ามไม่ให้ขายตัว
เป็นทาส ผู้เป็นทาสอยู่แล้ว ก็ไม่ยอมให้ขึ้นค่าตัว ทั้งให้นายมีเมตตาลดค่าตัวให้เป็น
รายเดือน เพื่อเร่งรัดให้หมดทาสในแผ่นดิน. อนึ่ง ทรงตั้งพระราชหฤทัย จะเลิกบ่อนเบี้ย
ให้สิ้นทั้งพระราชอาณาเขต เพื่อจะตัดเหตุร้ายและความฉิบหายทรัพย์ของราษฎร และ
ผ่อนเลิกให้มีน้อยลงโดยลำดับปี ในศกนี้ ตรีสให้เลิกบ่อนเบี้ยในหัวเมือง มณฑลนั้น ๆ
รวมกันถึง ๘๔ ตำบล. อนึ่ง ทรงตั้งพระราชกมลจะทรงยกย่องพระราชวงศานุวงศ์และ
ข้าราชการเก่า เมื่อถึงอภิเษกสมรสที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ
มายังโลกนี้ครบ ๑๐๐ ปี ได้ทรงสร้างเหรียญรัตนารักษ์รัชกาลที่ ๔ พระราชทานแก่
ผู้ได้รับราชการมาตั้งแต่ครั้งนั้น จัดเป็น ๕ ชั้นตามศักดิ์. ในแผนการรักษาทรงตั้ง
พระราชบัญญัติรถจ้าง และพระราชบัญญัติเดินเรือในแม่น้ำสยาม เพื่อป้องกันภัยอันตราย
อันจะมีแก่หมู่ชนผู้สัญจร.

ในหมวดการโยธา ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะบำรุงพระนครให้สะดวกด้วยการไปมา
ทรงดำเนินพระบรมราโชบายกู้ทรัพย์เมืองต่างประเทศมาจ่ายใช้ในการสร้างทางรถไฟ
ไม่ต้องคอยพระราชทรัพย์เหลือจ่ายราชการให้ชักช้า กำลังทรงเริ่มฐานาทางรถไฟสาย
ตะวันออก ตั้งแต่กรุงเทพ ฯ ถึงแม่น้ำบางปะกง และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
พระราชทานพระบรมราชานุญาติแก่บริษัททุนจำกัดหมู่หนึ่ง ให้สร้างทางรถไฟระหว่าง
เมืองสมุทรสาครกับเมืองสมุทรสงครามต่อกัน และรถไฟสายกรุงเทพฯ กับเมืองสมุทรสาคร
ที่พระราชทานพระบรมราชานุญาติให้สร้างไว้ก่อนนั้น ก็สำเร็จเปิดเดินไปมาได้แล้ว
การในพระนครก็ได้ซ่อมแซมถนนสะพานบางแห่งที่ชำรุดให้คืนคง สะพานผ่านฟ้าลีลาศ
และอื่น ๆ ที่สำเร็จลงในขอปีนี้มีหลายตำบล.

ในทางบำรุงขวัญผล การทำโนนที่ดินและขุดคลองก็ให้ขยายออกไปในหัวเมือง
มณฑลกรุงเทพฯ ฯ และหัวเมืองใกล้เคียง. ส่วนการนอกพระราชอาณาเขต พระราชไมตรี
อันมีกับต่างประเทศก็เป็นไปโดยความปรองดองกัน.

พระมงคลวิเสสกลา

พระราชกรณียกิจส่วนรัฐาภิบาลโนบาย ที่พรรณนามาพอเป็นนิตยสนนัยนี้
จัดเป็นตติยมงคลวิเสส.

พระราชจริยาวัตรทั้ง ๓ ประการ ที่ได้รับพระราชทานถวายวิสัยนามาโดยลำดับนี้
ก็เป็นเพียงเอกเทศแห่งพระคุณสมบัติเท่านั้น แต่พอสำเร็จประโยชน์ในอันเจริญพระปิติ
ปราโมทย์ ขณะทรงพระปัจจเวกษณ์ถึงในมหามงคลพิธิ แต่นั้นสิริสวัสดิ์จะเกิดมีแต่
สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ตามกำลังแห่งประโยชน์สมบัติมีพระคุณพิเศษนั้น
เป็นปทัฏฐาน.

ในศก ๑๒๕

พระคุณพิเศษ ส่วนอรรถสมบัติ จะถวายวิสาขนาด้วยกาลัญญูตา ส่วนปรหิตปฏิบัติ จะถวายวิสาขนาด้วยปุตตสังคหะ และรัฐฐาภิบาลโนบาย พอเป็นนิทสนนัย.

กาลัญญูตาข้อต้นนั้น มีพรรณนาว่า เวลา คือคราวครั้ง อันสมควร หรือเป็นโอกาส ชื่อว่ากาลในที่นี้. บุคคลผู้รู้จักกาลเช่นนั้นชื่อว่า กาลัญญู. ความเป็นผู้เช่นนั้น ชื่อว่า กาลัญญูตา ความเป็นผู้รู้จักกาล. คุณข้อนี้เป็นสำคัญในอันประกอบงานนั้น ๆ ถ้าบุคคลไม่เป็นกาลัญญู เมื่อถึงคราวที่ควรทำ ก็หาทำไม่ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็จะคลาดจากประโยชน์ที่จะควรได้ควรถึง ประโยชน์ซึ่งได้อยู่แล้ว ก็กลับจะเสื่อมเสียไป กัยอันตรายก็ได้ช่องที่จะเกิดมี ข้อนี้พึงสาธกด้วยที่ชาวชวาคตอนต้น ครั้นพระเจ้าพรหมทัตผู้ครองแคว้นกาลิเศตจักริธาพลเพื่อ จะไปตีโกศลรัฐ. พระเจ้าที่มิติผู้ผ่านสมบัติในอาณาจักรนั้น ทรงพระดำริเห็นว่า พระองค์มีอาณาเขตน้อย ทั้งขัดสนมีพระราชทรัพย์รืพลพาหนะก็น้อย คลังศัสตราวุธยุทธภัณฑ์และฉางอันเป็นที่รวบรวมเสบียงอาหารก็บกพร่องไม่บริบูรณ์ ไม่มีทางจะต่อยุทธ์กับพระเจ้าพรหมทัตผู้มีกำลังใหญ่ แม้เพียงศึกเดียวเท่านั้น ครั้นลงสันนิษฐานเช่นนั้นแล้วก็ทั้งพระนครเสีย ปลอมพระองค์พาพระมเหสีประลาตไป พระเจ้าพรหมทัตก็ได้โกศลรัฐโดยง่ายดาย ไม่พักต้องรบ ซ้ำยังจับพระเจ้าที่มิติกับพระมเหสีได้ในภายหลังอีกด้วย. เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า โกศลรัฐแม้เป็นประเทศน้อย แต่ตั้งอยู่ติดต่อกับแคว้นกาลิอันเป็นประเทศใหญ่ เมื่อยังทรงความเป็นอิสระด้วยตนก็ชอบแต่จะตระเตรียมรืพลพาหนะสั่งสมทรัพย์พัสดุศัสตราวุธยุทธภัณฑ์และเสบียงอาหาร จัดการป้องกันรักษาและทำนุบำรุงให้สมบูรณ์เพื่อจะได้เกิดทรัพยากรเป็นเครื่องเพิ่มพูนกำลังยิ่งขึ้นไป จนสุดวิสัยที่อาจจะเป็นอันกิจเช่นนั้นจำจะต้องทำให้พร้อมไว้ในเวลาสงบ ยังไม่มีศัตรูมารบกวน จะปล่อยไว้ให้ขาดตกบกพร่อง จะตระเตรียมเฉพาะในเมื่อยามต้องการ ไหนเลยจะทัน. การละเลยให้ล่วงเวลา เป็นเหตุแห่งหายนะเมื่อภายหลัง ดังสาธกนี้. อีกประการหนึ่ง ชนผู้ไม่รู้จักกาล แม้เมื่อทำกิจ แต่ทำให้ผิดสมัยคือด่วนทำเสียแต่เมื่อยังไม่ทันถึงเวลา การงานก็หาสำเร็จผลดีไม่ ข้อนี้พึงเห็นอุทาหรณ์ในเรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู ผู้ครองมครรัฐ ทำสงครามกับ

พวกกษัตริย์ลิจจวี ผู้ครองแคว้นวัชชี ในเวลาเธอกำลังตั้งอยู่ในสามัคคีธรรมพร้อม
เป็นสมานฉันท์ ช่วยกันต่อสู้ป้องกันอาณาจักรด้วยความองอาจ ท้าวเธอก็ไม่สามารถจะ
ได้ชัยชนะ ต่อภายหลังแต่งกลอุบายปล่อยวัสสการพราหมณ์มหาอมาตย์ไปยุยงให้
แตกสามัคคีจากกัน จึงได้มีชัย ได้แคว้นวัชชีมาอยู่ใต้อำนาจของพระองค์. ข้อนี้ก็ให้ลง
สันนิษฐานว่า ครั้งก่อนยังไม่เป็นเวลา การจึงไม่สำเร็จสมหมาย ครั้นภายหลังประกอบถูก
คราวจึงสำเร็จได้ แม้ในคัมภีร์ชาดก ท่านก็ได้ยกความข้อนี้ขึ้นแสดงในบาทคาถาโดย
ความเป็นราชภาษิตของพระเจ้าคามณีว่า

อปี อตรมานานิ

ผลาสาว สมิขมติ *

เออก็ความหวังในวิบุลผล ย่อมสำเร็จแก่บุคคลผู้มีปรีชาญาณค้อยประกอบการทำงานโดย
อุบาย ไม่มั่งง่ายด่วนเห็นแต่ได้เข้าว่า ดังนี้. อีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อถึงเวลาที่หาประกอบกิจที่
จะพึงทำไม่ ปล่อยให้กาลล่วงไปเสียแล้ว จึงปรารถนาจะทำเมื่อภายหลัง เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะ
คลาดจากประโยชน์ที่จะพึงได้พึงถึง. ข้อนี้มีเรื่องพระเทวทัตเป็นนิทสสนะ พระเทวทัตนั้น
ในเวลาที่เธอยังสามารถ ก็มีได้นิยมในโอวาทอนุศาสน์ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้เป็นพระศาสดา ซ้ำก่อเวรมาตคิดร้ายในพระองค์เสียอีก แต่ก็ไม่สำเร็จตามมุ่งหมาย
ครั้นภายหลังเมื่อกำลังอยู่ที่คยาสิสประเทศอาพาธหนัก กลับจิตหวนคิดถึงพระบรมศาสดา
อ้อนวอนพวกศิษย์ให้พาไปพระเชตวัน ยังไม่ทันได้เฝ้า ก็พอเกิดวิบัติมาตัดชีวิตเสีย ซึ่ง
พระโบราณจารย์กล่าวว่าต้องแผ่นดินสูบ หากว่าในเวลาสามารถ เธอไม่เป็นเช่นนั้น
ก็น่าจะบรรลุธรรมพิเศษส่วนโลกียโลกุตระโดยควรแก่ปฏิบัติ. นี่มากลับจิตได้ในเวลา
ไม่เป็นโอกาส จึงได้คลาดจากประโยชน์คุณที่จะควรได้ควรถึงเช่นนี้. แม้ในคัมภีร์ชาดก
ท่านก็ได้ยกความข้อนี้ขึ้นแสดงในคาถา โดยความเป็นภาษิตของอาจารย์ทิศาปาโมกข์ใน
เมืองตักกิลลา ผู้สอนมาณพ ๕๐ ให้เล่าเรียนศิลปศาสตร์ มาณพผู้หนึ่งรับใช้ไปหาพิน
ไปเชื่อนเสีย ครั้นเพลาเย็นเก็บอะไรไม่ทัน หักได้ไม้กุ่มสดมา. อาจารย์ยกเรื่องนี้เป็น
อุปติเตตแล้ว และกล่าวติให้เป็นคติของมาณพทั้งปวงว่า

โย ปุพฺพเพ กรณียานิ
วรุณกฺขจํ ภณฺโฆ

ปฺจุณา โส กาคุมิจฺจติ
ส ปฺจุณา อนุตฺตปฺติ ๒

* ชุ. ขา. เอก. ๒๓/๓.

๒ ชุ. ขา. เอก. ๒๓/๒๓.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

บุคคลใด ไม่ทำกิจที่ตนควรจะทำเมื่อมาก่อน เขามาปรารถนารีบร้อนจะทำเมื่อภายหลัง บุคคลนั้นก็เป็นดั่งมาณพผู้หักไม้กุ่มมา ย่อมเดือดร้อนในเวลาหลังจะนี้ แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้ทรงพระปรารภความคลาดจากประโยชน์เพราะคลาดจากเวลา ทรงภาษิตคาถา^๑ ว่า

อุฏฐานกาลมฺหิ อนุฏฐานโน

ยฺวฯ พลฺลํ อาลสิยํ อุเปโต

ชายผู้ยังหนุ่ม มีกำลังว่องไว แต่เข้าไปถึงความคร้าน ไม่ขยันในกาลที่ควรจะทำเพียร.

สํสนนสงฺกปฺปมโน กุสฺสีโต

ปญฺญา ย มคฺคํ อลฺโส น วิญฺหติ

มีใจในอันดำริจมเสียแล้ว มัวเกียจมัวคร้านเสีย ย่อมจะไม่ได้ประสบพบทางหรือบรรลุโลกุตระมรรคด้วยปัญญา พระพุทธภาษิตข้อนี้ควรเป็นเครื่องเตือนใจชนผู้ตั้งอยู่ในวัยอันเจริญ เพื่อประกอบเพียรในสมัยที่ตนยังสามารถ จะได้ไม่คลาดจากประโยชน์ที่จะพึงได้พึงถึงทั้งทางโลกทั้งทางธรรม. บุคคลไม่รู้จักกาล ถึงคราวก็ไม่ประกอบกิจหรือทำให้ผิดเวลา ค่วนไปบ้าง ช้าไปบ้าง ย่อมได้ความเสื่อมเสีย มีตัวอย่างดังรับพระราชทานถวายวิสัชนามา เหตุดังนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์จึงประทานพระบรมพุทโธวาท^๒ เนื่องด้วยการรักษาตนไว้ว่า

นครํ ยถา ปจฺจนฺตํ

คฺชุดํ สนฺตรพาทิรํ

นครอันตั้งอยู่สุดแดน เป็นเมืองหน้าศึก ชนทั้งหลายป้องกันรักษาเป็นกวดขัน ทั้งภายในภายนอกนั้นใด เอวํ โคเปถ อตฺตานํ ท่านทั้งหลายจงระวังรักษาตนนั้นนั้น ขโณ โว มาอุปจฺจคา ขณะอย่าได้ล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย ขณฺหาติตา หิ โสจฺจนฺติ เพราะชนทั้งหลายอันขณะล่วงไปเสีย ย่อมโศกเศร้ารันทด นิรยมฺหิ สมฺบปิตา ย่อมไปเต็มแน่นอยู่ในนิริยาบาย ดังนี้.

บุคคลผู้เป็นกาลัญญู รู้จักกาลสมัย ทำธุระให้สบเวลา ได้ชื่อว่าปฏิรูปการี ผู้ทำสมควร ย่อมจะได้บรรลุความเจริญด้วยวิบุลผลตั้งต้นแต่โลกสมบัติ. พระคันถรจนาจารย์จะตำแดงความข้อนี้ให้ชัด จึงชักเรื่องจุลลกเศรษฐีมากล่าวในคัมภีร์อรรถกถาชาดกสรรเสริญความหมั่นของจุลลันเตวาลิก ผู้รับใช้ของเศรษฐี ที่รู้จักประกอบพาณิชยกรรม

^๑ พุ. ฐ. ๒๕/๕๒.

^๒ พุ. ฐ. ๒๕/๕๖.

พระมงคลวิเสสกลา

ให้ถูกคราวยนิม สังสมโภคทรัพย์เป็นอันมากขึ้นได้ไม่ช้า ต่อมาก็ได้รับตำแหน่งเป็น
เศรษฐีใหญ่ ให้สมกาลานิพนธ์ว่า

อุปเภนิ เมธาวิ

ปากเถน วิภุขโน

สมุฏาเปติ อุตตานิ

อณู อคฺควิ สนุณฺ

บุคคลผู้มีปัญญาคาดเห็นเหตุผลประจักษ์ ย่อมยังตนให้ตั้งขึ้นได้ ในยศศักดิ์ศฤงคาร
ด้วยทรัพย์ที่เป็นต้นทุนแม้มีประมาณน้อย จุจนผู้ก่อไฟนิตเดียวให้เป็นกองโตขึ้นได้ฉะนั้น.
แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงสรรเสริญบุรุษเห็นปานนั้น ด้วยพุทธพจน-
ประพันธ์ * ว่า

ปฏิรูปการี ฐรวา

อุฏฐาตา วินุเท ธนํ

ชนผู้มีกิจธุระ ตั้งอุตสาหะทำให้สมควร คือให้ต้องตามกาลเทศะโดยปกติตน ย่อมจะ
ได้ทรัพย์มาเป็นผลแห่งความประกอบชอบ ดังนี้. ข้อความที่กล่าวมาข้างต้น แม้จะ
หมายบุคคลเป็นเจ้าการ ถึงอย่างนั้นก็เป็นสาธตทัตถ์ทั่วถึงแก่ชนผู้เนื่องกันเป็นหมู่เหล่า
เช่นจำพวกที่เข้ากันตั้งอยู่เป็นปึกแผ่นแน่นหนา กล่าวโดยอุปจารโวหารว่า ประเทศหรือ
ชาติ ใหญ่หรือน้อยก็ตามที่ ต่างคนตั้งอยู่ในสามัคคีพร้อมเพรียงเป็นใจเดียวกัน มี
ความหมั่นประกอบกิจธุระให้ต้องตามกาลเทศะ ไม่ปล่อยให้อาภูล เป็นปฏิรูปการีแล้ว
ประเทศหรือชาตินั้น ก็มั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยโภคสมบัติ อันจะเป็นกำลังในที่จะจัดการ
ป้องกันทำนุบำรุงให้ยิ่งขึ้นไป แต่นั้นเกียรติยศอำนาจสง่าราศีก็จะเกิดขึ้นตามกัน โดยลำดับ
เป็นที่นับถือและเกรงขามของประเทศหรือชาติอื่น ๆ เป็นอันตั้งตนได้ และสามารถ
รักษาตนด้วยตนเอง ความเจริญสมบูรณ์เกิดมีแก่หมู่ เป็นผลแห่งการประกอบชอบนั้น
พึงสันนิษฐานเห็นเช่นกาสีกรัฐในทิวาอุดก ซึ่งได้ยกเป็นนิทสนะไว้ในหนหลัง.
กาสีญตามีอรรถาธิบายดังรับพระราชทานถวายวิสัยนามา ย่อมสำหรับกับกาสีญกิจคือ
ธุระอันจะพึงทำเป็นคราวเป็นสมัย.

อีกบรรยายหนึ่ง ความเป็นผู้รู้จักใช้เวลาในวัน ๆ ก็ชื่อว่ากาสีญตา เป็นคุณที่
พึงปรารถนาในนิพัทธกิจ คือธุระอันจะพึงทำเนื่องไป. ความปล่อยให้เวลาเสียไปเพียงใด
เป็นความเสียประโยชน์เพียงนั้น สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า จึงประทานพระบรม
พุทโธวาท แก่ภิกษุทั้งหลายไว้เป็นเครื่องเตือนจิต ดังนี้ว่า **กมฺภูตสฺส เม รตฺติณิทฺวา
วิตฺติปตฺนํ ตีติ ปพฺพชิตฺเตน อภิญฺหํ ปจฺจเวกฺขิตฺตพฺ** ^๒ อันผู้เป็นบรรพชิต ควรพิจารณา

* ส. ส. ๑๒/๓๑๖.

^๒ อ. พ. ส. ๒๔/๔๒.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

คำนึงเนื่อง ๆ ว่า เราเป็นอยู่อย่างไร วันคืนเปลืองไป ๆ ดังนี้. เวลาที่เปลืองไปย่อมไม่กลับหลัง จึงควรให้เปลืองไปด้วยดี. พระองค์จะทรงแสดงแบบอย่างในข้อนี้อันสมแก่บรรพชิต จึงทรงแจกนิเทศแห่งกาลัญญตวิภังค์ ดังนี้ว่า กาลัญญ จ กถ์ โหติ^๑ ภิขุเป็นกาลัญญ ผู้รู้จักกาลเป็นไฉน อิธ ภิขุเว ภิขุ กาล์ ชานาติ ดูก่อนภิขุทั้งหลาย ภิขุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้จักกาลว่า นี้กาลแห่งอุทเทส คือเรียนหรือบอกบาลีนี้กาลแห่งปริปุจฉา คือถามหรือให้อธิบายความแห่งอุทเทสนั้น นี้กาลแห่งอันบำเพ็ญเพียรนี้กาลแห่งอันหลักเร้นพักผ่อน, ภิขุเป็นผู้รู้จักกาลดังนี้. ในฝ่ายคฤหัสถ์สมณฑลพระองค์ก็ตรัสพุทธนิพนธ์ แสดงอย่างไว้ทั้งข้างเสียข้างดี ดังนี้ว่า

อติสํ อติอุณห

อติสายมิต์ อุห

อติ วิสสุฏฐกมฺมุนเต

อตฺตา อจุเจนฺติ มาณเว^๒

ประโยชน์ที่ประสงค์ทั้งหลาย ย่อมเป็นไปล่วงซึ่งหมู่มาณพผู้มีภาระงานอันสละเสีย ด้วยอ้างเลว่า หนาวนัก ร้อนนัก เวลาเย็นนักแล้ว ดังนี้ เป็นต้น.

โย จ สัตถฺยจ อุณหฺยจ

ติณฺหา ภฺยโย น มลฺลติ

กรํ ปุริสกิจฺจานิ

โส สุขา น วิหายติ^๓

ส่วนชนใดไม่สำคัญเห็นหนาว และร้อนยิ่งกว่าหล้า อธิบายว่า ตินชาติเป็นของไม่สำคัญอันใด ในเมื่อนำเข้าไปเทียบกับไม้ใหญ่ฉันใด หนาวและร้อนก็เป็นตามฤดูกาล ไม่ควรถือเป็นประมาณในเมื่อนำเข้าไปเทียบกับเวลาที่จะต้องเสียไป ชนนั้นทำกิจของบุรุษอยู่ย่อมไม่คลาดจากสุข ดังนี้. บุคคลผู้รู้จักใช้กาลให้มีผลได้เพียงไร ก็จัดว่าเป็นปฏิรูปการผู้มีปกติทำสมควร ย่อมอาจประกอบกิจให้ได้ระเบียบไม่อาภูล ก็สามารถจะนำธุระให้ไพบูลกว่าชนผู้ไม่รู้จักใช้เวลา ถึงปราชญ์ผู้ปรีชาคิดประดิษฐ์เครื่องอุปกรณ์นั้น ๆ ขึ้นมาหลาย ก็ด้วยความมุ่งหมายว่า จะได้ใช้เวลาให้ธุระเป็นที่ตั้ง ความประพฤติแม่นยำในเวลายังเป็นธรรมเนียมที่จำปรารณา ก็ด้วยความประสงค์ดุจเดียวกัน กาลัญญตวิภังค์ ย่อมสำหรับกับนิพัทธกิจ.

บุคคลผู้อกาลัญญไม่รู้จักกาลและประกอบงานให้ผิดเวลา ใ้ว่าจะนำหายนะมาแก่ตนเท่านั้นก็หาไม่ ย่อมยังหายนะให้เกิดแก่ผู้อื่น อันเนื่องด้วยตนได้ด้วยเหมือนกัน เช่นแม่ทัพไม่เป็นกาลัญญ ยกพลเข้าตีข้าศึกในเวลายังไม่เป็นที ก็จำจะเสียร้พลเป็น

^๑ อจ. สุตตก. ๒๓/๑๑๕.

^{๒-๓} ที. ปา. ๑๑/๑๙๙.

พระมงคลวิเสสกลา

อันมาก ในอันใช่เหตุ และอาจถึงปราชัยก็เป็นได้. แม้ในคัมภีร์ชาดก ท่านก็ได้ยกข้อความนี้ขึ้นแสดง โดยความเป็นภาษิตของอาจารย์ทศปาโมกษ์ ดีไก่อผู้ขึ้นไม่เป็นเวลา ยังพวกมาณพผู้เรียนมนต์ให้ลุกขึ้นไม่เป็นกำหนดต้องเสียประโยชน์ในการเรียน เป็นข้อเปรียบด้วยความเป็นไปของหมู่ชน ด้วยพจนนิพนธ์ว่า

อมาตยาปิตุสั่วทุโธ

อนาจริยกุลเล วสั

นาย กาลมกาล วา

อภิษานาติ กุกกุโณ *

ไก่อนี้มิได้เจริญในสำนักมารดาบิดา มิได้อยู่มาในตระกูลอาจารย์ จึงไม่รู้จักกาลที่ควรหรือไม่ควร ดังนี้. สัปปริสบุคคล ตั้งต้นแต่พระพุทธเจ้าลงมา ย่อมตั้งอยู่ในกาลัญญุตา ประกอบกิจให้ลูกแก่สมัย รู้จักใช้เวลาให้เป็นผล จัดว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนแล ผู้อื่นทั้งสองฝ่าย คุณข้อนี้จึงนับว่าเป็นสัปปริสธรรมประการหนึ่ง.

อันกาละนี้ ได้ชื่อว่ามีเปลี่ยนแปลงไป ก็เพราะความแปรแห่งความเป็นไปของโลกสันนิวาส คือหมู่สัตว์มีโลกเป็นที่อยู่อาศัย. และโลกสันนิวาสนี้ ก็เป็นสังขตธรรม อันธรรมาแต่ตั้งขึ้น ย่อมตกอยู่ในวิสัยของธรรมาตั้งหน้าแต่จะตกลง จำต้องมีกำลังทานไว้จึงจะทรงอยู่ได้ แต่กำลังนั้นมีปกติไม่เสมอกัน ยิ่งๆ หย่อน ๑ ข้อนี้เป็นเหตุแปรของฝ่ายที่อ่อนเพื่อได้กำลังพอกัน ไม่เช่นนั้นก็ทรงอยู่ไม่ได้ ดูกพัฒน์นั้น ๑ ไม่มีอะไรธาร ก็มีปกติตกลงสู่ฐพี ที่สุดจนชั้นมีใครประดิษฐ์เครื่องอุปกรณ์สิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้นได้ อันจะให้คุณหรือโทษแก่โลกทั้งปวงหรือแต่โดยเอกเทศ ก็ยังเป็นเหตุแห่งความแปรของโลกได้ ข้อนี้ดูเหมือนกาลจะเปลี่ยนแปลงไป เหตุตั้งนั้นสังขารพิเศษ คือสิ่งที่ปัจจัยปรุงขึ้นแปลก ๑ จึงปรากฏเป็นของประณีต สุกใส ฦ กาลบางคาบ ทุรพลเลวทรามในกาลบางครั้งเปลี่ยนเป็นยุคเป็นสมัยไป.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เข้าพระราชหฤทัยความเปลี่ยนแปลงอันเป็นไปตามกาลจะนี้ จึงได้ทรงเลืกลอนแก้ไขพระราชกำหนดขนบธรรมเนียมของเก่าที่ล่วงกาล และทรงบัญญัติเพิ่มเติมของใหม่ที่ถึงคราวขึ้นให้สมแก่เวลา และทรงจัดการป้องกันรักษาทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรให้ถาวรวัฒนา ดำรงความเป็นเอกราชยั่งยืนมาจนกาลทุกวันนี้ จัดว่าเป็นผลมีมาเพราะพระคุณ คือกาลัญญุตาเป็นเหตุ พระคุณข้อนี้จึงนับว่าเป็นมงคลวิเศษอันล้ำเลิศให้เกิดสิริสวัสดิเกษมศานต์ เป็นประการที่ต้น.

* ชุ. ขา. เอก. ๒๗/๓๘.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ปุตตสังกะซ้อ ๒ นั้น มีพรรณนาว่า บุตรนั้นในชั้นเดิม ได้แก่ผู้ที่สืบสายเป็นชั้น
รองลงมาแต่ต้น แต่ในชั้นหลัง เป็นชื่อแม่แห่งชนอื่นผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นเช่นนั้น มีบุตร
บุญธรรมเป็นที่อ้าง ในที่นี้ประสงค์เฉพาะบุตรผู้สืบสาย ที่เรียกว่า โอรสจำพวกเดียว. เป็น
ธรรมดาของโลกสันนิบาต เมื่อเกิดมาก็ต้องพึ่งพาอาศัยมารดาบิดาเลี้ยงดูไปก่อน กว่าจะ
สามารถทรงตัวเองได้ปกติ ข้อนี้มีทั่วไป แม้ในกำเนิดดิรัจฉาน ประเภทลาพาชนะนอนใน
ครรภ์และอณฑะเกิดในฟองจำนวนที่ต้องฟัก เหตุฉะนั้น การเลี้ยงรักษามารดาของตน
จึงเป็นหน้าที่ของมารดาบิดาแต่เดิมมา. การแสวงหาโภคทรัพย์ก็เพื่อประโยชน์แก่งานนี้
ประการหนึ่ง เมื่อได้ทำแล้วก็ถือว่าได้ถือประโยชน์แห่งโภคทรัพย์ เป็นอันจบจ่ายด้วยดี
ไม่มีข้อจะพึงครหา. แม้สมเด็จพระโลกนาถเจ้า ก็ได้ทรงขึ้นตรัสว่าเป็นกิจของพระอริยสาวก
ผู้ครองฆราวาส มีแจ้งในบาลีแห่งพระสูตรทั้งหลายว่า **อุฏฐานวิริยาริทธิโกเคหิ
พาหาพลปริจิตติ เสทวากุชิตเตหิ ฐมมิเกหิ ฐมมุตเทหิ ปุตตทาร์ สุขติ ปิณณติ
สมมา สุขํ ปิรหติ** ดังนี้บ้าง เปลี่ยนบทกิริยาข้างท้ายแสดงโดยโวหารอย่างอื่นบ้าง ความ
แห่งบาลีข้างต้นว่า อริยสาวกในพระศาสนานี้ มีโภคทรัพย์ได้มาแล้ว ด้วยความเพียร คือ
ความหมั่น อันตนสั่งสมแล้วด้วยกำลังพาหาจนเสโทไหลโทรมกาย เป็นของเกิดขึ้นแล้ว
โดยธรรม ได้มาแล้วโดยธรรม ย่อมอุปถัมภ์ยังบุตรภรรยาให้เป็นสุข อิมหน้า บริหารบำรุง
ให้สำราญโดยอุบายที่ชอบ ดังนี้ **ปุตตา วตฺถ มนุสฺसानิ**^{*} บุตรเป็นวัตถุที่ตั้งของมนุษย์
ทั้งหลาย คือเป็นผู้จะสืบสายให้วงศ์สกุลเจริญแพร่หลายด้วยประชา ดุจพื้นพสุธาเป็น
ที่งอกขึ้นแห่งหมู่ไม้เจริญจนเป็นดงใหญ่ที่สุดก็มีฉะนั้น. แต่บุตรนั้นมี ๓ จำพวก
อติชาตบุตร ๑ อนุชาตบุตร ๑ อวชาตบุตร ๑ บุตรผู้เกิดเป็นคนเลิศล่งมารดาบิดาขึ้นไป
ชื่ออติชาตบุตร บุตรผู้เกิดเป็นคนสมแก่ชนกชนนี ชื่อ อนุชาตบุตร บุตรผู้เกิดเป็นคน
เลวทรามกว่าบุรพการี ชื่ออวชาตบุตร บุตรผู้เกิดชาตย่อมสามารถจะตั้งและดำรงวงศ์สกุล
ให้เจริญกว่าพื้นเดิม บุตรผู้อนุชาตย่อมอาจรักษาวงศ์สกุลให้ถาวรสืบ ๆ ไป บุตรผู้อวชาต
มีแต่จะทำวงศ์สกุลให้เสื่อมสูญ มีอุปมาเหมือนพันธุ์ไม้ ได้รับบำรุงของเจ้าของ งดงาม
เรียวแรงกว่าพันธุ์เดิม ก็ย่อมจะเผด็จดอกออกผลสืบพันธุ์ไปได้นาน ที่ปานกลางเป็นแต่
เสมอพันธุ์เดิมก็ยังใช้ได้ พันธุ์ก็ยังสืบไปได้อีกที่เล็กแคระจะเผด็จดอกออกผลก็เต็มแกน
ไม่เป็นที่ยินดีของเจ้าของ ต้องถูกตัดทอนสูญพืชพันธุ์นั้นไป ข้ออุปไมยคือบุตรก็เป็นฉนั้น.
เหตุฉะนั้น มารดาบิดาควรบริหารทำนุบำรุงบุตรของตน ให้ยิ่งขึ้นไปกว่าการเลี้ยง โดยปกติ

^{*} ส. ส. ๑๕/๕๑.

ที่แสดงไว้ในเบื้องต้น บุตรจะได้พ้นจากความเป็นอวชาต และสามารถจะดำรงวงศ์สกุล ให้ถาวรสืบ ๆ ไปตลอดกาลนาน สมเด็จพระโลกนาถเจ้า ก็ได้ประทานพระบรมพุทโธวาท ไว้แก่สังคาลมาณพ ตรัสหน้าที่ของมารดาบิดาจะพึงทำนุบำรุงบุตร ๕ สถาน * คือ **ปาปา นิวาเรณฺติ** ห้ามจากโทษอันลามก ๑ **กลฺยาณํ** นิเวสเณฺติ ให้ตั้งอยู่ในคุณดีงาม ๑ **สิปปํ** **สิกฺขาเปณฺติ** ให้ศึกษาศิลปะ ๑ **ปฏฺริฐเปณ** **ทาเรณ** **สํโยเชณฺติ** ให้ประกอบด้วย ภาระที่สมควร ๑ **สมเย** **ทายชฺชํ** **นินฺยยาเทณฺติ** ย่อมมอบทรัพย์ไว้ในสมัย เป็นต้นว่าใน เวลาเมื่อเรือน ๑ ในสถานทั้ง ๕ นั้น ๒ สถานข้างต้น คือห้ามจากบาปและให้ตั้งอยู่ใน กัลยาณธรรม เป็นเหตุทำบุตรให้เป็นคนประกอบด้วยคุณสมบัติ ที่จัดว่าเป็นอติชาติ หรือ อนุชาติ สถานที ๓ คือให้ศึกษาศิลปะนั้น เป็นเหตุทำบุตรให้เป็นผู้มีความสามารถในอัน ทรงตนอยู่ได้ ๒ สถานข้างหลัง คือการปลูกฝังให้มีครอบครัวและให้ทรัพย์นับว่าเป็น กำลังอุปถัมภ์บุตรด้วยประการนั้น ๆ. มารดาบิดาผู้เป็นบัณฑิตเห็นแจ้งซึ่งอรรถที่กล่าวมา จึงเป็นภาระธุระที่จะยังบุตรของตนให้ได้รับบริหารและฝึกหัดเป็นอันดีโดยสมควรแก่ พละนาภาพ ไม่ปล่อยปละละไว้ให้เป็นพาล. อันบุตรนี้ กล่าวโดยอริยโวรหาร จัดเป็นคหปตฺตคฺคิ เพลิงนายเรือนนายบ้าน โดยฐานที่จะต้องรับผิดชอบเพลิงโดยปกติ บุคคลรู้จักใช้ ย่อม ยังประโยชน์ที่จะพึงสำเร็จด้วยความร้อน หรือแสงสว่างให้เกิดมี ถ้าใช้ไม่ดี ก็อาจ ทำความพินาศให้ มีทั้งคุณและโทษละนี้ ฉันทิด บุตรก็มีอุปไมยฉันทิดนั้น มารดาบิดาหมั่น เป็นธุระให้ได้รับบริหารฝึกหัดดีแล้ว ย่อมเป็นประโยชน์แก่ตนให้ได้ขึ้นบานเป็นผลแห่ง ความมีบุตร ดูภาษิตว่า **นนฺทติ** **ปฺตฺเตหิ** **ปฺตฺติมา** ชนมีบุตรย่อมผลิตเพลิงเพราะ บุตรทั้งหลาย ดังนี้ ตลอดถึงได้สืบตระกูลให้ยั่งยืนถาวร ถ้าปล่อยปละให้เป็นพาล ก็จจะ ทำความร่ำคาญเดือดร้อนให้ เข้าในภาษิตแย้งคำข้างต้นว่า **โสจติ** **ปฺตฺเตหิ** **ปฺตฺติมา** ชนมีบุตรย่อมละห้อยเพราะบุตรทั้งหลาย ดังนี้ ตลอดจนทำตระกูลให้เสื่อมสูญเป็นที่สุด. แม้เพราะบรรยายนี้ ควรแล้วที่มารดาบิดาจะตั้งใจบริหารรักษาบุตรของตนโดยชอบด้วย บริหารวิธีมีประการดังรับพระราชทานถวายเป็นวิสัยมาแล้วในหนหลัง.

สมเด็จพระมโหฬารราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญปุตตสังคหะเป็นพระราชธุระใน พระราชโอรสและพระราชธิดา ด้วยประการนั้น ๆ โดยควรแก่เวลา ทรงจัดให้พระ ราชโอรสได้รับการศึกษาพิเศษ ส่วนปรสมัยในเมืองต่างประเทศโดยกาลนิยม สมด้วย โบราณชาติติยราชประเพณี ดังมีแจ้งในอรรถกถาพระธรรมบทว่า พระเจ้าปเสนทิผู้ครอง

* ที. ปา. ๑๑/๒๐๓.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

โกศลรัฐ แต่ครั้งยังเป็นพระราชกุมาร เจ้ามหาสิริจกวิกุมาร นครไพศาล กับเจ้าพันธุ-
มัตถราชบุตรนครกุสินารา ต่างได้เสด็จไปเมืองตักกสิลา และทรงเรียนศิลปะในสำนัก
อาจารย์ทิศาปาโมกข์ในสมัยเดียวกัน ได้เป็นสัมพันธมิตรคุ้นเคยสนิทสนมกันมา ดังนี้.
ครั้นพระราชโอรสเสร็จกิจศึกษาและเสด็จกลับถึงพระนครแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้มีตำแหน่ง
รับราชการ ทรงสร้างวังพระราชทานและปลูกฝังตามนิยม เมื่อเป็นคราวที่สมควร ก็ทรง
สถาปนาไว้ในพระราชอิสริยยศยิ่งขึ้นไป. ทุกพระองค์ได้เป็นกำลังแห่งราชการประดับ
พระบรมเดชานุภาพ ในการปราบปรามและพิทักษ์รักษารัฐมณฑลกับทั้งประชาราษฎร
มั่นคงด้วยพระโอรสของพระเจ้าจักรพรรดิราชผู้เกิดสำหรับประดับพระบารมีธรรม
มีคำสรรเสริญในจักรวตีสสูตรว่า **ปโรสทสฺส โข ปนสฺส ปุตฺตา อเหตุํ สุรา วิริงฺครุปา
ปรเสนปฺมทุพฺพา** พระราชโอรสของพระเจ้าจักรพรรดิราชนั้นมากกว่า ๑,๐๐๐ พระองค์
ล้วนทรงแก้วกล้า มีพระรูปต้องด้วยลักษณะโยธาทาญ สามารถยับยั้งปักษ์เสียได้
ดังนี้. พระคุณส่วนปุตตสังคหะเป็นที่ตั้งแห่งอภิวินุผลในพระองค์กับทั้งอาณารัฐ จัดว่า
เป็นมงคลอันพิเศษอีกประการหนึ่ง เป็นที่ ๒.

พระราชจรรยาวิสุทธิกษัตริย์ฉบับข้อ ๓ นั้น คือราชกรณียกิจที่ทรงจัดขึ้นด้วย
พระบรมเดชานุภาพ เพื่อเป็นประโยชน์คุณแก่พระราชอาณาจักรกับทั้งประชาชนข้าขอบ
ขัณฑสีมา. ในขอบหลัง ตั้งแต่กันยายน ศก ๑๒๔ ถึง สิงหาคม ศก ๑๒๕ นี้ ข้อที่ควรยกขึ้น
พรรณนา.

ในฝ่ายพระราชอาณาจักรแผนกอารักขา ได้ทรงตั้งพระราชบัญญัติจัดการทหาร
ขึ้นใหม่ เพื่อรักษาความสงบในรัชสีมา. ข้อนี้เป็นพระราชธุระของพระมหากษัตริย์เจ้ามา
แต่ครั้งโบราณสมัย ในเวลาที่ป็นชนเป็น ๔ จำพวก คือ กษัตริย์ ๑ พราหมณ์ ๑ แพศย์ ๑
ศูทร ๑. กษัตริย์นั้นเป็นจำพวกมีหน้าที่ป้องกันรักษาความสงบในจังหวัด จัดไว้ในจำพวกนี้
ทั้งทำนุบำรุงและเป็นผู้เป็นเชื้อสาย. พราหมณ์นั้นเป็นจำพวกชวนชวายเป็นศาสนา ปฏิบัติ
สันตติในไตรเพท มีความรู้เป็นครูฝึกสอนกุลบุตรให้เรียนศิลปวิทยา และเป็นผู้อำนวยการ
บูชาพิธีต่าง ๆ. แพศย์นั้น เป็นจำพวกประกอบในทางค้าขาย เป็นผู้จัดทำพัสดุทั้งหลายขึ้น
เพื่อบำรุงสุขของคนทั่วไป. พวกศูทรนั้น เป็นจำพวกไพร่ เป็นผู้ทำการงานของผู้อื่นด้วยกำลัง
อันมหาชนผู้ตั้งอยู่เป็นชุมชนในแดนดินอันหนึ่ง ๆ ซึ่งเรียกโดยอุปจารโวหารว่า บ้านเมือง
หรือประเทศ จำต้องปรารภกันหน้าที่กันทำ เพื่อบำรุงรักษาชุมชนนั้นให้มั่นคงแข็งแรง.
แม้ในจักรวตีสสูตรก็แสดงว่า พระเจ้าจักรพรรดิราชมีจาดุรงคินีเสนาคือกองทัพ ๔ เหล่า

พระมงคลวิเสสกลา

พลช้าง พลม้า พลรถ พลเดิน สำหรับประกอบกับจักรรัตนะประดับพระเศษานุภาพ ทรง
จัดธรรมการรักษาวรรณคฤติ คือการปกครองด้วยรักษาป้องกันอันเป็นไปโดยราชธรรม ใน
ประชาชนผู้พึงบารมีทั่วไปทุกหมู่ ตลอดถึงเดรัจฉานบางเหล่าที่ควรบำรุงไว้ ถึงพระเจ้า
แผ่นดินเฉพาะประเทศอันหนึ่ง ๆ ต่างก็ต้องมีกำลังไว้พร้อมมูล ดังพระเจ้ากาสิในทิวาชาดก
ซึ่งกล่าวแล้วในหนหลัง. แม้พระเจ้าแผ่นดินในครั้งพุทธกาล เช่นพระเจ้าพิมพิสารมครราช
แม้ทรงนับถือในพระพุทธศาสนามั่นคงในฝ่ายราชกิจ ก็ยังทรงเป็นพระราชธุระโดยราชธรรม
ดังมีแจ้งในคัมภีร์มหาวรรคพระวินัย ตอนบรรพชาชั้นธกะว่า คราวหนึ่งปัจฉิมชนบท
ปลายพระราชอาณาเขตแคว้นมคธ เกิดจลาจลกำเริบขึ้น ต้องจัดกองทัพส่งไประงับ พวก
โยธีย์ผู้ถูกเกณฑ์และไม่สมัครไปพากันหลบหนีไปบวชในสำนักพระภิกษุทั้งหลายเป็นอันมาก
ความทราบถึงพระเจ้าพิมพิสาร ตรัสถามไวยาสิกาอมาตย์ทั้งหลาย ถึงโทษผู้รับบวชคนหลวง
เช่นนี้ อมาตย์เหล่านั้นวางบทถึงประหารชีวิต พระองค์ทรงยกความข้อนี้เป็นเหตุ ทูลขอ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทรงห้ามไม่ให้ภิกษุทั้งหลายรับบวชราชภักฏบุรุษ สมเด็จพระ
พระบรมศาสดาจารย์ก็ทรงอนุমัติ และทรงตั้งพระพุทธบัญญัติห้ามไว้ โดยความเป็น
ทุกกฏาบัติแก่ภิกษุผู้ละเมิด. พระเจ้าพิมพิสารทูลขอดังนี้ ก็ด้วยพระปริชาผ่อนปรน
ศาสนกิจและราชการให้เป็นไปไม่แก่งแย่งกัน. แต่นั้นมา ในเวลาสงบ พระเจ้าแผ่นดินผู้
เป็นศาสนูปถัมภก ก็ได้ทรงผ่อนผันพระราชทานพระราชนุญาตให้พ้นจากความเป็นราชภักฏ
แก่ราชเสวกผู้ศรัทธาจะบวชในพระศาสนาเป็นพระราชประเพณีสืบมา. อันหน้าที่รักษา
ความสงบนี้ ย่อมเป็นที่นิยมนับถือของพวกชาติดิยะบ้างก็มีสมญาเป็นนิมิตประกอบนามเดิม
เช่นคำว่า **เสนีย** จอมพล เป็นสร้อยพระนามแห่งพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งเรียกรวมกันว่า
ราชา มาคโร สนิโย พิมพิสาร ดังนี้ และคำว่า **เสนาปติ** นายพล เป็นสร้อยนามของ
เจ้าสีหกุมารเมืองไพศาลี ซึ่งเรียกรวมกันว่า **สีโห เสนาปติ** ดังนี้. และความสงบนั้น ย่อม
เป็นปัจจัยแห่งกันและกัน เมื่อความสงบภายนอกมีขึ้นก่อนแล้ว ความสงบภายในจึง
เป็นไปตาม เมื่อชุ่มนุมนปราศจากความระส่ำระสาย ไม่ต้องหวาดแต่ภัยอันตรายอันจะพึง
มีมาแล้ว ชนจำพวกนั้น ๆ จะได้ตั้งหน้าทำกิจตามหน้าที่ของตน ๆ โดยปกติ. อันจะ
รักษาความสงบ ก็จำต้องมีกำลังพอจะห้ามความกำเริบจลาจล ดังคำในอรรถกถาว่า
กณฺฐเกณ กณฺฐกฺขุทฺธณิ บ่งหนามด้วยหนาม ใช้ในข้อความอันจะต้องแก้ด้วยอาการ
เช่นเดียวกันกับที่เป็นเหตุเกิด. เหตุดังนั้น พระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระปัญญาอันล้ำเลิศ
จึงประกอบพระราโชบายหากำลังไว้ทุกประการ.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงจัดธรรมการรักษารักษาความสงบ
ของประชาชนในพระราชอาณาเขต โดยเนติของพระมหากษัตริย์เจ้า ดังนี้ เป็นส่วน
รัฐาภิบาลนโยบายอันสำคัญประการหนึ่ง. นอกจากข้อซึ่งกล่าวมา ในศกนี้ตรัสให้เลิก
บ่อนเบี้ยในมณฑลหัวเมืองทั้งนั้น เพื่อจะกันเหตุร้ายและความฉิบหายแห่งราษฎร อนึ่ง
ได้ทรงยกหอพระสมุดวชิรญาณเป็นหอสมุดสำหรับพระนคร เป็นที่เก็บรวบรวมสรรพ
หนังสือทั้งหลายไว้เป็นสมบัติของแผ่นดิน. อนึ่ง รถไฟสายเหนือที่ได้เริ่มสร้างมาในปี
ก่อน ๆ นั้น ครั้นการสำเร็จเป็นตอน ได้ตรัสให้ใช้เดินขยายจากลพบุรี ถึงนครสวรรค์
ย่นมรรคาในส่วนนั้นให้สะดวกแก่การไปมา. พระราชกรณียกิจส่วนรัฐาภิบาลนโยบาย
ที่พรรณนามาพอเป็นนิทสนนัย จัดเป็นมงคลวิเสสประการที่ครบ ๓.

พระราชจรรยาส่วนอัตตสมบัติและปรหิตปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่งศุภสิริสวัสดิ-
อุดมมงคลอันพิเศษ มีเอกเทศดั่งรับพระราชทานพรรณนามา ด้วยประการฉะนี้.

ในศก ๑๒๖ *

จะพรรณนาพระคุณพิเศษ ๓ ประการ คือ วิริยสมบัติ ๑ โลภัตถจริยา ๑ รัฏฐาภิบาลโนบาย ๑ พอเป็นนิทสสนนัย.

วิริยสมบัติข้อต้นนั้น คือถึงพร้อมด้วยความเพียร.ความเพียรนั้นเป็นคุณอันพยุ่งจิตในอันประกอบกิจไม่ให้ท้อ ได้ชื่อในบาลีเป็นหลายประการ โดยลักษณะมีอาทิ คือ วิริย เพราะเป็นเหตุแก้สลักล้าของบุคคล อุตฺธานํ เพราะเป็นเหตุลุกขึ้นประกอบกิจไม่นั่งนิ่ง อุตฺสาโห เพราะเป็นเหตุอาจหาญและอดทน ธิติ เพราะเป็นเหตุมั่นคง อฏฺฐิติ เพราะเป็นเหตุไม่หยุด วายาโม เพราะเป็นเหตุชักไป ปรกฺกโม เพราะเป็นเหตุบากบั่น มีแต่จะก้าวไปข้างหน้า อปฺปฏฺวิภาณํ เพราะเป็นเหตุไม่ถอยหลัง ปธานํ และ ปคฺคโห เพราะเป็นเหตุประคองใจไว้. ความเพียรมีลักษณะดังกล่าวแล้วนี้ เข้าอุดหนุนในกิจการใด ๆ ย่อมทำการงานนั้น ๆ ให้แรงขึ้น ทั้งข้างชอบทั้งข้างผิด จึงควรที่บุคคลจะรู้จักใช้ในทางที่ถูก จึงจะทำให้สำเร็จอริยวิบุลผล ไม่เช่นนั้น กลับจะทำให้เกิดโทษแก่ตนยิ่งขึ้นไป เปรียบเหมือนเครื่องอุปกรณ์สำหรับทำไม้ เจ้าของใช้ในทางที่ผิด เช่นใช้ประหาร ย่อมจะให้โทษ ใช้ในทางที่ถูก เช่นใช้ทำกิจ ย่อมจะยังประโยชน์นั้น ๆ ให้สำเร็จได้ ข้อนี้ฉันใด ความเพียรก็เป็นฉันนั้น. และความเพียรที่ประกอบถูกทางแล้ว ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ชนทุกจำพวก.อุปฏฺฐากของจุลลกเศรษฐีมีความหมั่นและรู้จักประกอบพาณิขกรรมให้ถูกคราวนิยมสั่งสมโภคทรัพย์เป็นอันมากขึ้นได้ในไม่ช้า ต่อมาก็ได้เป็นเศรษฐีใหญ่ ได้รับความสรรเสริญในกาลาประพันธ์ว่า

อปฺปเกนปิ เมธาวิ
สมฺภูจาเปติ อุตฺตานํ

ปากฎฺเณ วิจฺกฺขโณ
อณฺเฏ อคฺคิวิ สนฺธมํ

ความว่า บุคคลผู้มีปัญญา คาดเห็นผลประจักษ์ ย่อมยังตนให้ตั้งขึ้นได้ในยศศักดิ์ศฤงคาร ด้วยทรัพย์ที่เป็นต้นทุน แม้มีประมาณน้อย จุจนผู้ก่อไฟนิดเดียวให้เป็นกองโตขึ้นได้ฉะนั้น.

* ในศกนี้ เสด็จพระราชดำเนินยุโรป ได้ส่งไปถวายที่นั่น ฝ่ายในกรุง ก็ได้ถวายในพระราชพิธีแด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าสยาม แต่ครั้งยังดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมารแผนกหนึ่ง

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ที่หาญกุมาร พระราชโอรสพระเจ้าทีฆิติผู้ครองโกศลรัฐ อุปบัติเมื่อภายหลังแต่พระชนก
เสียดพระนครแก่พระเจ้าพรหมทัตผู้ครองแคว้นกาลสีแล้ว ได้อาศัยความเพียร ตั้งต้นแต่
ไปฝากตนอยู่ในสำนักหมอช้างพระที่นั่ง ดัดพิณดังไปถึงพระเจ้าพรหมทัต เป็นที่พอ
พระราชหฤทัย ไม่ทรงทราบว่าเป็นบุตรอมิตร ก็โปรดให้รับราชกิจด้วยมิได้ทรงระแวง
ที่หาญก็แสดงความกักดีและสามารถเป็นลำดับมา จนพระเจ้าพรหมทัตทรงเมตตาชุบ
เลี้ยงเป็นคนสนิท ตามเสด็จติดพระองค์ทุกแห่งหน คราวหนึ่งได้ช่องที่จะปลงพระชนม์
พระเจ้าพรหมทัต แก้วแคนแทนพระบิดา แต่มาระลึกลึงโอาวาทที่พระชนกประทานไว้
ชื่อว่า จงเห็นยาวดีกว่าสั้น จึงทำอาการเพียงให้ตกพระทัยเท่านั้น แล้วยกพระชนม์ถวาย
ได้โกศลรัฐของตระกูลเป็นค่าไถ่กับพระราชธิดาเป็นคู่ครอง ภายหลังรวม ๒ พระนคร
มาไว้ในอาณาจักรอันเดียวได้ ความเพียรเป็นองค์หนึ่ง ซึ่งยังบุคคลมีปัญญาให้ตั้งตนได้
ในโภคทรัพย์และอิสริยยศ ด้วยประการฉะนี้ เหตุฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึง
ประทานพระบรมพุทโธวาทไว้ว่า

อุฏฐานเนปปมาเทน

สญฺญเมเน ทเมเน จ

ทีปํ กยิราถ เมธาวิ

ยํ โอิโฆ นากิรีติ *

ความว่า ชนผู้มีปรีชา ควรทำเกาะกล่าวคือที่พึ่งของตน ให้เป็นตำบลที่ห้วงน้ำจะท่วมไม่ได้
ด้วยความหมั่นเป็นเหตุลุกขึ้นทำงานไม่อยู่เฉย ด้วยความไม่เลินเล่อ ด้วยความระวัง
และด้วยความปราบปราม.

พระพุทธภาษิตนี้ ให้ความสันทนิฐานลงโดย ๒ นัย คือ โดยพยัญชนะและ
โดยอรรถ โดยพยัญชนนัยนั้นว่า เกาะหรือดินแดน ที่ตั้งเป็นประเทศบ้านเมืองอันเป็น
ถิ่นฐานของตน ได้ชื่อว่าเกาะ เกาะนี้ชื่อว่าเป็นที่พึ่ง ของชนผู้เกิดผู้อยู่ในที่นั้นด้วยความ
เป็นเจ้าของเพราะเป็นที่พำนักอาศัย. อันตรายภายในภายนอก ที่จะพึงเกิดขึ้นแก่ถิ่นฐาน
ชื่อว่าห้วงน้ำ เกาะในสมุทรลุ่มตามลำพังตนเอง เพราะเหตุบันดาลเป็น เช่นภูเขาไฟประทุ
ห้วงน้ำก็จะท่วมทำให้เป็นสมุทร มิฉะนั้นเกาะนั้นตั้งอยู่ปริ่มน้ำ เมื่อเกิดพายุใหญ่ทำให้
สาครกำเริบ ห้วงน้ำก็จะท่วมทันทำให้เกิดอุทกภัยแก่ประชาชนในที่นั้น ข้อนี้ฉันใด อันตราย
ที่จะเกิดขึ้นแก่ถิ่นฐานก็เป็นฉนั้นนั้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุภายใน มีแตกสามัคคีกันเป็น
อาทิก็มี ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุภายนอก มีปัจเจกมิตรอำภีเป็นต้นก็มี อันตรายเหล่านี้
ย่อมทำถิ่นฐานไม่ให้เป็นที่พักพำนักของผู้เป็นเจ้าของ ทำนองเดียวกับห้วงน้ำทำเกาะให้

* จุ. ฎ. ๒๕/๑๘.

พระมงคลวิเสสกลา

กลายเป็นสมุทระนั้น. สมเด็จพระโลกนาถเจ้าประทานพระบรมพุทโธวาทโดยนัย ให้
นรชาติเอาใจใส่ป้องกันรักษาทำนุบำรุงเกาะคือถิ่นฐานที่พำนักของตน อย่าปล่อยให้ห้วงน้ำ
คืออันตรายท่วมทับได้เช่นนั้น ด้วยองค์สมบัติ ๔ ประการ คือ ด้วยความหมั่นเอาใจใส่ ๑
ด้วยความไม่ประมาทเลินเล่อ ๑ ด้วยความระวัง ๑ ด้วยความปราบปราม ๑ ถ้าเจ้าของถิ่น
เกียจคร้านเลินเล่อ ไม่คอยระวังและระงับความเสียหาย อันตรายก็ได้ช่องเกิดขึ้น ถ้า
เจ้าของตั้งอยู่ในองค์สมบัติ ๔ ประการ คือมีเพียรเพื่อจะจัดจะทำกิจที่ยังไม่ได้จัดไม่ได้ทำ
และเพื่อจะรักษาธุระที่ได้จัดได้ทำขึ้นแล้วให้เป็นไปโดยสม่ำเสมอ เอาใจใส่ไม่เพิกเฉย
ปล่อยให้เสื่อมทราม คอยระวังภัยคุกคามความเสียหายอันยังไม่มีมา มุ่งบำบัดความเสียหาย
ที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป อันตรายก็ไม่ได้ช่องที่จะเกิด เหมือนประชาชนที่อยู่ในเกาะหรือ
ดินแดนอันลุ่ม เพียรถมที่หรือก่อทำนบกั้นห้วงน้ำอันจะท่วมถึง และคอยระวังรักษาแก้ไข
ด้วยความไม่ประมาทฉะนั้น. ดังนี้ ได้ชื่อว่าทำเกาะไม่ให้ห้วงน้ำท่วมได้ ในพระพุทธานุส
นี้โดยพยัญชนะ. โดยอรรถนั้น กุศลธรรมได้ชื่อว่าเกาะเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกผู้ตกอยู่ใน
สังสารสาคร สังกิเลสธรรมอันจะทำอันตรายแก่บุคคล ชื่อว่าห้วงน้ำ สัตว์เหล่านั้นได้
อาศัยกุศลความดีความงามเป็นที่พำนัก ย่อมทรงตนอยู่ได้ในสังสารวัฏ ไม่จมลงในบาป
กล่าวคือยังตนให้ตั้งขึ้นได้ในสมบัตินั้น ๆ เป็นต้นว่าโคตรทรัพย์และอิสริยยศ มีความ
สามารถจะนำอรรถภาพไปโดยสวัสดิ ไม่ต้องประพฤติดุจจริตอันจะทำให้ตกต่ำลำบาก เพราะ
ชีวิโตบายเป็นเหตุ. ถ้าปล่อยให้สังกิเลสครอบงำ ก็จะทำอันตรายแก่กุศลสุจริตที่ได้
ประพฤติมา ยิ่งบุคคลให้ตกต่ำลงไปเหมือนคนเรือแตกขึ้นฝั่งเกาะได้แล้ว ถูกห้วงน้ำ
ท่วมพาดกันกลับไปตกในสาครฉะนั้น. สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ตรัสสอนให้ทำเกาะ อย่า
ให้ห้วงน้ำท่วมทับได้เช่นนั้นด้วยคุณสมบัติ ๔ ประการที่กล่าวแล้ว เป็นไปในอันเพียรทำ
กุศลความดีที่ยังไม่ได้ทำ เอาใจใส่รักษาความดีที่ได้ทำแล้ว คอยระวังไม่ให้ช่องแก่กุศล
ความชั่วที่ยังไม่ได้ทำ เป็นธุระปราบปรามใจตนให้ละทิ้งความชั่วที่เคยทำแล้ว ดังนี้ชื่อว่า
ทำเกาะไม่ให้ห้วงน้ำท่วมได้ ในพระคานานี้โดยอรรถ.

ข้อความทั้ง ๒ วิกัปนี้ ก็จัดเข้าได้ในบรมพุทโธวาทที่ประทานแก่ภิกษุสงฆ์ เมื่อ
พระอานนท์พุทธอุปัฏฐากเป็นผู้รับเทศนา ในมหาปริณิพพานสูตร* ว่า **ตสมาดิหानนุท
อตตที่ปา วิหธ อตตธรรมา อนนุญธรรมา** เพราะเหตุนี้แล อานนท์ท่านทั้งหลาย
เป็นผู้มีตนเป็นที่เกาะเป็นที่พึ่งอยู่เกิด อย่ามีคนอื่นเป็นที่พึ่ง. คือมีธรรมเป็นที่เกาะ

* ที. มห. ๑๐/๑๑๙.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีอย่างอื่นเป็นที่พึ่ง. พระพุทธภาษิตนี้ แสดงปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะผู้รับเทศนาก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น ก็แนะนำให้สันนิษฐานว่า อันคนจะทำเกาะ คือถิ่นฐานของตน ไม่ให้ห้วงน้ำคืออันตรายท่วมทับได้ จะต้องคิดอาศัยตนเอง จะคิดพึ่งพิงพวกอื่นหาใช่ทางไม่ ต้องทำตนให้บริบูรณ์ด้วยคุณธรรมนั้น ๆ ซึ่งเป็นเครื่องป้องกันบำรุงรักษา เป็นต้นว่าองค์สมบัติ ๔ ประการ ในหนหลัง.

อุตตะ หิ อุตตะโน นาโถ

โก หิ นาโถ ปโร ลียา^๑

ตนของตนแล ย่อมเป็นที่พึ่งของตน ใครอื่นเล่าจะมาเป็นที่พึ่ง. วิริเยน ทุกขมจเจติ^๒ ถึงยามตกทุกข์ยาก จะล่วงทุกข์นั้นได้ ก็เพราะเพียร ดุจพระเจ้าวิภูคามณีกัณห์ ผู้ผ่านสมบัติในลังกา เมื่อราวพุทธศตวรรษกาล ๔๓๗ ปี เสียพระนครแก่พวกทมิฬ ต้องเสด็จประลาตไปซุ่มอยู่ในไพร ท้าวเธอไม่ท้อแท้ มุ่งหมายแต่จะได้พระนครคืนให้จงได้ อุตสาหะเกลี้ยกล่อมผู้คนรวบรวมรีพลเข้าเป็นกำลังอยู่ถึง ๑๕ ปี จึงตีพระนครคืนได้ ปราบทมิฬให้ปราชัยพ่ายแพ้ ทรงราชย์สืบมาโดยไม่มีภัย. ความเพียรยอมเป็นกำลังใหญ่ ให้สำเร็จผลที่มุ่งหมาย.

วายเมเถว ปุริโส

ยาว อุตฺตสฺส นิปฺปทา^๓

เป็นชายควรพากเพียรไป กว่าผลจะสำเร็จ กยิรา เจ กยิราเถน^๔ ถ้าจะทำการทำกิจนั้นจริง ๆ เมื่อได้ทำเช่นนั้นแล้ว ผลจะไม่สำเร็จก็ตามที ไม่ต้องมีวิปฏิสาร ในหมู่บรรพชิต สมเด็จพระธรรมสามิสร ก็ทรงสรรเสริญจตุรงคมหาประธาน คือความเพียรอย่างใหญ่ไม่เห็นแก่องคาพยพ ๔ แสดงโดยบาลีว่า

กามํ ตโจ นหารุ จ

อญฺชิ จ อวลิสฺสตุ^๕

เป็นต้น มีความว่า เลือดเนื้อในกายของเรา แห้งเหือดไปเกิด จงเหลืออยู่แต่หนังเอ็น กระดูก ก็ตามที ผลนั้นใด จะพึงถึงได้ด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษ ยังไม่ถึงผลนั้นแล้ว และจะหยุดเพียรเสีย จักเป็นอันไม่มี. แม้สมเด็จพระชินสีห์ ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นเอกอัครในโลก ก็เพราะอาศัยความเพียร. ตั้งแต่ออกมหาภิเนษกรรมณ ได้ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาถึง ๖ ปี แสวงหาพระปัญญาตรัสรู้ในวิธีต่าง ๆ ในที่สุดก็ได้บรรลู่ในทางทำจิตให้บริสุทธิ์. พระราชา

^๑ พุ. ฐ. ๒๕/๓๖.

^๒ ถึ. ส. ๑๕/๓๑๕.

^๓ ถึ. ส. ๑๕/๓๓๐.

^๔ ถึ. ส. ๑๕/๖๗.

^๕ อง. ทุก. ๒๐/๖๔.

พระมงคลวิเสสกลา

มหากษัตริย์ จะมีพระเดชานุภาพยิ่งใหญ่ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชปกครองปฐพีมณฑล มีประเทศราชอยู่ใต้พระบารมีก็ต้องอาศัยพระวิริยภาพ หมั่นทรงบำเพ็ญจักรพรรดิวัตร ทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรและประชาชนร่ำพลพาหนะให้พร้อมพรั่ง ตั้งพระองค์อยู่ใน ธรรมสุจริต. ความเพียรเป็นองค์สมบัติของอุทมนุรุษจะนี้ ท่านจึงจัดเป็นพระบารมีธรรม ของพระพุทธเจ้าประการหนึ่ง โดยโวหารว่า วิริยบารมี ในพระบารมี ๑๐ ทศ และจัดเป็น ราชธรรมของพระราชมหากษัตริย์ประการหนึ่ง โดยโวหารว่า ตโป ในทศพิธราชธรรม. พระพุทธเจ้าได้ตรัสแล้ว ก็ยังทรงพระอุทสาหะเสด็จเที่ยวจาริกแสดงธรรมโปรดเวไนยนิกร เป็นส่วนปรหิตปฏิบัติ คือประพฤติก่อคุณแก่ผู้อื่น เป็นพุทธกิจส่วนสัตตูปการสัมปทา. พระราชามหากษัตริย์ผู้ได้มูรธาภิเษกแล้ว ก็ประกอบพระวิริยภาพในราชกรณียะ เพื่อ ประโยชน์คุณเดียวกัน.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จเถลิงราชสวรวรยาธิปัตย์ ในเวลาเริ่ม แปรความเป็นไปของประเทศในบุรพทิศภาคนี้ ได้ทรงตั้งพระราชอุทสาหะในที่จะจัด ราชการ เพื่อป้องกันรักษาทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรให้เจริญทันสมัย อุบัติเหตุใด ๆ อัน จะทำให้เกิดอันตรายไม่เป็นผลอันดีแก่แผ่นดิน ที่ยังไม่เกิด ก็ทรงจัดการระวางตั้งทำนุบำรุง พลนิกายไว้ เพื่อป้องกันจลาจลภายใน และปัจจามิตรภายนอก ตลอดจนมาถึงระวางโรค ภัยไข้เจ็บและอัคคีภัยอันจะเกิดมีแก่ประชาชนเป็นที่สุด เมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว ก็ทรงเข้ม ะมัดเพื่อจะระงับให้ราบคาบ คุณได้ทรงปราบจลาจลในมณฑลพายัพและอีสาน ขจัดโจร ภายนอกภายใน ซ้อเสียหายที่มีอยู่แล้ว ก็ตั้งพระราชหฤทัยจะเลิกถอน เช่นเลิกทาส ผ่อนเลิกบ่อนเบี้ย เลิกวิธีใช้บีบคั้นในทางพิจารณาความอาญา ตลอดจนเลิก ขนบธรรมเนียมอันล่วงเวลา และขัดแก่ความเป็นไปของประเทศอย่างอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก การณ์ใด ๆ เป็นทางแห่งความเจริญ แม้จะลำเริ่งยากสักปานไรก็ไม่ทรงทอดพระราชธุระ เมื่อเป็นกาละก็จัดขึ้น เช่นทรงชวนชวายเป็นจะรวมความปกครองในหน้าที่ตุลาการให้พ้น จากความเป็นแผนก จัดระเบียบส่วนธุรการ บำรุงศึกษาสิทธิกรรมพาณิชยกรรม สร้างทาง รถไฟสายโทรเลขและอื่นๆ เมื่อได้จัดขึ้นแล้ว ก็มีพระราชประสงค์จะรักษาให้ยืนยงคงที่ ทรงสอดส่องตรวจตราราชกรณียะอยู่เป็นนิตย์.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระอุทสาหะในอันบำเพ็ญราชธรรมอัน อ่างว้าง ยากที่จะลุ่มที่สุด ก็คุณเดียวกันกับพระมหาชนก พยายามว่ายอยู่ในมหาสมุทร ไม่แลเห็นฝั่ง ถึงดังนั้นก็ไม่มีท้อแท้ นางมณีเมขลามีกรุณามาช่วย ก็ได้แก่ความสำเร็จ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

มุ่งหมาย เป็นผลแห่งความเพียรและแก้วักลำ. พระคุณชื่อนี้ว่าวิริยสมบัติเป็นมงคลอันมหาประเสริฐ มีในสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้านั้น เป็นประการที่ต้น.

โลกัตถจริยานั้น คือความประพฤติให้เป็นประโยชน์แก่โลก และคำว่าโลกในที่นี้นั้น โดยพยัญชนะ เป็นชื่อของแผ่นดินทั้งมวลหรือโดยเอกเทศ. โดยอุปจารโวหารคือ คำกล่าวอ้อม เป็นชื่อของประชาชนผู้อาศัยอยู่ ณ โลกนั้น เพราะเหตุนั้น ความประพฤติให้เป็นประโยชน์แก่แผ่นดินอันเป็นถิ่นฐานและประชากรภูร จัตุว่าเป็นโลกัตถจริยาโดยบรรยาย. คุณชื่อนี้เป็นปฏิภาณเครื่องหมายของท่านผู้เป็นบุรุษรัตน์ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จำเดิมแต่ได้ตรัสรู้ก็ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจอันใหญ่ พระองค์แผ่พระญาณทอดพระเนตรโลก ณ เวลาปัจจุสมย์ใกล้รุ่งและสายณหสมย์ตอนพลบค่ำ เมื่อมีพุทธเวไนยปรากฏในพระญาณ โดยอาการที่มีอุปนิสัยจะได้ตรัสรู้มรรคผล หรือถึงพระไตรสรณคมน์ หรือจะได้ลุคุณสมบัติ อย่างอื่น ๆ พระองค์ก็เสด็จไปโปรด ด้วยพระมหากุณา ตั้งแต่นั้นตรัสประณมเทศนาโปรดพระภิกษุปัญจวัคคีย์ พอมิพระสาวกขึ้นบ้าง ก็ส่งจาริกไปในทิศานุทิศ เพื่อประกาศพระศาสนา ชื่อนี้ก็ทรงปรารภหิตสุขแห่งสัตว์โลกเป็นที่ตั้ง แง้งในพระวาจาตรัสสั่งดังนี้ว่า จรล ภิกขเว จรริกัม พุทธนหิตาย พุทธนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसान^๑ ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไป เพื่อเกื้อกูลแก่ชนมาก เพื่อสุขแก่ชนมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้ไป ๒ รูป โดยทางเดียวกัน จงแสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ในท่ามกลาง ในที่สุด ประกาศศาสนาบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรล ทั้งพยัญชนะ สัตว์ทั้งหลายที่มีสัญชาติเป็นผู้มีธุลีในจักษุน้อย กล่าวคือมีกิเลสเบาบางมีอยู่ เพราะไม่เคยได้ยินได้ฟัง ย่อมเสื่อมจากธรรม ผู้จะรู้ทั่วถึงซึ่งธรรมจักมี แม้เราตถาคตก็จักไปอุรเวลาประเทศเสนานิคม เพื่อแสดงธรรมเหมือนกัน. ตั้งแต่นั้นก็เสด็จเที่ยวเทศนาโปรดสัตว์ตลอดเวลาที่ทรงพระชนม์อยู่เพียงไรประกาศพระศาสนาให้แพร่หลายไปนูล. พระคันถรจนอาจารย์ยกย่องพระคุณชื่อนี้ไว้ในพระพุทธจริยา ๓ เรียกว่าโลกัตถจริยา คือประพฤติประโยชน์แก่โลก ในสัมปทา ๓ เรียกว่า สัตตูปการสัมปทา คือถึงพร้อมด้วยอุปการแก่เวไนยสัตว์. พระมหากษัตริย์เจ้าผู้ครองแผ่นดินต่างโดยพระเดชานุภาพ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นมูรธาภิสิทธิ์ราช หรือต่ำกว่านั้นลงมา ก็ย่อมทรงบำเพ็ญเป็นพระราชจริยาอันสำคัญ พึงสันนิษฐานเห็นในการทรงรักษจักรวรรดิวัตร และ

^๑ มหา. วิ. ๔/๓๙.

พระมงคลวิเสสกลา

ทรงปฏิบัติอยู่ในสังคหวัตถุเป็นเบื้องต้นหน้า. จักรวรรดิวัตรนั้น จัดประเภทโดยอรรถกถาเป็น ๑๒ ประการ คือทรงจัดธรรมการรักษารณคุตต์ คือความปกครองด้วยรักษาและป้องกันอันเป็นธรรม **อนุโตชนสุมี** ในอันโตชนหมู่คนใน ได้แก่พระมเหสี พระราชโอรส พระราชธิดา ตลอดจนมาถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งบุรุษสตรีพวกหนึ่ง **พลกายสุมี** ในพลกายคือกรมทหาร อันเป็นกำลังป้องกันปราบปรามปฏิบัติ และรักษาความสงบราบคาบพวกหนึ่ง แต่ ๒ พวกนี้โดยอรรถกถาจัดเป็น ๑ **ขตุติเยสุ** ในเหล่ากษัตริย์ผู้ครองพระนครนั้น ๆ ผู้อยู่ใต้พระเดชาานุภาพพวกหนึ่ง **อนุยนต์สุ** ในเหล่าอนุยนต์ คือเชื้อพระวงศ์ผู้สนิทในพระองค์ สำหรับตามเสด็จเป็นราชบริวารพวกหนึ่ง **พราหมณคหปติเกสุ** ในพราหมณ์ผู้เป็นคหบดี ตั้งอยู่ในที่เป็นเสวกามาตย์รับราชกิจพวกหนึ่ง **นิคมชานปะเทสุ** ในชานนิคมชนบท คือราษฎรพื้นเมืองพวกหนึ่ง **สมณพราหมณเสสุ** ในพราหมณ์ผู้เป็นสมณะพวกหนึ่ง **มคปภักชีสุ** ในหมู่เนืองนศักดิ์ควรจะบำรุงไว้สืบพันธุ์พวกหนึ่ง **อธมมการปฏิบัติเกโป** ห้ามปรามความประพฤติไม่เป็นธรรม คือตั้งพระราชบัญญัติเพื่อป้องกันเหตุร้ายมิให้เป็นไป ๑ **อธนานัน ธานูปปะทานัน** พระราชทานทรัพย์แก่ผู้ไร้ทรัพย์ คือประกอบอุบายทำนุบำรุงประชาชนผู้ขัดสนให้เป็นคนมั่งคั่งบริบูรณ์ ๑ **สมณพราหมณอุปสงกมิตวา** **ปญหปุจจนัน** หมั่นไต่ถามสมณพราหมณ์ผู้ทรงคุณธรรมถึงบาปบุญคุณโทษแล้ว สมาทานแต่กิจที่ชอบ ๑ **วัตรเหล่านี้มีในบาลีจักรวัตติสูตร** **อธมมราคสสุ ปทานัน** กับเว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม ๑ **วิสมโลกสสุ ปทานัน** เว้นความโลกกล้าโดยอาการไม่สม่ำเสมอ คือไม่เลือกว่าควรไม่ควร ๑ **นี้มาในอรรถกถา** เข้ากันเป็นจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ. และสังคหวัตถุนี้ ๕ ประการคือ **สสุสเมธัน** พระปรีชาฉลาดในอันบำรุงกลีกรรมการนาตลอดมาถึงการเพาะปลูกทั่วไป เป็นสมบัติใหญ่ของบ้านเมืองเพื่อยังพื้นที่ให้ผลิตผลเต็มภาคภูมิ ๑ **ปฐิสเมธัน** พระปรีชาฉลาดในอันชุบเลี้ยงพระราชวงศ์เสวกามาตย์ และบำรุงพลนิกาย ตลอดถึงประกอบอุบายปลูกความนิยมของสมณพราหมณาจารย์ และราษฎรข้าขอบขัณฑสีมาทั่วไป เพื่อบำรุงสามัคคีธรรมเป็นกำลังใหญ่ของแผ่นดิน ๑ **สมมาปาสัน** ทรงบำรุงพาณิชย์การค้าขาย อันเป็นอุบายดั่งบ่วงคล้องน้ำใจพวกพาณิชย์ภายในภายนอกไว้โดยชอบ เป็นทางประกอบพระราชทรัพย์ขึ้นพระคลังและทำความมั่งคั่งสมบูรณ์แห่งพระราชอาณาเขต ๑ **วาจาเปยยัน** ตรัสพระวาจาปราศรัยเราระบาย แสดงพระราชอัธยาศัยอ่อนโยน เคารพเมตตาอารีแก่ราชบริษัท โดยควรแก่ภูมิของคนนั้น ๆ ๑ **นิรคคัล** ป้องกันเหตุร้ายภายนอกภายในให้สงบราบคาบ ประชาชน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ได้อยู่เป็นสุขสบาย ไม่ต้องหวาดต่อภัยอันตราย วางใจลงได้จนแทบจะไม่ต้องลงสลัก
ประตูบ้านเรือน เป็นทางปลูกความเชื่อถือของประชาชน ๑. โลกัตถจริยา เป็นปฏิทาของ
ท่านผู้เป็นบุรุษรัตน์ ทั้งฝ่ายบรรพชิต ทั้งฝ่ายคฤหัสถ์ ด้วยประการฉะนี้ ท่านผู้มีจริยา
เห็นปานนั้น ย่อมดำรงชนมชีพอยู่เพื่อहितสุขแห่งสัตว์โลก เป็นที่สรรเสริญของนักปราชญ์
ปณฺณาวชิรชีวิตมาหุ เสฏฺฐิ^๑ บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญชีวิตของท่านผู้มีปกติ
อยู่ด้วยปัญญา ว่าประเสริฐสุดไม่เปล่าจากประโยชน์. วิริยภาพที่เป็นคุณสมบัติ ของท่าน
ผู้เป็นอicumบุรุษ ย่อมเป็นกำลังอุดหนุนให้ท่านได้บำเพ็ญโลกัตถจริยาให้ไพศาล.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงประกอบด้วยพระวิริยสมบัติแล้ว ทรง
บำเพ็ญราชธรรมอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา บริหารพระราชอาณาจักร ชุบเลี้ยงพระราชน
วงศานุวงศ์เสวกามาตย์ราชบริพาร ทั้งฝ่ายทหารทั้งฝ่ายพลเรือน ทำนุบำรุงทวยชีอาณา
ประชาราษฎรเพื่ออยู่เย็นเป็นสุข นิรทุกข์นิรภัย อนุโลมเข้าในจักรวรรดิวัตรและสังคหวัตถุ
ซึ่งแสดงมาแล้วในหนหลัง ตั้งพระราชหฤทัยมั่นอยู่ในพระราชจริยา พระราชอุตสาหะ
จัดในราชกิจ เป็นเหตุให้สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าเสื่อมล้ำพระกำลังลง ไม่
ทรงพระตำราญโดยลำดับมา จนเป็นเหตุต้องเสด็จรักษาพระองค์ ณ ทวีปยุโรป ซึ่งเป็น
ปรีวิสัย นิราศไกลพระมหานครกับทั้งราชตระกูลราชบริพาร และโกไศศวรรย์ ห่างจาก
ข้าขอบขัณฑสีมา เป็นที่ว่าเหวพระราชหฤทัย ทั้งจะได้เสวยความลำบากพระกมล เพราะ
ไม่บริบูรณ์แห่งอุปฐาน. การบำรุงบำเรอตั้งได้เคยมา ทั้งนี้ก็เพื่อจะรักษาพระชนม์และ
บำรุงพระกำลังไว้ทรงราชการให้เป็นहितานุहितประโยชน์ทั่วกัน. ข้อนี้ก็เหมือนสมเด็จพระ
พระสรรเพชญ์พุทธเจ้าเมื่อแรกได้ตรัสรู้ ทรงพิจารณาเห็นอุปนิสัยของสัตว์โลก ผู้จะรู้
ทั่วถึงธรรมมีอยู่ และทรงสันนิษฐานว่าจะแสดงธรรมแล้ว ทรงทำอายุสังขารวิชฐาน คือ
ตั้งปรารภที่จะดำรงพระชนมายุอยู่ กว่าพุทธบริษัทจะได้รับความเข้าใจธรรมชัดเจน และ
ปฏิบัติชอบสมควรแก่พระธรรม สามารถจะบอกกล่าวสั่งสอนผู้อื่นนำสืบกันไป กว่าพระ
ศาสนาจะไพบุลถาวรแพร่หลายสำเร็จประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก หากจะมีโรคพาธ
พยาธิพิบัติ เกิดขึ้นตัดทอนอายุสังขาร ก็จะทรงพยายามเพื่อบำบัดเสีย ด้วยกำลังพระ
อิทธิบาท จะบำรุงพระองค์ให้ทรงอยู่ก่อนกว่าพระศาสนาและบริษัทจะสมบูรณ์ฉะนั้น โดย
ปกติพระอรหันตเจ้า ย่อมไม่มีความอาลัยเสียดายในร่างกายและชีวิต จะเป็นอยู่ได้เท่าไร
ก็ตามที ถึงอย่างนั้น สมเด็จพระโลกนาถเจ้า ทรงทำอายุสังขารวิชฐานในที่นี้ ก็ด้วย

^๑ ส. ส. ๑๕/๕๘. พ. ส. ๒๕/๓๖๐.

พระมงคลวิเสสกลา

พระพุทธประสงค์จะทรงบำเพ็ญพุทธจริยา ให้สำเร็จประโยชน์แก่โลก ด้วยประการดังนี้
สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าก็เหมือนกัน ตั้งพระราชหฤทัยจะรักษาพระชนม์และ
บำรุงพระกำลังไว้เพื่อทรงบำเพ็ญพระราชจริยาให้กียโยภาพ เพื่อประโยชน์แก่แผ่นดิน
และประชาชน ต้องด้วยความสรรเสริญในพุทธนิพนธ์ว่า*

หิโต พหุณฺณํ ปฏิปชช โภเค

ท่านผู้เป็นสัตบุรุษ ปฏิบัติครอบครองโภคสมบัติ มีอหยาศัยเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก

ตํ เทวตา รกขติ ฐมฺมคฺตํ

เทวดาย่อมรักษาท่านผู้เป็น อันธรรมคัมครองแล้ว

พหุสฺสํ สีสลฺลูปนฺนํ

ธมฺเม จิตฺ น วิชหาติ กิตฺติ

เกียรติคุณย่อมไม่ละท่านผู้เป็นพหุสฺสํมีระดับมากบริบูรณ์ด้วยศีลาจารวัตรตั้งอยู่ในธรรม

ธมฺมจฺจํ สีสลฺลูปนฺนํ

สจฺจวาที หิริมนํ

เนกขํ ชมฺโพนทสฺสเว

โก ตํ นิมนฺติตุรหติ

ใครเล่าควรจะนิมนทาท่านผู้เป็น ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีล มีปกติกล่าวคำสัตย์ มี
หรืออยู่ในใจ ไร้โทษดุดแห่งทองชมพูทหนักนิกะ ๑

เทวาปิ นํ ปลฺลสฺสนติ

พฺรหฺมุนาปิ ปลฺลสฺสโธ

อย่าว่าแต่มนุษย์เลย แม้เทวดาแม้พรหมก็ย่อมสรรเสริญท่านผู้เป็นทั้งไป ฉะนี้. พระคุณนี้
จัดเข้าในโลกัตถจริยา เป็นมงคลอันสูงสุด มีในสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า
เป็นประการที่ ๒.

พระราชจรรยาวิสุทธิปาโลโนบายนั้น คือพระราชกรณียกิจที่ทรงจัดขึ้นด้วย
พระบรมเดชานุภาพ เป็นอุปการะแก่พระคุณข้อที่ ๒ ซึ่งแสดงมาแล้วนั้น ในขอบหลัง
ตั้งแต่ กันยายน ศก ๑๒๕ ถึง สิงหาคม ศก ๑๒๖ นี้ ข้อที่ควรยกย่องขึ้นพรรณนาคือ

ในคราวที่เสด็จประพาสจากพระมหานครสู่ทวีปยุโรปนั้น ทรงตั้งสมเด็จพระบรม-
โอรสธิดาหมกุฎราชกุมาร พระราชโอรสร่วมพระราชหฤทัย เป็นผู้สำเร็จราชการรักษา
พระนคร พร้อมด้วยมุขมนตรี สภาขุนนางที่ปรึกษาผู้ใหญ่ และเสนาบดีสภาขุนนาง
เจ้ากระทรวง โปรดเกล้าฯ ให้ทรงประศาสน์ราชกิจ ตามแผนกโดยระบอบชอบแก่พระ

* ปลูกจก. ๒๒/๕๑.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ราชนิยม.แลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้านั้น อันท่านที่เป็นมุขมนตรี และเจ้ากระทรวง
เข้าช่วยเป็นกำลัง ได้ทรงสั่งและรักษาราชการ ด้วยพระวิริยะปรีชาสามารถ สมแก่เป็นที่
วางพระราชหฤทัยไว้ ต้องด้วยลักษณะพระราชโอรสผู้ใหญ่ของพระเจ้าจักรพรรดินาด
ที่แสดงในพระสูตรว่า ประกอบด้วยองค์สมบัติ ๕ ประการ คือ อตถัญญู เป็นผู้รอบรู้ธรรมดา
คือกระแสดความ และผลประวัติ ฐัมมัญญู เป็นผู้รอบรู้ธรรม คือสันตัตถิในพากย์คำ และ
เหตุการณ มัตตัญญู เป็นผู้รู้จักประมาณ คือความพอดีแห่งกิจและบุคคล กาลัญญู เป็น
ผู้รอบรู้กาลสมัยที่สมควรประกอบกิจให้สบโอกาส ปริสสัญญู เป็นผู้รู้จักบริษัทว่าจะควร
ยึดเหนี่ยวไว้ได้ด้วยสถานใด. สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้พระราชโอรสผู้ทรง
คุณสมบัติเช่นนี้ไว้ต่างพระองค์ ถึงจะเสด็จอยู่ในที่ไกลก็พอจะทรงเบาพระวิตกถึงราชการ
ได้ แม้เสด็จอยู่ในพระนคร สมด้วยพระพุทธานุภาพในคัมภีร์ปัญจกนิบาต อังคุตร * ว่า
ปญจกนิ ภิภขเว อญฺเคหิ สมณฺนาโคโต ราชา ขตฺติโย มุทฺธาภิสิโต ยสฺสํ ยสฺสํ
ทิสายํ วิหริติ สกตฺมียะ วิชิตะ วิหริติ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ขัตติยราชผู้ได้
มูรธาภิเษกแล้ว ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๕ ประการแล้ว เสด็จอยู่ในทศโคใด ๆ ก็ชื่อว่า
เสด็จอยู่ในแว่นแคว้นของพระองค์เอง. องค์ ๕ นั้น คือ อุกโต สุขาโต โหติ มีพระชาติ
อันดีทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายพระชนนี ทั้งฝ่ายพระชนก มีพระกรรมเป็นที่ถือปฏิสนธิ
หมดจดเป็นอันดีตลอด ๗ ชั่วบุรพบุรุษ อันผู้ใดผู้หนึ่งไม่ติเตียน ไม่คัดค้านได้ เพราะ
ถ้อยคำปรารภพระชาติ ข้อที่มีพระชาติสูงทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ เป็นองค์อันหนึ่ง อทุโธ โหติ เป็น
ผู้มั่งคั่ง มีพระราชทรัพย์มาก มีเครื่องอุปโภคมาก มีพระคลังและนางเต็มบริบูรณ์ เป็น
องค์อันหนึ่ง พลวา โข ปน โหติ จตุรงฺคินิยา เสนาย สมณฺนาโคโต และมีกองพล
ประกอบด้วยเสนา ๔ เหล่า บังคับง่ายอยู่ในถ้อยคำ ตั้งใจทำตามอาณัติ เป็นองค์อันหนึ่ง
ปริณายโก โข ปนสฺส โหติ ปณฺทิตो อนึ่ง ปริณายกขุนพลของพระองค์เป็นบัณฑิต
เฉลียวฉลาด มีปรีชาสามารถ จะดำริการทั้งอดีตอนาคตปัจจุบัน นี่เป็นองค์อันหนึ่ง
ธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมอบรมพระราชอิสริยยศของขัตติยราชนั้นให้เจริญแก่กล้า
พระราชามหากษัตริย์ประกอบด้วยธรรม มียศเป็นที่ ๕ นี้แล้ว เสด็จอยู่ในทศโคใด ๆ ก็ชื่อ
ว่าเสด็จอยู่ในแว่นแคว้นของพระองค์เอง เพราะความเป็นเช่นนี้ย่อมมีสำหรับท่านผู้มี
ชัยชำนะเป็นอย่างวิเศษแล้ว. สมเด็จพระบรมพิตร พระราชสมภารเจ้า ได้พระราชโอรสเป็น
ที่วางพระราชหฤทัยได้เช่นนี้ ควรได้ทรงรับความพลอยยินดีของชนทั้งปวง.

* อญฺ ปญจก. ๒๒/๑๖๙.

พระมงคลวิเสสกลา

อีกประการหนึ่ง ได้โปรดเกล้า ฯ ให้ทำสัญญากับรัฐบาลฝรั่งเศส ประองดองกัน
ป็นเขตแดนอาณัติกรทั้ง ๒ และจัดวิธีปกครองคนในอำนาจกับคนผู้พำนักของรัฐบาลนั้น
เพื่อรักษาสัมพันธไมตรี ให้สนิทสนมโดยสมแก่สมัย.

พระราชกรณียกิจส่วนรัฐฎาภิบาลนโยบายที่พรรณนา พอเป็นนิตัสสนนัย จัดเป็น
มงคลอันวิเสสที่ครบ ๓.

พระราชจรรยาสาธุปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่งศุภสิริสวัสดิอุดมมงคลอันพิเศษ มี
เอกเทศดั่งรับพระราชทานพรรณนามา ด้วยประการฉะนี้. ควรแล้วที่พระราชวงศานุวงศ์
และเสวกามาตย์ ตลอดจนราษฎรทั้งปวงจะมีความกตัญญูรู้พระคุณ และจงรักภักดีใน
สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้านั้น ผู้มีหน้าที่ในราชกิจ ควรตั้งจิตรักษาการฉลอง
พระเดชพระคุณ จงเต็มกำลังด้วยความสวามิภักดิ์ซื่อสัตย์ วุฒิสิริสวัสดิ์ก็จักเกิดเป็นผล
แต่สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ตลอดลงมาถึงตนทั่วกันแล.

ในศก ๑๒๗

จะพรรณนาพระคุณพิเศษ ๓ ประการ คือ มิตรสมบัติ ๑ มัตตัญญูตา ๑ ฐา-
นาภิบาลโนบาย ๑ พอเป็นนิทสณนัย.

มิตรสมบัติข้อต้นนั้นคือถึงพร้อมด้วยมิตร กล่าวโดยสาธารณนัย ชนผู้รักใคร่กัน
สนิท ชื่อว่ามิตร ได้ในคำว่า มาตา มิตรุ ตเก ขมเร มารดาชื่อว่าเป็นมิตรในเรือนของตน.
คนผู้มีเมตตาในกันก็ชื่อว่ามิตรได้ในคำว่า อริยมิตตกโร ลียา ชนสมควรจะทำพระ
อริยบุคคล ให้เป็นมิตร. กล่าวโดยเฉพาะสหายผู้สนิทและผู้มีเมตตาชื่อว่ามิตรได้ในคำว่า
ปาปมิตฺโต กลยาณมิตฺโต มีมิตรเลว มีมิตรดี. เพื่อนร่วมการงานเป็นแต่สหายบ้าง อมาตย์
บ้าง ไม่ชื่อว่ามิตร ต่อเป็นผู้สนิทสนมกันมีเมตตาในกัน จึงจะได้ชื่ออย่างนั้น มิตรนั้นมี
ทั้งชั่วทั้งดี มิตรชั่วเรียกว่า ปาปมิตร มิตรดีเรียกว่า กลยาณมิตร. มิตรนั้นย่อมเป็น
ปัจจัยภายนอกอันแรงกล้าที่จะพาผู้สมคบให้ถึงความเจริญหรือเสื่อมเสีย เหตุฉะนั้น สมเด็จพระ
พระโลกนาถ เจ้าจึงตรัสว่า * พาหิรํ ภิกฺขเว อํคนฺติ กริตฺวา นาณญํ เอกํคฺปิ
สมนุสฺสํสามิ ยํ เอวํ มหฺโต อนตฺถาย สํวตฺตติ ยถยทํ ภิกฺขเว ปาปมิตฺตํ
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทำปัจจัยภายนอกให้เป็นเหตุแล้ว เราย่อมไม่แลเห็นเหตุแม้อันหนึ่ง
อันอันจะเป็นไปเพื่อความเสียหายอย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรชั่ว ความเป็นผู้มี
ปาปมิตร ย่อมเป็นไปเพื่อความเสียหายอย่างใหญ่. อีกฝ่ายหนึ่ง เราย่อมไม่แลเห็นเหตุ
อันหนึ่งอันเหมือนกัน อันจะเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดี
ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ ความแห่งพระพุทธานุภาพนี้
ในกัณห์ปักษ์ฝ่ายดำคือข้างไม่ดี พึงสาธกด้วยเรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูผู้ครองมคธประเทศ.
ครั้งท้าวเธอยังเป็นพระราชกุมาร คืออยู่ในตำแหน่งลูกหลวงยังไม่ได้เถลิงราชย์ ท้าวเธอ
ไปคบหากับพระเทวทัต ผู้เป็นภิกษุโง่บาปหยาบช้า เชื่อคำยุยงของพระเทวทัต ได้ทำ
ปิตุฆาตอันเป็นครุกรรม ได้เสวยผลอันเผ็ดร้อน ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ทั้งตัดอุปนิสัย

* อจ. เอก. ๒๐/๒๒.

แห่งพระโศดาปัตติผล ที่จะพึงได้บรรลุนั้นเสีย แม้ท้าวเธอเป็นพระราชาครองแผ่นดิน มีพระเดชานุภาพล่วงกฎหมาย ไม่มีบุคคลจะลงกรรมกรรม ก็ยังต้องเสวยวิปฏิสาร ได้รับความเดือดร้อนพระราชหฤทัยเป็นอาชญา ท้าวเธอเคยทำมาเอง ก็จำต้องหวาดไม่ไว้พระทัย แม้ในพระราชโอรส ไม่ได้ที่จะเสด็จอยู่ตำราญ แม้ในทางกุลสังวาส คืออยู่ร่วมกัน เป็นตระกูล วางตัวอย่างอันไม่ดีไว้ ไม่เฉพาะแต่ในพระราชวงศ์ ยังทำความเสียไว้ในชาติยมมณฑลทั่วไปด้วย ถูกตัดขาดจากความสมัคมนิยมนับถือของโลก ครั้นเสด็จละโลกนี้ไปแล้ว จะมีคติเป็นอย่างไร ก็ไม่ต้องพักพยากรณ์. พระเจ้าอชาตศัตรูได้เสวยวิบากอันเผ็ดร้อนเช่นนี้ ก็เพราะสมัคกับพระเทวทัตผู้เป็นปาปมิตร ในศุกลปัฏ ฝ่ายขวาคือข้างดี พึงสาธกด้วยเรื่องแห่งพระเจ้าตักกสิลา พระราชโอรสพระเจ้าพาราณสี ในปัญจกริษาคกเอกนิบาต^{*} เมื่อครั้งยังเป็นพระราชกุมาร เสด็จจะไปครองเมืองตักกสิลา อันเป็นทางไกลกันดาร รอดพ้นจากอำนาจนางยักขินีผู้มาประโลมลอในระหว่างทางและไปถึงโดยเกษมสวัสดิ์ ก็เพราะได้พระปัจเจกพุทธะเป็นกัลยาณมิตร ตั้งมั่นไม่ละเมิดโอวาทของท่าน เมื่อท้าวเธอได้ผ่านสมบัติแล้วทรงเปล่งอุทานวาจาขึ้นว่า

กุสลุปเทเส ธิติยา ทพฺพาย
อวตฺติตตฺตา ภยภีรุตาย จ
น รกฺขสีนํ วสภาคมิหฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺม
ส โสตุถิภาโว มหฺตภา เภยน เม

ดังนี้ มีความว่า เพราะเรานั้นแล้ว ด้วยความตั้งมั่น ในคำแนะนำของท่านผู้ฉลาด และเพราะเราเป็นผู้ฉลาดแต่ภัย เราจึงมิได้ถึงอำนาจแห่งนางยักขินีทั้งหลาย เราจึงมีสวัสดิ์รอดจากภัยใหญ่อย่างนี้. เรื่องนี้พระโบราณจารย์แสดงไว้ เปรียบความเป็นไปของกุลบุตร ผู้รู้จักรักษาตนรอดตลอดมาแต่เยาว์ จนได้เป็นอธิบดีครองตระกูลอันหนึ่งขึ้นไปจนสุดวาสนา พระราชกุมารพระราชโอรสพระเจ้าพาราณสี ผู้เสด็จจะไปครองเมืองตักกสิลานั้น ได้แก่กุลบุตรผู้ยังเยาว์ อันจะก้าวขึ้นไปสู่ที่สุตวาสนาของตนข้างหน้า ระยะทางในระหว่างนครทั้ง ๒ อันไกลกันดารนั้น ได้แก่ระยะเบื้องต้นและที่สุดของกุลบุตรผู้จะก้าวขึ้นไปนั้นยังห่างจากกันมาก ทั้งมีความลำบากขัดข้องที่จะต้องพบและลุไปเป็นชั้น ๆ. นางยักขินีในระหว่างทางที่คอยประโลมลอให้หลงแล้วตกไปสู่อำนาจ ไม่อาจไปถึงเมืองตักกสิลานั้น ได้แก่เบญจพิธกามคุณ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ชวนใจ ให้กำหนดมัวเมา

^{*} พุ. เอก. ๒๓/๔๓. ตทฎกนิบาต ๒/๓๕๒.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

แต่จะชักให้เสียคน ซึ่งกุลบุตรจะพึงพบในระยะแห่งวัย. ผู้หลงและตกอยู่ในอำนาจนง
ยักษ์นี้นั้น ได้แก่กุลบุตรบางพวก ผู้กำหนดมัวเมา และบำเรอด้วยรูปโฉมขับประโคน เครื่อง
หอมสำหรับขโมยของกินของดื่ม และผ้าผ่อนเบาะฟูกที่หลับนอนและสิ่งอื่นอันจะ
เกื้อกูล แก่สัมผัสอันเป็นที่ชวนใจ แต่เป็นอบายมุข คือเป็นเหตุแห่งความพินาศ ไม่สามารถ
จะก้าวขึ้นไปถึงที่สุดวาสนา ล้มเสียในระยะกาล. พระราชกุมารผู้ไม่หลงแล้ว และรอด
จากอำนาจนงยักษ์นี้ไปถึงเมืองตักกสิลา โดยสวัสดิ์ และได้ครองนครนั้น ได้แก่กุลบุตร
ผู้มีสติสัมปชัญญะ ไม่ลุ่มหลงในเบญจพิธกามคุณนั้น รู้จักป้องกันตนให้รอดตลอดมา
จนถึงได้ก้าวขึ้นไปสู่ที่สุดวาสนาของตน พระราชกุมารได้บรรลุวิบุลผลดังนี้ เพราะตั้งมั่น
ในคำแนะนำของพระปัจเจกพุทธะนั้นได้แก่กุลบุตรได้รับโอวาทของปราชญ์แล้วประพฤติตาม
แล้วแลได้บรรลุความดีความงามนั้น ๆ ตามภูมิของตน. ความเป็นผู้มีบาปชนเป็นมิตร
เป็นเหตุแห่งหายนะ ความเป็นผู้มีกัลยาณชนเป็นมิตรเป็นเหตุแห่งวัฒนะ ดังเรื่องที่น่า
มาสาธกจะนี้. ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมถือเป็นสำคัญในพระธรรมวินัยนี้เหมือนกัน.
ข้อนี้พึงสาธกด้วยเรื่องอันมาในสังยุตตนิกายมหาราวรรค^๑ ครั้งหนึ่ง พระอานนท์กราบทูล
สมเด็จพระบรมศาสดาว่า ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรนี้ เป็นกึ่งแห่งพรหมจรรย์ คือความ
บำเพ็ญศาสนกิจทีเดียว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนท์อย่ากล่าวอย่างนั้น เป็น
พรหมจรรย์ทั้งมวลทีเดียว ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรจักอาจยังอริยอัฏฐังคิกมรรคให้เกิดขึ้น
จักอาจทำให้เจริญขึ้น ต่อนี้ทรงแจกอัฐังคิกมรรคนั้นแล้วตรัสว่า ด้วยบรรยายนี้แลพึงรู้ว่า
ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร เป็นพรหมจรรย์ทั้งมวลทีเดียว สัตว์ทั้งหลายได้เรดถาคตเป็น
กัลยาณมิตรแล้ว ตนเป็นผู้มีชาติเป็นธรรมดา ก็ย่อมพ้นจากชาติได้ เป็นผู้มีชราเป็นธรรมดา
ก็ย่อมพ้นจากชราได้ เป็นผู้มีมรณะเป็นธรรมดา ก็ย่อมพ้นจากมรณะได้ เป็นผู้มีโคก
ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสเป็นธรรมดา ก็ย่อมพ้นจากทุกข์เหล่านี้ได้ แม้ด้วยบรรยายนี้
พึงรู้ว่าความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร เป็นพรหมจรรย์ทั้งมวลทีเดียวแล. พระอังกุลิมาล แรกก็
เป็นโจรร้ายกาจ ได้สมเด็จพระศาสดาเป็นกัลยาณมิตร ละทุจริตเสียได้กลับเป็นคนดี
มาบวชในพระธรรมวินัยนี้แล้วได้สำเร็จพระอรหัต. ในบัดนี้พระภิกษุทั้งหลายยังอ้างเมตตาคิจ
ของท่านเป็นสัตยาธิษฐาน สวดปริตรเพื่อสำเร็จสวัสดิมงคลแก่หญิงมีครรภ์ตลอดถึงชน
สามัญทั่วไป และปริตรนั้นก็ได้ชื่อว่าอังกุลิมาลปริตรสืบมา. เรื่องนี้สาธกความแห่ง
พระพุทธานุภาพในหนหลังนั้น ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมถือเป็นสำคัญในพระศาสนา
ด้วยประการฉะนี้.

^๑ ส. มหาวาร. ๑๙/๒.

ในสังคาลาวาทสูตร^๑ สมเด็จพระชินสีห์ตรัสเรียกปาปมิตรว่า มิตรปฏิรูป คือ มิตรเทียม ตรัสเรียกกัลยาณมิตรว่าสุหัท คือคนใจดีที่จัดว่าเป็นมิตรแท้ ทรงจำแนก ลักษณะมิตรเทียมและมิตรแท้ไว้ฝ่ายละ ๔ พวก. มิตรเทียมนั้น คือ เป็นผู้ปกปิด เป็นผู้พูดไม่ได้จริง เป็นผู้ประจบ เป็นผู้ชักพาในทางฉิบหาย. มิตรแท้นั้น คือเป็นผู้อุปการะเกื้อหนุนกันจริง เป็นผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กันได้ เป็นผู้แนะนำในทางที่เป็นประโยชน์ เป็นผู้เอ็นดูรักใคร่จริง. ครั้นทรงแสดงลักษณะแห่งมิตรเทียมและมิตรแท้ดังนี้แล้ว ตรัสให้เว้นมิตรเทียมเสียห่างไกล เหมือนคนเดินทางเว้นทางมีภัยอันตราย อีกฝ่ายหนึ่ง ตรัสให้เข้าหามิตรแท้เหมือนมารดาไม่ทิ้งบุตรฉะนั้น.

ในมิตตามิตตชาดก ในทวาทสนิบาต^๒ แสดงลักษณะมิตรไว้ ๑๖ ประการ คือ มิตรไม่อยู่ยอมนคิดถึง กลับมาย่อมยินดี ย่อมเล่นหัวด้วย ย่อมสนทนาปราศรัย ผู้ใด เป็นมิตรของมิตร ย่อมคบด้วย ผู้ใดเป็นศัตรู ย่อมไม่คบด้วย ผู้ใดด่าว่ามิตร ย่อมห้าม ผู้ใดยกย่องคุณ ย่อมสรรเสริญ ย่อมบอกความลับของตนแก่มิตร ย่อมปิดความลับของเขาไม่ให้แพร่พราย มิตรทำอะไร ย่อมพูดยกย่อง ย่อมพูดเอาใจสรรเสริญปัญญาความคิดของมิตร มิตรมีความเจริญ ย่อมพลอยยินดี มิตรมีความเสื่อมเสีย ย่อมพลอยเป็นทุกข์ ได้ของกินแปลกมา ยอมนึกถึงมิตร คิดเพื่อแผ่ละนี้.

สหાય อุตฺตชาตสฺส

โหติ มิตฺตํ ปุณฺณปุณฺ

สหાયย่อมเป็นมิตรของผู้มีกิจธุระเกิดขึ้นเนื่อง ๆ มา ครรแล้วที่กุลบุตรจะคบหากัลยาณมิตร และเอื้อเพื่อเอาใจไว้เป็นกำลัง.

สกุทฺวา สกุโถ โหติ

ครุ โหติ สคารโว

สักการะเขาแล้ว ก็ย่อมเป็นผู้ที่เขาสักการะตอบ เคารพเขาแล้ว ก็ย่อมเป็นที่เคารพของเขา. สมเด็จพระโลกนาถเจ้าก็ได้ตรัสประทานโอวาทไว้แก่สังคาลาณพวว่า^๕ **ปญฺจหิ โข คหปติปุตฺต จาเนหิ กุลปุตฺเตน อุตฺตรา ทิสฺสา มิตฺตามจฺจา ปจฺจุปฺภฺจาทพฺพา** ดูก่อนคฤหบดีบุตรมิตรมาตย์ผู้เปรียบด้วยทิศเบื้องซ้าย อันกุลบุตรพึงบำรุงด้วยฐานะ ๕ ประการ คือ **ทาเน** ด้วยการให้พัสดุสิ่งของแก่กุล **เปยฺยวชฺเชน** ด้วยกล่าวถ้อยคำที่จับใจ **อุตฺตจริยา** ด้วยประพฤติการที่เป็นประโยชน์แก่มิตร **สมานตฺตตาย** ด้วยความ

^๑ ที. ปา. ๑๑/๑๙๔.

^๒ พุ. ขา. ทวาทส. ๒๗/๓๔๐.

^๓ ส. ส. ๑๕/๕๑.

^๔ พุ. ขา. นวก. ๒๘/๑๕๔.

^๕ ที. ปา. ๑๑/๒๐๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

เป็นผู้มีตนเสมอ ไม่แสดงความแปรผันในการนั้น ๆ อวิสวาทตาย ด้วยความซื่อตรง ไม่ล่อลวงกัน ดูก่อนคฤหบดีบุตร มิตรอมตย์ผู้เปรียบด้วยทิศเบื้องซ้ายอันกุลบุตร บำรุงด้วยฐานะทั้ง ๕ เหล่านี้แล้ว **ปญฺจหิ จาเนหิ กุลปุตฺตํ อนุกมฺปนฺนํ** ย่อม อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยฐานะ ๕ ประการ คือ **ปมตฺตํ รกฺขติ** กุลบุตรนั้นเดินเลื่อเปลอสติ ย่อมเอาใจใส่ระวังรักษาเขา **ปมตฺตสฺส สาปเตยฺยํ รกฺขติ** ย่อมป้องกันรักษาทรัพย์สมบัติ ของเขา **ภิตฺตสฺส ปฏฺฐิสฺสํ โหติ** เมื่อมีทุกข์ร้อนย่อมเป็นที่พึ่ง **อาปทาสุ น วิหติ** ย่อมไม่ละทิ้งในยามวิบัติ **อปํริ ปชฺชิสฺส ปฏฺฐิปุเชติ** ย่อมนับถือตอบตลอดดวงคํวาม ของเรา. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทานโอวาทไว้ให้เข้าใจอุบายสงเคราะห์มิตร ด้วย ประการดังนี้. ความเป็นผู้มีพวกพ้อง เป็นผลที่ควรจะต้องประสงค์ประการหนึ่ง ในส่วน ทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์ ถ้าหาพวกพ้องมิได้แล้วก็ไม่สามารถจะทรงตนอยู่ได้ เหมือน ต้นไม้ไร้รากไร้กิ่งทนพายุไม่ได้ก็จะล้มฉะนั้น. เพราะฉะนั้น สมเด็จพระสุคตเมื่อตรัส สอนด้วยทิฐฐัมมิกัตถประโยชน์จึงทรงแสดงหน้าที่ของพระอริยสาวกผู้ครองฆราวาส เนื่อง ด้วยการสงเคราะห์มิตรไว้เป็นประการหนึ่ง ถึงจะเปลืองโภคทรัพย์ที่จับจ่ายไปในกิจนี้ ก็จัดว่าจ่ายไปด้วยดี ชื่อว่าได้ถือประโยชน์อันเกิดแต่โภคทรัพย์ไว้ได้. แต่มิตรนั้นต่างชั้น กันตามบุคคล วิธีสงเคราะห์ก็จำต้องต่างไปตาม คนเดียวกันความต้องการก็ยังต่างไป ตามขณะ การสงเคราะห์มิตรจึงควรจะทำด้วยรู้จักเลือกอุบายให้เหมาะแก่บุคคลและสมัย ถ้าเข้าใจทำก็จะได้พวกพ้องเป็นกำลังในกิจธุระนี้เป็นปริวารยศ ปริวารสัมปทา. หัตถกาพวก- อุบาสกเป็นตัวอย่างสาธกความให้กระจ่าง. ครั้งหนึ่ง ในเวลา เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระ- ภาคเจ้าเสด็จอยู่เมืองอาฬวี หัตถกาอุบาสกไปสู่ที่เฝ้ามีพวกอุบาสกตามไปด้วยเป็นอันมาก พระองค์ตรัสถามว่า หัตถกะปริวารของท่านเป็นหมู่ใหญ่ ท่านสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวน้ำใจ ของเขาไว้ได้ด้วยอย่างไร หัตถกาอุบาสกกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ย่อม สงเคราะห์บริษัทหมู่นี้ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ ซึ่งพระองค์ตรัสประทานเป็นอนุศาสน์ไว้ ข้าพระองค์เห็นว่า ผู้ใดควรได้รับสงเคราะห์ด้วยอาการเช่นใด ก็สงเคราะห์ผู้นั้นด้วยอาการ เช่นนั้น ข้าพระองค์ย่อมสงเคราะห์เขาด้วยการให้พัสดุเกื้อกูลบ้าง ด้วยถ้อยคำพูดเอาใจ บ้าง ด้วยประพฤติประโยชน์แก่เขาบ้าง ด้วยประพฤติดมฺเฒ่าเสมอในทางผูกไมตรีบ้าง. สมเด็จ พระนราสททงสาธุการว่า ทำอย่างนั้นชอบแล้ว ถูกแล้ว ตรัสสรรเสริญว่า หัตถกะ ท่าน เกิดมาเพื่อสงเคราะห์บริษัทหมู่ใหญ่แท้ ๆ ในอดีตกาลบุคคลใด ได้ควบคุมบริษัท ไว้ได้มาก บุคคลนั้นได้ทำสำเร็จแล้วด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล แม้ในอนาคตกาล

พระมงคลวิเสสกลา

ก็จักเป็นเช่นเดียวกัน ถึงในปัจจุบันนี้เล่า ก็เป็นอยู่อย่างนี้ เมื่อหัตถกอุบาสกกลับแล้ว พระองค์ตรัสสรรเสริญแก่ภิกษุทั้งหลายว่า หัตถกอุบาสกเป็นคนประหลาดอัศจรรย์ ให้เธอทั้งหลายจำไว้เถิด. บุคคลผู้เข้าใจในอุบายสงเคราะห์ให้เหมาะแก่บุคคลและเวลา ย่อมเจริญด้วยบริวารยศ มีพวกพ้องมาก เป็นกำลังเครื่องตั้งมั่นแห่งตน และเป็นที่พึ่งของชนทั้งหลายอื่น.

สาขาทตตผลูปโต

ชนธิมาว มหาทุโม

มูลวา ผลสมปโน

ปติฏฐา โหติ ปกฺขินิ

เหมือนต้นไม้ใหญ่ มีรากหยั่งลงมั่นในพสุธา ตั้งลำต้นแตกสาขาผลิใบเฟล็ดผล ย่อมเป็นที่พึ่งของฝูงวิหคในอรัญ ต่างพากันเข้าอาศัย ใครต้องการร่มเงาก็เข้าจับ ใครต้องการผลก็บริโภคฉะนั้น. ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมเป็นนาถกรรมธรรม คือคุณทำให้มีที่พึ่ง และเป็นที่พึ่งในโลกสันนิวาสนับคั่งเบียดเสียดกันอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงมีพระปรีชาในสังคหอุบาย สามารถยึดเหนี่ยวน้ำใจพระราชวงศานุวงศ์และเสวกามาตย์ไว้เป็นกำลังและทรงราชอาณาจักรมาโดยลำดับกาล มีพระอภิหารในราชกิจ อาจให้สำเร็จด้วยพระราชฤทธิ์เป็นมหัศจรรย์ ทรงผูกสัมพันธ์ไมตรีด้วยพระเจ้าแผ่นดินและประธานาธิบดีต่างประเทศ แม้ในส่วนพระองค์เผยพระเกียรติให้ปรากฏดำรงพระราชอาณาจักรให้สถาพร เมื่อครั้งเสด็จพระพาสยุโรป และทรงรับความต้อนรับของท่านผู้ครองแผ่นดินนั้น ๆ โดยฉันเป็นราชสัมพันธ์มิตรสนิทสนม เป็นผลของมิตรสมบัติต้องด้วยคาถาประพันธ์อันพระโพธิสัตว์ครั้งเสวยพระชาติเป็นเทมียกุมาร ตรัสแก่นายสุนันทสารภีว่า

ยํ ยํ ชนปทํ ยาทิ

นิคเม ราชธานีโย

สพฺพตฺถ ปุชฺชิต โหติ

โย มิตฺตานํ น ทฺวภฺตติ °

ชนผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ไปสู่ชนบทใด ๆ ก็ดี สุนิคมราชธานีทั้งหลายก็ดี ย่อมเป็นผู้อันเขาบูชา คือว่าได้รับความต้อนรับในที่เหล่านั้นทุกตำบล.

อภฺทฺธโร สหฺมํ เอติ

สภาย ปณฺธินฺทิตโต

ถาตีนิ อุตฺตโม โหติ

โย มิตฺตานํ น ทฺวภฺตติ

ชนผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร จะไปในประชุมชนก็มีผู้นิยมนับต้อนรับ ไม่ต้องโกรธกลับมาเรือนตน

° ชุ. ขา. มหา. ๒๘/๑๕๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

เป็นผู้ประเสริฐสุดแห่งหมู่ชนผู้เป็นญาติด้วย สามารถเชิดชูให้มีเกียรติ. พระคุณข้อนี้จัดเป็นมิตรสมบัติให้เกิดสิริสวัสดิ์วิบุลผล ได้ชื่อว่าเป็นมงคลวิเสสที่แรก.

มัตตัญญูตานัน ได้แก่ความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือรู้จักความพอดี. มัตตัญญูตานี้มีทางที่เป็นไปจะพึงพรรณนาได้หลายประการ เป็นต้นว่า ความรู้จักประมาณในโภคทรัพย์ ในกิจการ ในบริหารอรรถภาพ ในบุคคลและในธรรม เมื่อรวมกล่าว ความประกอบทุกอย่างอันความรู้จักประมาณเข้ากำกับอยู่ด้วย จึงจะสำเร็จด้วยดี. แต่ในที่นี้ จะรับพระราชทานวิสัยนาเฉพาะประการต้น พอเป็นตัวอย่าง. ความรู้จักประมาณในโภคทรัพย์ ต่างโดยกิจเป็น ๓ สถาน คือการแสวงหา การรักษา การบริโภคใช้สอย อันโภคทรัพย์นี้ที่บุคคลต้องประสงค์ ก็เพื่อจะได้เป็นอุปการะแก่สุข ชนผู้มั่งมีย่อมได้ความเอิบอ้อมใจว่า ทรัพย์ของตนมีอยู่ในเบื้องต้น เมื่อได้ใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตนและบำรุงคนที่ควรเลี้ยง ย่อมได้ความสำราญกายสบายใจ เมื่อแลเห็นตนเป็นไทย ไม่ติดขัดเหตุเป็นหนี้สินท่านผู้อื่น ย่อมมีใจปลอดโปร่ง จะดำรงอะไรก็โล่งไม่สะดุด เมื่อได้อาศัยโภคะเป็นกำลังอุดหนุนให้เป็นอยู่โดยชอบ ไม่ต้องประกอบการอันเป็นส่วนทุจริต ย่อมได้เสวยผลแห่งชีวิตล้วนแต่เป็นที่เจริญใจ. แต่ทรัพย์ที่หาได้ในทางผิด หาได้สำเร็จกิจเหล่านี้ไม่ เพราะฉะนั้น การแสวงหาจึงควรให้เป็นไปในทางชอบ. ความแสวงหาทรัพย์ในทางลบถ้างกรรมสิทธิ์ในโภคทรัพย์ของผู้อื่น ที่ทำการลักก็ดี ด้วยล่อลวงก็ดี ด้วยชิงก็ดี ด้วยใช้อำนาจก็ดี ด้วยอาการอื่น ๆ อีกก็ดี เช่นนี้ ชื่อว่า อเนสนาแสวงหาไม่ควร บัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นอาทิตติเตียนว่าเป็นการทำงานเป็นไปกับด้วยโทษ ไม่ยังประโยชน์ให้เกิดแก่บุคคลผู้ประกอบ. ความแสวงหาเว้นจากอาการ เช่นนั้นเป็นไปด้วยความหมั่น ออกกำลังกายกำลังความคิดหรือกำลังทรัพย์ของตน นับถือกรรมสิทธิ์ของชนอื่นในโภคทรัพย์ของเขา เช่นนี้ชื่อว่า สุปริเยสนาแสวงหารอบคอบดี อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมแห่งความหมั่นนักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน สรรเสริญว่าเป็นการทำงานไม่มีโทษ ยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่บุคคลผู้ประกอบ. และการทำงานบางอย่าง ย่อมเหมาะแก่บุคคลบางคน ในประเทศบางตำบล ในกาลบางยุค ผู้ประกอบต้องรู้จักประมาณ คือความพอดีจึงจะเป็นปฏิรูปการี คือผู้ทำเหมาะเจาะ การงานที่ประกอบนั้นจึงจะสำเร็จผลไพบุล. และโภคทรัพย์ที่บุคคลสั่งสมขึ้นได้ด้วยอาการเช่นนั้นแล้ว ต้องถึงพร้อมด้วยกำลังแห่งการรักษา จึงจะถาวรอยู่ได้ มีเงินแต่ไม่มีอุบายจะรักษา เงินนั้นก็ย่อมจะมีอันตรายไม่คงอยู่ มีเคหสถานแต่ไม่มีกำลังจะรักษา เรือนนั้นก็จจะชำรุดทรุดโทรมลง มีที่นามากแต่ทำไม่หมดหรือมีผู้เช่า

พระมงคลวิเสสกลา

ไม่เต็ม ต้องเสียค่านาสำหรับเนื้อที่ว่างเสมอไป หรือมีสมบัติอย่างอื่นที่ต้องใช้จ่ายทรัพย์รักษาแต่ไม่สามารถจะทำได้ หรือมีแต่จะเปลืองไป แต่ไม่ได้ประโยชน์ที่คุ้มกัน. สมบัติอันขาดการรักษาดังนี้ย่อมจะเสียหายไม่ยั่งยืนไม่สำเร็จประโยชน์แก่ผู้เป็นเจ้าของ ซึ่งจะต้องรับผิดชอบเท่าไรนักที่สุดไม่มีอะไร ก็ได้ความรำคาญใจไม่รู้จักจบความรักษาอันบกพร่อง เช่นนี้ ได้ชื่อว่าอนารักษาความรักษาไม่สมกัน มีสมบัติแล้วแต่มีกำลังรักษาไม่พอกัน สมบัติยังอันตรายไม่คงทน มีแล้วไม่รักษาใช้สอยฟุ่มฟายไม่มียัง สมบัติจำจะต้องอยู่ไม่ได้แท้ ต่อมีสมบัติเท่าไรมีกำลังรักษาให้พอกัน สมบัติจึงจะมั่นคงไปนาน จะมากหรือน้อยไม่ เป็นประมาณ ย่อมเป็นประโยชน์แก่เจ้าของเต็มที่ คุ้มแก่ความชวนชวยและต้องรับผิดชอบ. ความพอดีแห่งการรักษาเช่นนี้ ได้ชื่อว่าอารักษสัมปทา ถึงพร้อมแห่งการรักษา. บุคคลทั้งหลายย่อมมีสามารถต่างกัน การรักษาจึงควรเป็นไปพอดีแก่กำลังของบุคคล จะถือ โภคะเป็นประมาณมิได้. อาวาสใหญ่ มีพระสงฆ์น้อย มีกำลังไม่พอจะรักษา อาวาสน้อย มีพระสงฆ์มาก ย่อมได้ความลำบากเพราะที่อยู่ไม่พอกัน ถ้าเปลี่ยนให้เหมาะสมย่อม เป็นประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย. กองทหารน้อย แต่ต้องกระจายรักษาท้องที่ใหญ่ ไม่สามารถ รวมกำลัง ไม่อาจตั้งรับศัตรู กองทัพใหญ่ควรจะขยาย รักษาท้องที่ได้กว้าง ไม่ทำอย่างนั้น ก็ไม่กันข้าศึกไว้ได้ต่อหน้าที่จะต้องรักษาเป็นไปพอเหมาะแก่กำลัง ประโยชน์ดังกล่าว แล้วจึงจะสำเร็จ. อนึ่ง โภคทรัพย์ที่ได้ชวนชวยสั่งสมขึ้นไว้ และรักษาอยู่นั้น ถ้าเป็นแต่ เก็บไว้จะให้ได้แต่เพียงความอิมใจเท่านั้น ต่อได้บริโภควัสดุบำรุงตนและคนที่ควรเลี้ยง จึงจะยังสุขให้ทวี. แต่การบริโภควัสดุนั้นต้องเป็นไปพอดีจึงจะสำเร็จประโยชน์. บึงใหญ่ที่บุคคลเปิดให้น้ำไหลบ่าไปทางเดียว ก็มีแต่จะแห้งไปต่อเปิดทางให้น้ำไหลมาทดกัน จึงจะมีน้ำคงอยู่เป็นนิตยกาล. อันบริโภควัสดุโภคทรัพย์ก็ปานกัน มีแต่ใช้ โภคะก็มี แต่จะสิ้นไป ต้องมีของที่ได้ใหม่มาทดกัน โภคะนั้นจึงจะคงอยู่ได้ ความรู้จักประมาณ ในการได้การจ่าย ฝอนผันให้ทรัพย์ที่ได้กลบลบทรัพย์ที่จ่ายให้ตนได้สุข แต่ให้สมบัติทวีขึ้น ได้ชื่อว่า สมชีวิตา ความเป็นอยู่สม่ำเสมอ เป็นปฏิบัติแก่วิสมชีวิตา ความเป็นอยู่เผอเรอ ไม่รู้จักประหยัด. บุคคลรู้จักบริโภคสมบัติ หลีกทางหายณะเสีย เสพแต่ทางวัฒนธรรม ย่อมจะได้สุข ตามสมควรแก่กำลังแห่งโภคทรัพย์. ความรู้จักพอดีในการแสวงหา ในการรักษา ในการบริโภคเป็นประโยชน์แก่บุคคลฉันใด ย่อมเป็นประโยชน์แก่ประเทศ ด้วยฉันนั้น. ประเทศ กล่าวคือชุมชนชนที่ตั้งอยู่เป็นปึกแผ่น ปกครองตนเองโดยลำพัง มาตั้งอยู่ในสุปรียะสนา แสวงหาโภคทรัพย์บำรุงตนรอบคอบดี ประกอบอุบายบำรุงการ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

หาเลี้ยงชีพของประชากรภูริให้มีผลแล้ว และเฉลี่ยเก็บส่วนกำไรเป็นพลีแต่พอสมควร ระวังไม่ให้ยุบยาก ให้ได้ประโยชน์ด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย เหมือนนายโคบาลผู้ฉลาดรู้จักรด น้ำนโม ปล่อยให้มีส่วนเหลือ เพื่อลูกโคได้ดีมี ไม่รัดจนหมดฉะนั้น และประหยัดแต่ การแสวงหาในทางอันเป็นอบายมุขของมหาชน เป็นต้นว่าการพนัน ไม่คิดอุดหนุน เป็น แต่จะคอยเกียดกันไม่ให้ทำงาน อีกประการหนึ่ง มาตั้งอยู่ในอารักขสัมปทา รู้จักอุปายใน ที่จะรักษาสมบัติของประเทศให้พอสมแก่กำลังไม่ยังทรัพย์ให้เปลืองไปในทางไม่มีประโยชน์ ต้นไม้มีกาฝากเท่าใด ก็ต้องลดอาหารที่ได้สำหรับเลี้ยงตนเจือจานไปเลี้ยงเท่านั้น ประเทศ ก็เหมือนกัน มีภาระอันหาประโยชน์มิได้ ก็จำเลยกำลังและทรัพย์ไปในทางนั้นมาก รู้จักรวมกำลังและทรัพย์มาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ อนึ่งโสด มาตั้งอยู่ในสมชีวิตา รู้จักประมาณในการจ่ายทรัพย์ แม้ในทางที่สมควรไม่ให้เกินจำนวนทรัพย์ที่ทำได้ เข้าใจ ผ่อนปรนให้กิจสำเร็จ แต่ให้เป็นประเทศที่มั่งคั่งเช่นนี้ ย่อมจะมีความเจริญสมบูรณ์ ตั้งมั่นไม่ล่มจม.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงทราบความพอดี แห่งพระราชอาณาจักร และทรงทำนุบำรุงสมแก่สมัย ทรงเพิ่มพูนพระราชทรัพย์สำหรับแผ่นดินให้ไพศาล ในทาง บำรุงอุปายเลี้ยงชีพของประชาชนและจัดระเบียบการเก็บพลีให้รอบคอบ ไม่พักต้อง ทำความบอบซ้ำแก่ชนนิกร สิ่งใดควรเก็บ ควรขึ้น ควรเลิกถอน ควรลด ก็ทำตามควรอย่างไร รักษาประโยชน์หลวงประโยชน์ราษฎร์ให้เป็นไปกลมเกลียวกัน ตั้งพระราชหฤทัยจะ เกียดกันทางอบายมุขของมหาชน จึงได้ทรงผ่อนเลิกอากรบ่อนเบี้ยให้คงมีแต่ในบาง ตำบลและจะลดให้น้อยกว่าจะเลิกได้ขาด ทางเสื่อมเสียของประชากรอย่างอื่น ๆ ก็ จัดการป้องกัน ในอันระวังให้ได้ช่องที่จะทำน้อยเข้าตามกำลังของแผ่นดินที่จะทำได้. พระราชทรัพย์ที่จะได้เท่าไรและที่จะจ่ายเท่าไรในปี ๆ ก็จัดให้มั่งบประมาณ ถ้าไม่ใช้การจำเป็น ระวังจำนวนจ่ายไม่ให้ท่วมจำนวนได้ ในทางที่ไม่เป็นประโยชน์ก็ปลดปล่อยเสีย. สมบัติ ของแผ่นดินที่ควรรักษา ทั้งที่เป็นสวัสดียานกทรัพย์ และอวิญญานกทรัพย์ เป็นต้นว่า ฝูงสัตว์พาหนะ และที่นาป่าไม้ก็บำรุงรักษา. พระราชอาณาจักรได้รับบำรุงเช่นนี้ ย่อม มั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้นโดยลำดับมา. พระมหานครเคลื่อนกล่นด้วยหมู่ชนสัญจรไปมา เป็นที่ ประชุมแห่งพาณิชย์กรรม สมด้วยคำสรรเสริญสมบัติของบ้านเมือง ในพระบารมี พระปรีชา รอบรู้ความพอดีของพระราชอาณาจักรเช่นนี้ นับเป็นมัตตัญญูตา เป็นองคคุณของพระ มหากษัตริย์ เป็นเหตุให้เกิดสิริสวัสดิวิบุลผล เป็นมงคลวิเสสที่ ๒.

รัฐสภาไทยนั้น คือพระราชกรณียกิจที่ทรงจัดขึ้นด้วยพระเชษฐาภาพ เป็นอุบายบำรุงรัฐมณฑล. ในขอหลัง ตั้งแต่ กันยายน ค.ศ. ๑๒๖ ถึง สิงหาคม ค.ศ. ๑๒๗ นี้ ข้อที่ควรยกขึ้นพรรณนาคือในฝ่ายพุทธจักร ทรงปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาส อันปรักขำรุคมาโดยลำดับกาล. และวัดราชาธิวาสนั้น เป็นพระอารามที่สมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประทับอยู่เมื่อเวลาทรงผนวช และเป็นที่แรกตั้งสำนักธรรมยุตติกสงฆ์. อันการปฏิสังขรณ์อารามนั้น ถ้าสำเร็จด้วยกุศลจิตอันแรงกล้า ก็สามารถจะยังผลให้เกิดมรรคในทวิญญูธรรม. บุรพเจตนาในขณะที่ปรารภดำริการ ย่อมให้เกิดความเบิกบานจิตใจในเบื้องต้นสันนิษฐานเจตนาในขณะที่จัดการ ย่อมอำนวยผลให้ได้สำราญกายสบายจิต อปรเจตนาในขณะที่เห็นขณะคิดถึงสิ่งที่ทำสำเร็จแล้ว ย่อมให้เกิดปรีดาปราโมทย์ เพราะได้ทำกิจที่ควรทำสำเร็จ เช่นพระอริยสาวกผู้เสร็จกิจแห่งพรหมจรรย์ ได้ความรู้สึกว่า กตํ กรณียํ กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้ เจตนาใน ๓ กาลนี้บริบูรณ์พร้อมกันแล้ว ย่อมสำเร็จเป็นพลวกุศล เป็นปัจจัยแห่งขณมายุเกษมสำราญ และความเจริญด้วยประการอื่นๆ มีเกียรติคุณเป็นต้น. พระราชกุศลส่วนปฏิสังขรณ์นั้น ปรารภวัตถุที่เป็นเขตสมบัติ ย่อมจะเป็นไปเพื่อสุขสวัสดิมนุญผลตามวิบากสามารถ.

ในฝ่ายราชอาณาจักร ทรงตั้งพระราชบัญญัติลักษณะอาญาพระธรรมนูญศาลทหารบกทหารเรือ และกฎอัยการศึก พระธรรมนูญศาลยุติธรรม และพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่งเป็นส่วนพระอัยการ. ทรงสร้างเรือพิฆาตชื่อเรือทะเลยานชล ๑ ลำ และเรือตอปีโต ๓ ลำ ไว้สำหรับรักษาพระราชอาณาเขต. ทรงสร้างทางรถไฟสายตะวันออกถึงเมืองฉะเชิงเทรา ขยายสายเหนือถึงเมืองพิษณุโลก แล้วเสร็จได้เปิดให้ชนไปมา ฝ่ายการต่างประเทศทรงตั้งข้าหลวงให้จัดการปันแดนในระหว่างพระราชอาณาเขต กับประเทศในปกครองของฝรั่งเศส และได้จัดลไปด้วยความปรองดองกันทั้ง ๒ ฝ่าย.

พระราชกรณียกิจส่วนรัฐาภิบาลนโยบาย ที่รับพระราชทานพรณนามาพอเป็น
 นิตฺสณนัยนี้ จัดเป็นมงคลวิเสสที่ครบ ๓.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียาส่วนนี้เสมอมา เป็นที่นิยมนับถือของมหาชนชาวประเทศต่างประเทศทั่วไป. ข้อนี้พึงเห็นได้ในศกหลัง ครึ่งเสด็จจากยุโรปถึงพระมหานคร มหาชนสโมสรจัดการรับเสด็จเอิกเกริกอย่างใหญ่ 'แน่นก้นกับสมัยครึ่งสมเด็จพระบรมศาสดา เสด็จประเวศกรุงกบิลพัสดุนคร ได้ทอด

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระเนตรเห็นผลแห่งพระเมตตาและความจงรักของทวยราษฎร์เป็นที่เบิกบานพระราชหฤทัย
มั่นกับพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งได้พระนามว่า เทวาน์ ปิโย ปิยทสุลี เป็นที่รักของ
เทวดามนุษย์ทั้งหลาย ได้ทอดพระเนตรเห็นผลอันเป็นที่พอพระราชหฤทัย ดังนี้.

พระราชจรรยาสาธูปปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่งศุภสิริสวัสดิอุดมมงคลอันพิเศษ มี
เอกเทศดั่งรับพระราชทานพรณามา ด้วยประการฉะนี้.

ในศกที่ ๑๒๘*

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ขอถวายพระพร เจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนามงคลพระชนมสุขทุกประการ
จงมีแด่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภาร พระองค์สมเด็จพระปรมินทรมหาม
หาราชาริราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ.

ด้วยราชบุรุษ ได้นำเครื่องไทยธรรมที่เคยทรงบริจาคเป็นเครื่องบูชาธรรมเทศนา
มงคลวิเสสกลา ในวันฉลองพระชนมพรรษา มาถวายอาตมภาพเป็นของพระราชทานใน
งานนี้ และอาตมภาพได้รับพระราชทานไว้แล้ว.

ในวันเช่นนี้ อาตมภาพได้เคยยกพระคุณพิเศษในสมเด็จพระบรมบพิตรพระราช
สมภารเจ้าขึ้นพรรณนาตั้งเป็นสัตยาธิษฐาน ถวายพระพรศุภมงคลแด่สมเด็จพระบรมบพิตร
พระราชสมภารเจ้า และสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรงพระปรีชาญาณถึง
พึงยังพระปิตีให้เกิดขึ้น นี่เป็นธรรมปิตีความอิมเอบอาศัยธรรม เป็นเหตุเจริญพระชนม
สุขสถาพร.

ในวาระนี้ จะรับพระราชทานยกขึ้นพรรณนาโดยสังเขป เพียง ๒ ประการ คือ
กัตตุกัมยตานั้น ๑ ปุคคัลลัญญตา ๑.

กัตตุกัมยตานั้น ได้แก่ความพอใจ ด้วยความเป็นผู้ใคร่จะทำ. คุณข้อนี้ เป็น
อิทธิบาท ยังสิ่งที่ประสงค์ให้สำเร็จ เป็นเครื่องพยุลงความเพียรไม่ให้ทอดย แม้ในเวลา
ที่สิ้นหวังไม่แลเห็นฝั่งคือความสำเร็จ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอาศัยพระคุณข้อ
นี้ แล จึงได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แสดงพระธรรมเทศนาโปรดประชาชนให้ได้
บรรลุประโยชน์นั้น ๆ โดยควรแก่นานาหรูปประดิษฐานพระศาสนาให้ถาวรสืบมา นับว่า

* วันจะถวายเทศนา ยังประจวบอยู่ พระราชทานเครื่องไทยธรรมบูชาภัณฑะเทศน์นี้มาจึงได้มีลายพระหัตถ์ถวาย
พระพรไป ดังนี้.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ได้ทรงทำพระพุทธกิจสำเร็จเป็นอันดี. สมเด็จพระบวรพระพุทธเจ้า ทรงตั้งอยู่ในพระคุณข้อนี้จึงได้ทรงจัดการป้องกันและทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรสำเร็จเป็นลำดับมา.

บุคคลลัญญตานั้น คือความรู้จักเลือกบุคคล คุณข้อนี้เป็นประโยชน์ในกิจนั้น ๆ หลายสถาน เมื่อกล่าวเฉพาะท่านผู้เป็นอิสระมีประโยชน์ คือจะได้วางคนให้เหมาะในงานนั้น ๆ. คนที่วางไว้เหมาะ ย่อมยังกิจให้สำเร็จด้วยดี มัลลกะตริยผู้ครองนครกุสินารา ตั้งโทษมหาพราหมณ์ไว้ในที่มุขมัตย พราหมณ์นั้นสามารถยังกิจการพระนครให้สำเร็จเพียงเห็นในเวลาพุทธปรินิพพาน พราหมณ์ได้สมัครสมานทูต ๗ พระนคร ที่มาขอส่วนแบ่งพระสารีริกธาตุให้ตั้งอยู่ในสามัคคีธรรม และแบ่งพระสารีริกธาตุแจกแก่กัน ห้ามอันตรายซึ่งจะมีแก่คนน้อยนั้นเสีย. สมเด็จพระบวรพระพุทธเจ้าทรงตั้งอยู่ในพระคุณข้อนี้ ทรงเลือกหาราชเสวกผู้เหมาะตั้งไว้ในราชกิจและทรงสอดส่องถอนผู้ไม่สมควรออกเสีย ราชการจึงเจริญเป็นลำดับมา

สมเด็จพระบวรพระพุทธเจ้า ทรงประกอบด้วยพระคุณอันเป็นมงคลวิเศษ ๒ อย่างนี้และอย่างอื่น ๆ อีก เช่นได้ถวายวิสัยนามมาแล้วในศกหลัง ๆ จึงทรงบำเพ็ญราชธรรมส่วนรัฐาภิบาลนโยบายคล่องมาโดยลำดับ เช่นในขอบหลัง ได้ทรงตั้งพระราชกำหนดกฎหมายอาญาใหม่ ออกประกาศพระราชบัญญัติราคาทองคำ โปรดให้จัดทำบัญชีลำนครในกรุงเทพ ฯ และหัวเมืองมณฑลนี้เริ่มสร้างประปา เพื่อให้มหาชนได้ดื่มน้ำสะอาดปราศจากโทษ ได้ขยายทางรถไฟสายเหนือ ตั้งแต่เมืองพิษณุโลกถึงบ้านดารา แขวงเมืองพิษัย และต่อจากนั้นไปเมืองอุดรดิตถ์ อีกทางหนึ่งแยกจากบ้านดาราไปถึงเมืองสวรรคโลก การนี้ได้ทำเสร็จแล้ว และเริ่มสร้างรถไฟสายใต้จากเพชรบุรีลงไปหัวเมืองมณฑลฝ่ายใต้.

สมเด็จพระบวรพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจส่วนนี้เสมอมาเป็นที่นิยมนับถือของมหาชนชาวประเทศต่างประเทศทั่วไป ข้อนี้เพียงเห็นได้ในศกหลังครั้งเสด็จดำรงราชสมบัติล่วง ๔๐ ปีมา ยินยาวกว่ารัชกาลของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามทั้งหลาย มหาชนได้พร้อมกันประดิษฐานพระบรมรูปขึ้นไว้ เพื่อประกาศพระเกียรติคุณว่าพระองค์เป็น **รฎฐาพัฒนา** ผู้ยังรัฐมณฑลให้เจริญ ดังนี้.

พระราชกรณียาสาธูปปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่งสิริสวัสดิอุดมมงคลอันพิเศษ มีเอกเทศดังรับพระราชทานพรณามา ด้วยประการฉะนี้.

พระมงคลวิเสสกลา

เทหิ เทหิ วิเสเสหิ

จิรญชีวี มหาราช

ยสสา เตชสา จาปี

สทา ภาทรานิ สมปสฺส

คุณะหิ ปฏิมณฺฑิตโต

สุขปฺปตฺโต อนามโย

วฑฺฒนฺนโต นรุตฺตโม

จิรํ รชเช ปตฺติจตุ

ขอสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงประคับคองด้วยพระคุณสมุทัยอัน
พิเศษนั้น ๆ ทรงพระชนมายุยืนนาน ทรงพระตำราญหาพระโรคมิได้ ทรงพระเจริญด้วย
พระราชอิสริยยศเดชาานุภาพ ทอดพระเนตรเห็นแต่กิจการอันเจริญเป็นนิตยกาล เสด็จสถิต
ยืนนานในราชมไหศวรรย์ ปกครองรัชสีมามณฑลให้สมบูรณ์ยิ่ง สมพระราชประสงค์
ทุกประการ. ขอถวายพระพร.

(ลงพระนาม) กรมหลวงวชิรญาณวรโธ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ในศกที่ ๑๒๙

จะพรรณนาพระคุณพิเศษ ๓ ประการ คือ กัตตุกัมมตาฉันทะ ๑ ปุคคลัญญุตตา ๑ รัฏฐาภิบาลโนบาย ๑ พอเป็นนิทสสนัย.

กัตตุกัมมตาฉันทะข้อต้นนั้น ได้แก่ความพอใจ คือความเป็นผู้ใคร่จะทำ. ศัพท์ว่า ฉันทะ ๆ นั้นเป็นคำกลาง ได้ทั้งข้างดีทั้งข้างเสีย ตามอำนาจธรรมที่โน้มไป. ฉันทะในคำว่า **ฉนุโท กาโม** ฉันทะก็คือกาม ดังนี้ ประสงค์เอากามฉันทะในพระนิเวศน์. ฉันทะในคำว่า

ปาปญฺเจ ปุริโส กยิรา

น นํ กยิรา ปุณฺปุณํ

น ตมฺหิ ฉนฺทํ กยิราถ

ทุโกโฆ ปาปสฺส อจฺจโย*

ที่มีความว่า ถ้าบุรุษทำบาปเข้าบ้าง อย่าพึงทำบาปนั้นรำไป อย่าพึงทำฉันทะในบาปนั้น เหตุว่าบาปเจริญขึ้น ย่อมให้เกิดทุกข์ ดังนี้ ประสงค์เอาอกุศลฉันทะ ฉันทะในธรรมเช่นนี้ จัดเป็นข้างเสีย ฉันทะในคำว่า

ปุญฺญญฺเจ ปุริโส กยิรา

กยิราเถนํ ปุณฺปุณํ

ตมฺหิ ฉนฺทํ กยิราถ

สุโข ปุญฺญสฺส อจฺจโย^๒

ที่มีความว่า ถ้าบุรุษทำบุญนั้นเข้าบ้าง พึงทำบุญนั้นรำไป พึงทำฉันทะในบุญนั้น เหตุว่า บุญเจริญขึ้น ย่อมให้เกิดสุข ดังนี้ ประสงค์เอากุศลฉันทะ.

ฉันทะในคำว่า **ธมฺมนิชฺฌมานกฺขนฺติยา สติ ฉนฺโท ซายติ ฉนฺทชาโต อุตฺตมฺหติ**^๓

อันมีความว่า เพราะธรรมปรากฏ ฉันทะย่อมเกิด บุคคลมีฉันทะเกิดแล้ว ย่อมอุตสาหะ ดังนี้ ประสงค์เอากัตตุกัมมตาฉันทะ. ฉันทะที่เป็นอิทธิบาท คือธรรมเป็นเครื่องบรรลุความสำเร็จ ก็ประสงค์เอากัตตุกัมมตาฉันทะนี้เอง ฉันทะในธรรมเช่นนี้จัดเป็นข้างดี. เพราะศัพท์ว่าฉันทะเป็นแต่คำกลางเช่นนี้ เมื่อจะกล่าวแต่ลำพัง เพื่อจะให้เข้าใจความ จึงต้องประกอบเข้ากับศัพท์อื่น เช่นกามฉันทะ อกุศลฉันทะ กุศลฉันทะ กัตตุกัมมตาฉันทะ ด้วยประการฉะนี้

* - ๒ พ. ฎ. ๒๕/๓๐.

^๓ ม. ม. ๑๓/๖๐๕.

พระมงคลวิเสสกลา

กัตตุกัมมตาฉันทะ ความพอใจคือความเป็นผู้ใคร่จะทำนั้น เป็นคุณพญางามเพียรมิให้ถอย พระโบราณจารย์ผู้รจนาชาดกปกรณ กเล่าเรื่องพระมหาชนกตกอยู่ในมหาสมุทร พยายามว่ายเพื่อจะเข้าถึงฝั่ง นางมณีเมขลามาช่วยให้รอดดังนี้ นั้น ก็เพื่อจะแสดงโดยบุคลาธิษฐาน ซึ่งคุณคือกัตตุกัมมตาฉันทะและวิริยะ คือความเพียรอย่างกล้าหาญ ว่าเป็นเครื่องรอดจากอันตรายของบุคคล. หากว่าพระมหาชนกจะหาฉันทะมิได้ ไหนเลยจะมีความเพียรว่ายอยู่ในมหาสมุทรอันอ้ำว้าง กว่านางมณีเมขลาจะมาช่วย. บุคคลผู้มีความหวัง ก็ยังจะพากเพียรอยู่ก่อน ฝ่ายบุคคลผู้สิ้นหวังแล้วแต่ไม่ทอดเพียรเสีย ก็เพราะกัตตุกัมมตาฉันทะนี้เอง เมื่อทำไป แม้หากจะไม่สำเร็จก็ยังจะได้อัสสาทะคือความสบายใจว่า ได้ทำสมควร ตนเองยอมติดตนเองไม่ได้ ทั้งวิญญูชนก็ยอมสรรเสริญการทำให้เว้นจากครหาอันเป็นสธรรมของตนและผู้อื่น ย่อมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความร้อใจในภายหลัง. ฝ่ายบุคคลผู้สิ้นหวังแล้วทอดเพียรเสียย่อมไม่พ้นจากครหาไปได้ ผู้อื่นจะติก็ทำเนา ตนติดตนเองได้นั้นแลเป็นสำคัญ ข้อนี้ยอมให้เกิดวิปฏิสารเมื่อปลายมือ. แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทานพระบรมพุทโธวาทไว้ว่า

สิจฺจ ภิกฺขุ อิมํ นา

สิตฺตา เต ลหุเมสฺสติ °

ดูก่อนภิกษุ ท่านจงวิตเรื่ออันนี้ เรื่อที่ท่านวิตแล้วจักพลันถึง ข้อซึ่งพระองค์ตรัสดังนี้ ก็เพื่อจะยังกัตตุกัมมตาฉันทะให้เกิดแก่ภิกษุผู้รับเทศนา ควรเป็นอุทาหรณ์สำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งปวง ผู้ประกอบกิจอันเป็นไปเพื่อความดีความงามแก่ตนและผู้อื่น. เรื่อในที่นี้เป็นแต่คำเปรียบ เรื่อเป็นที่ตั้งอาศัยในการไปโดยชลมารค หรือข้ามฟากไปฝั่งโน้น ถ้าเรื่อรั่วน้ำเข้าได้ การไปก็ไม่สะดวกพาให้ช้า หรือนำจะอัปปางลงก็ได้ ถ้าคนในเรื่อหมั่นวิต คิดอุบายแก้อย่าให้รั่วได้ ก็จะรอดจากอันตราย เป็นของเบาแล่นไปถึงเร็ว อัดภาพการงาน ถิ่นฐาน ตลอดถึงบ้านเมือง ก็เหมือนกัน ย่อมเป็นที่ตั้งอาศัย ในอันท่องเที่ยวอยู่ ณ ภพนั้น ๆ ถ้าไม่มั่นคงและเสียหายลงในทางใดทางหนึ่ง ก็จะชักช้าไม่สามารถที่จะลุถึงความเจริญทีเดียว ถ้าเจ้าของเอาเป็นธุระ ระวังความเสียหายอย่าให้เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็แสวงหาอุบายระงับเสีย ทั้งประกอบวิริยานุบำรุงเข้าช่วยและประคองไว้ ไม่ให้ถอยหลัง ก็จะพลันถึงความเจริญไม่ตกต่ำในภพนั้น ๆ. กัตตุกัมมตาฉันทะ ย่อมพญางามวิริยะ เพื่อสำเร็จแห่งผลมีประการดังนี้.

° พุ. ธ. ๒๕/๖๕

๒ วจ. จุตก. ๒๑/๙๘

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเอง ก็ทรงอาศัยกัตตุกัมมตาฉันทะอันเป็นผลแห่งพระมหากรุณา จึงได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและทรงบำเพ็ญพุทธกิจประดิษฐานพระพุทธศาสนาสำเร็จ. ไม่เช่นนั้น ไหนเลยพระองค์จะกล้าเสด็จออกมหาภิเนษกรรม และอดทนลำบากในเวลาบำเพ็ญทุกรกิริยา ก็จะคิดกลับหลังไม่บากบั่น เป็นอันตกอยู่ในอำนาจแห่งมาร และเมื่อได้บรรลุพระโพธิญาณแล้ว ทรงพิจารณาเห็นธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั้น เป็นคุณสุขุมเกินไป ยากที่คนผู้ยินดีในอาลัยจะรู้ตามเห็นตาม พระหฤทัยก็น้อมไปเพื่อความเป็นผู้ชวนชวนน้อย ยังไม่ทรงพระพุทธานุภาพเพื่อจะแสดงธรรม แต่หากกัตตุกัมมตาฉันทะ อันกำลังพระมหากรุณา เข้าอุปถัมภ์เป็นไปกล้าจึงหาทรงทอดธุระไม่ หวนพิจารณาไป ก็ทอดพระเนตรเห็นคนผู้มีปัญญาสามารถจะรู้ตามก็ยังมี ฝ่ายคนนอกนี้ แม้ยังมีอุปนิสัยไม่แก้กล้า ได้สดับธรรมเทศนาแล้ว ก็ยังพอจะได้บรรลุประโยชน์นั้น ๆ อันเป็นส่วนโลกีย์ไปก่อน เว้นไว้แต่คนผู้เป็นอภิปุสสจักษุจำพวกเดียวไม่ตั้งใจจะสดับพระธรรมเทศนาเสียเลย จึงหาได้บรรลุประโยชน์อย่างหนึ่งอย่างใดไม่ เปรียบเหมือนดอกบัวบางเหล่าขึ้นพ้นน้ำแล้ว คอยแสงอาทิตย์แห่งพระอาทิตย์ก็จะบาน บางเหล่าอยู่ปรึมน้ำบ้าง อยู่ในน้ำแต่ไม่ถึงแสงสว่างบ้าง บางเหล่าเป็นภิกษาของสัตว์ไปไม่องงาม ครั้นทรงพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว จึงได้ทรงทำธรรมาธิฐานและแสดงธรรมโปรดประชาชน มิได้คิดเห็นแก่เหนื่อยยาก ประกาศพระศาสนาให้แพร่หลายสืบมา ทำความเกิดของพระองค์ให้สำเร็จประโยชน์แก่สัตว์โลก ด้วยประการฉะนี้.

กัตตุกัมมตาฉันทะนี้ ย่อมยังความประสงคฺให้สำเร็จ แม้จะเป็นกิจยากลำบากปานไร ชื่อนี้ฟังสาธกแม้ด้วยเรื่องในอดีตสังคตีกถา ครั้งนั้นพระโมคคัลลิตบุดรเกิดอยู่ในตระกูลพรหมณ์มิฉะฅาทิฎฐิ พระลิกคะไปเพียรเกลี้ยกล่อมอยู่ถึง ๗ ปีกว่า จึงเอามาบวชในพระศาสนาได้. ในชั้นแรก ไปบิณฑบาตที่ประตูเรือนแต่ไม่ได้ภิกษา บ่อยๆ เข้าก็ได้วจา นิมนต์รับข้างหน้า แล้วก็ได้ภิกษา แล้วก็คุ้นเข้าจนได้รับนิมนต์เข้าไปฉันในเรือน แล้วรู้จักวิสาสะกับโมคคัลลิตบุดรมาณพ แสดงความรู้ของตนในไตรเพท ทำให้มาณพนับถือ แล้วถามปัญหาปรรคธรรมในพระพุทธศาสนา ให้มาณพติดและประสงคฺจะรู้ จึงตามมาบวช ได้เล่าเรียนแตกฉานในพุทธวจนะ และบรรลุโลกุตตรธรรมเป็นพระอรหันต์เจ้า ภายหลังได้เป็นอธิบดีสงฆ์ในชมพูทวีปครั้งอโศกัรัชสมัย ได้เป็นกำลังใหญ่ของพระเจ้าอโศกมหาราช ในอันจำกัดเสี้ยนพระพุทธศาสนา เมื่อครั้งเดียรฉิยเข้ามาปลอมตัวด้วยมุงลาภสักการ แต่นั้นได้เป็นประธานแห่งภิกษุสงฆ์ผู้ประชุมทำสังคายนาพระธรรมวินัยเป็น

พระมงคลวิเสสกลา

ครั้งที่ ๓ ต่อมาได้ส่งพระเถระทั้งหลายไป เพื่อประกาศพระศาสนาในปัจฉิมประเทศ เป็นหลายตำบล พระลิกควะมีกัตตุกัมมัตถันทะเพียรไปเกลี้ยกล่อมโมคคัลลีบุตร มาณพมาบวชได้สมประสงค์ดังนี้.

อีกเรื่องหนึ่ง ที่ฆาฎกุมารพระราชโอรสของพระเจ้าทีฆิติผู้ครองโกศลรัฐ ประสูติ เมื่อพระชนกเสวยราชสมบัติแก่พระเจ้าพรหมทัตผู้ครองแคว้นกาสิแล้ว ตั้งพระหฤทัยจะ แก่แค้นและเอาราชสมบัติของพระบิดาคืนให้จงได้ เพียรหาช่องเข้าใกล้พระเจ้าพรหม- ทัตจนได้เป็นนายสารถิคนโปรด คราวหนึ่งพระเจ้าพรหมทัตเสด็จประพาสป่า ที่ฆาฎกุมาร แสร้งขับรลพระที่นั่งเรวจนราชบริพารตามเสด็จไม่ทัน ท้าวเธอทรงเหนื่อยก็ตรัสสั่งให้ หยุดรลพระที่นั่ง เสด็จลงพัก ณ ที่แห่งหนึ่งแล้วบรรทมหลับไป ที่ฆาฎได้ช่องที่จะแก้แค้น จึงถอดพระแสงจากฝักแล้วปลุกบรรทมขึ้น แสดงตนให้ทรงทราบว่าเป็นศัตรู จะแก้แค้น แทนพระราชบิดา พระเจ้าพรหมทัตตกพระราชหฤทัยตรัสขอพระชนม์ชีพประทานสัถย์ว่า จะคืนโกศลรัฐให้ กุมารนึกถึงพระวาจาทรงบิดาว่า จงเห็นยาวดีกว่าสิ้น จึงสู้อดกลั้น ระวังเวรเสีย ถวายพระชนม์แด่พระเจ้าพรหมทัต แล้วได้ราชสมบัติคืนพร้อมทั้ง พระราชธิดา ภายหลังได้ครองแคว้นกาสิอีกด้วย ที่ฆาฎอาศัยกัตตุกัมมัตถันทะ ยังความ ประสงค์ของตนให้สำเร็จได้ดังนี้.

พระมหาชนก ยกเอาความสำเร็จแห่งปรารถนาของพระองค์เป็นอุทาหรณ์ กล่าวสอนไว้ว่า

อาสีเสถว บุโรโส

น นิพฺพินฺเตยฺย ปณฺฑิโต

ปสุตฺตมึ โวหิ อุตฺตมานิ

ยถา อิจฺฉิ ตถา อหุ^๑

ความว่า บุรุษผู้บัณฑิต ควรจะหวังอยู่นั้น ไม่พึงเบื่อก่อน เราแลเห็นตนอยู่ว่า ได้เป็น ตามปรารถนาดังนี้.

ในทางพระศาสนา สมเด็จพระชินสีห์ก็ตรัสสรรเสริญกัตตุกัมมัตถันทะนั้นว่าเป็น อิทธิบาท คือคุณเครื่องบรรลุความสำเร็จประการหนึ่ง โดยชื่อว่า ฉันทิทธิบาท สงเคราะห์ เข้าในโพธิปักขิยธรรม คือคุณอันเป็นฝ่ายแห่งความตรัสรู้ พระองค์ได้บรรลุพระโพธิญาณ เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า ก็เพราะไม่ทรงละวางคุณข้อนี้เสีย.

^๑ ชู. ชา. มหา. ๒๘/๑๖๗.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงประกอบด้วยพระคุณสมบัติ กัตตุ-
กัมยตามันตะ ทรงสามารถปลดเปลื้องอุปสรรคข้อขัดข้องเสียได้เป็นลำดับมา บำเพ็ญ
ราชธรรมส่วนรัฐาภิบาลนโยบายสะดวกพระราชหฤทัยยิ่งขึ้นเป็นผล พระคุณนี้นับว่า
เป็นมงคลวิเศษประการหนึ่ง.

บุคคลลัญญutanัน คือความรู้จักเลือกบุคคล มีวิภาคจะพึงแสดงได้ทั่วไปสำหรับชน
ทุกชั้นทั้งผู้น้อยผู้ใหญ่ แต่ในที่นี้จักรับพระราชทานถวายวิชันาเฉพาะสำหรับท่านผู้เป็น
อิสฺรชน. ความรู้จักเลือกบุคคลผู้เป็นบิรารประกอบในกิจการให้เหมาะกัน เป็นอรรล
ของบุคคลลัญญตาเฉพาะวิภาคนี. อันการใช้บุคคล สมควรจะเลือกให้เหมาะไม่เช่นนั้น
กิจย่อมไม่สำเร็จ มีอุทาหรณ์ในเรื่องอตุลุปฺติแห่งเวสสันตรชาดกว่า ครั้งเมื่อสมเด็จพระ
พระบรมศาสดาได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ เสด็จ
จาริกแสดงพระธรรมเทศนาโปรดสัตว์มาโดยลำดับ ประทับอยู่ ณ ราชคฤห์มหานคร ขาว
จรไปถึงพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทฺธิบิดา ณ กรุงกบิลพัสดุ์ พระองค์มีพระราชประสงค์
จะได้ทศนาการพระราชโอรส อันได้ตรัสรู้เป็นพระสรรเพ็ชฌัญฑ์พุทธองค์ จึงทรงส่งมาตย์
เป็นราชทูตไปเชิญเสด็จพระทศพล. มาตย์ผู้นั้นไปถึงแล้วได้ฟังธรรม สำเร็จพระอรหัต
ผลแล้วบวชเสีย หาได้กราบทูลอาราธนาไม่ พระเจ้าสุทโธทนะเห็นหายไป ก็ทรงส่งทูต
ไปใหม่เล่า เป็นอย่างนี้มาถึง ๙ ครั้งแล้ว ต่อครั้งที่ ๑๐ ทรงส่งกาฬุทายีมาตย์ไปอีก
กาฬุทายีได้ฟังธรรมสำเร็จพระอรหัตแล้วบวชเสียเหมือนทูตก่อน ๆ ก็จริง แต่พระเถระเจ้า
ยังได้กราบทูลเชิญเสด็จ สมเด็จพระบรมศาสดามากรุงกบิลพัสดุ์ ให้พระพุทฺธิบิดาได้
ทรงทศนาการและสดับพระธรรมเทศนาสมพระราชประสงค์ การใช้คนไม่เหมาะเป็น
เหตุไม่สำเร็จแห่งกิจจะนี้. บางคราวหาเป็นแต่เพียงไม่ได้ผลอันดีเท่านั้นไม่ ข้าให้เกิด
โทษตรงกันข้าม เรื่องสาธกความว่า ในคราวเมื่อพวกเดียรฉิย์เข้ามาปลอมบวชใน
พระพุทฺธศาสนา ครั้งอโศกัรัชกาล ภิกษุสงฆ์อันพวกพาลพาเหียรเข้าปะปนก็ไม่ยอมทำ
อุโบสถร่วมด้วย พระเจ้าอโศกยังไม่แจ้งเหตุ ทรงทราบแต่เพียงว่า พระสงฆ์ไม่ปรองดอง
กระทำอุโบสถร่วมกัน ตรัสไช้มาตย์ผู้หนึ่งไปสู่โศการาม เพื่อสมานพระสงฆ์แล้ว
อาราธนาให้กระทำอุโบสถ มาตย์ผู้นั้นไปถึงแล้วก็ประชุมสงฆ์โดยพระราชโองการ ถาม
พระภิกษุทั้งหลายตั้งแต่ต้นแล้ว รูปใดไม่ยอมตาม ก็หาว่าขัดพระราชโองการและปลงชีพ
รูปนั้นเสียโดยลำดับลงมา ครั้งนั้นติสสกุมาโรพระราชอนุชาผนวชเป็นภิกษุและอยู่ใน
สังฆสันนิบาตนั้นด้วย เธอเห็นดังนั้น จึงลุกขึ้นไปนั่งกันลำดับไว้ มาตย์ไม่กล้าทำแก

พระมงคลวิเสสกลา

พระราชอนุชา จึงกลับมากราบทูลพระมหากษัตริย์ พระองค์ทรงทราบปวัตติเหตุแล้วก็ตกพระหฤทัย เกรงว่าบาปจะมีแก่พระองค์ แต่นั้นจึงทรงเสาะหาท่านผู้สามารถจะวินิจฉัยความนี้ให้กระจ่าง ข้อนี้เป็นทางที่ทรงอาราธนาพระโมคคัลลิตฺตฺรติสสเถระ มาสู่กรุงปาตลีบุตรจากเหนือแม่น้ำ แล้วอาศัยพระเถระเป็นกำลังทรงชำระพระศาสนาให้สิ้นเลืยนกล่าวคือสีกพวกเดียรัลย์เสีย เพราะฉะนั้น การรู้จักเลือกบุคคลผู้เหมาะะ จึงเป็นสำคัญในกิจทุกอย่างไป.

แม้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้ใหม่ ก็ยังทรงเลือกหาเวไนยผู้สมควรจะรับปฐมเทศนา เหตุว่าพระธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นั้นเป็นคุณอันสุขุม แสดงแก่ผู้มีปัญญาไม่ถึง ก็จะไม่พึงรู้พึงเห็น เมื่อเป็นเช่นนี้ ความตรัสรู้ของพระองค์ก็จะหาประโยชน์แก่สัตว์โลกไม่ พระพุทธภูมิจะไพบูลย์ได้ก็เพราะมีผู้อื่นตรัสรู้ตามเป็นพระอริยสงฆ์สาวกครบ ๓ รัตนะ หวนทรงพระพุทธดำริถึงอาฬารดาบสและอุทกดาบส ผู้ทำกาลกริยาล่วงไปเสียแล้วนั้นว่า มีปัญญาหลักแหลม ถ้ายังอยู่ฟังธรรมแล้ว ก็จักได้ตรัสรู้จับพลันต่อนั้นจึงทรงเลือกพระภิกษุเบญจวัคคีย์ เป็นผู้รับประณมเทศนาพระอนุตตรัมมจักกัปปวัตตนสูตร และเมื่อมีพระพุทธประสงค์จะประดิษฐานพระพุทธศาสนาในนครรัฐ ก็ทรงเลือกจะพาพระอรุเวลกัสสปไปด้วย เหตุว่าท่านเป็นที่นับถือของคนชาวมคธเป็นอันมาก จึงต้องเสด็จพระพุทธดำเนินไปโปรดท่านก่อน ข้อความในประณมสมโพธิ ซึ่งรับพระราชทานชักมาพรรณนาในที่นี้นั้น ก็เพื่อที่จะได้สันนิษฐานเห็นว่า สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจสำเร็จ ก็เพราะทรงรู้จักเลือกบุคคลอันเหมาะแก่การพระคุณสมบัติข้อนี้จัดเข้าในเจโตปริยญาณ พระปรีชากำหนดรู้ธรรมาศัยน้ำใจของผู้อื่น เป็นองค์แห่งอภิญญาและทศพลญาณ เป็นอุปการะแก่กัตตุกัมมตามันตะอีกส่วนหนึ่ง หากจะมีฉันท์อยู่ แต่ได้บุคคลผู้ร่วมในกิจไม่เหมาะะ กิจย่อมไม่สำเร็จ. พระอาจารย์ผู้จรรณาอรรถกถาธรรมบทแสดงไว้ว่า พอประทานอุปสมบทแก่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลิตานะไม่ช้า ก็ทรงยกย่องไว้ที่พระอัครสาวก ภิกษุทั้งหลายพูดกันว่า ทรงตั้งเพราะเห็นแก่หน้าชอบแต่จะประทานแก่ท่านผู้มาบวชก่อนโดยลำดับลงไป. พระองค์ได้ทรงทราบความแล้วตรัสแก่ว่า พระองค์ทรงทำดั่งนั้นโดยสมควรแก่บุรพนิธานของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลิตานะ พระภิกษุรูปอื่นผู้มาก่อนหาได้มีบุรพนิธานเช่นนั้นไม่. แม้คำนี้ก็แสดงว่า สมเด็จพระบรมศาสดาทรงเลือกบุคคลไว้เหมาะะแก่กิจ.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงสอดส่องด้วยพระวิจารณ์ญาณเลือก
ราชเสวกัรับราชการ เพื่อเหมาะแก่หน้าที่เพาะปลูกคนให้มีสามารถ ด้วยพระราชทาน
พระบรมราชูปถัมภ์ให้ได้รับศึกษา ตั้งแต่พระราชโอรสตลอดลงมาถึงคนสามัญ แล้วและ
เลือกสรรประกอบไว้ในราชกิจตามถนัด ผู้ที่ไม่เหมาะ ก็คัดออกเสียหรือพลัดเปลี่ยน
หน้าที่ใหม่ ทรงราชการให้เป็นมาโดยสวัสดิ์ พระคุณสมบัตินี้ นับว่า ปุคคลัญญดา มงคล
อันวิเศษที่ ๒.

ส่วนราชกิจเนื่องในการปกครองพระราชอาณาจักร ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญเป็นนิตยมา
จัดว่ารัฐาภิบาลโนบาย. ราชธรรมข้อนี้มีมากหลายพันจะพึงพรรณนา จักรับพระราชทาน
ชักมาแสดงพอเป็นตัวอย่าง เฉพาะที่ทรงในระหว่าง กันยายน ศกหลัง มาถึง สิงหาคม ศก
(๑๒๙) นี้ โดยประการ. ในส่วนบำรุงพระพุทธศาสนาได้ทรงปฏิสังขรณ์พระปรางค์ใหญ่
พระปรางค์ทิศพระอุโบสถพระวิหารแก้ววัดอรุณราชวราราม แล้วมีมหรหรมเป็นพระราชกุศล
ที่ทรงบำเพ็ญในคราวมีพระชนมพรรษาเสมอด้วยสมเด็จพระบรมอัยยกาธิราช พระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และทรงปฏิสังขรณ์พระมณฑปในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
และมณฑปพระพุทธบาท. ในฝ่ายราชการได้ทรงสร้างทางรถไฟสายเหนือขยายจากบ้าน
ดารา แขวงเมืองพิชัย สายใหญ่ต่อไปโดยทางเมืองอุดรดิตถ์ถึงตำบลบางต้นผึ้งตอนหนึ่ง
สายสาขาแยกไปเมืองสวรรคโลกตอนหนึ่งแล้วเสร็จ อีกประการหนึ่ง โปรดเกล้า ฯ ให้
กระทรวงเกษตรธิการจัดการแสดงกลีกรรมและพาณิชการ ให้พิสดารออกไปกว่า
ที่ได้เคยทำมาแล้ว ในหนหลัง เพื่อเป็นการบำรุงธุระ ๒ ประการนั้นให้ไพศาล อนึ่ง
เมื่อเสด็จประทับสำราญ พระอิริยาบถ ณ เมืองเพชรบุรี ได้ทรงสร้างและบำรุงวิถีทางใน
เมืองนั้นขึ้นหลายสาย และโปรดเกล้า ฯ ให้ขยายการสุขาภิบาลในหัวเมือง จัดเพิ่มเติมขึ้น
ในตำบลนั้น ๆ ที่เมืองพิชัยบ้าง เมืองชลบุรีบ้าง เมืองนครศรีธรรมราชบ้าง เมืองสงขลา
บ้าง พระราชกรณียกิจอย่างดั่งพรรณนามา เป็นเครื่องทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรให้เจริญ
โดยลำดับ นับเข้าในรัฐาภิบาลโนบาย มงคลอันวิเศษที่ครบ ๓.

พระคุณพิเศษส่วนอรรถตตสมบัติ และปรหิตปฏิบัติ มีนิตยสนนัยดังรับ
พระราชทานพรรณนามา ด้วยประการฉะนี้.

เทหิ เทหิ วิเสเสหิ
จิรณชีวี มหาราชา
ยสสา เตชสา จาปี
สทา ภทฺรานิ สมปสุตฺ

คุณฺเหหิ ปฏิมณฺฑิตโต
สุขปฺปโต อนามโย
วฑฺฒยนฺโต นรุตฺตโม
จิรํ รชเช ปติฏฺฐตุ

พระมงคลวิเสสกลา

ขอสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงประคับด้วยพระคุณสมุทัยอันพิเศษนั้น ๆ
ทรงพระชนมายุยืนนาน ทรงพระตำราญหาพระโรคมิได้ ทรงพระเจริญด้วยราชอิสริยยศ
เดชานุภาพ ทอดพระเนตรเห็นแต่กิจการอันเจริญเป็นนิตยกาล เสด็จสถิตยืนนานใน
ราชมไหศวรรย์ ปกครองรัชสีมามณฑลให้สมบูรณ์ยิ่ง สมพระราชประสงค์ทุกสิ่ง
ทุกประการ

สาธุ อารกขกา เทวา

วตฺตเทวา มหิทธิกา

สรณฺฆมณฺทลํ ภูมํ

อภิปาเลนฺตฺ สพฺพทา

ขออารักขเทวดา และวตฺตเทวดาผู้ทรงมหิทธิฤทธิ์ ได้รับอนุโมทนาส่วนพระราชกุศล
เทวดาพลีแล้ว จงตั้งไมตรีจิตอภิบาลรักษาสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า กับ
รัฐมณฑลให้ปราศจากภัยอันตรายทุกเมื่อ.

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺธ

อตุตฺมํ ฅมฺมมชฺฌคา

มหาสงฺฆํ ปิโพเธสิ

อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ธรรมอันสูงสุดแล้ว ยังสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้เบิก
บาน ตื่นจากกิเลสสินทรา ที่จัดว่ารัตนตรัย แม้ถึงจะต่างกันโดยวัตถุว่า พุทฺธ ฅมฺโม สงฺโฆ
ดังนี้ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้นก็ถือว่าเป็นอันเดียวกันโดยอรรถ เพราะไม่แยกออกจากกันไป
ได้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมก่อนแล้วสอนผู้อื่นให้รู้ตาม พระธรรมนั้นพระสงฆ์ได้ทรง
ไว้ และพระสงฆ์เล่าก็เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เนื่องเป็นอันเดียวกันฉะนั้น พระรัตนตรัยนี้
บริสุทธิอุดมประเสริฐในโลก ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิอย่างยิ่งแก่ผู้เลื่อมใส แล้วใคร
ความบริสุทธิแก่ตน ปฏิบัติอยู่โดยชอบ. ความบริสุทธิจากกิเลสทั้งปวง เป็นความดับ
จากทุกข์ทั้งปวง พระนิพพานเป็นธรรมชาติสูงอยู่อย่างยิ่ง คือว่างจากกิเลสและกองทุกข์
ทั้งปวงนั้น ได้ชื่อว่าบรมสุข.

ด้วยสัจจวาจาภาษิตนี้ ขอความสวัสดิ์จึงเกิดมีในกาลทุกเมื่อ ด้วยเดชานุภาพ
พระรัตนตรัยเป็นปฏิพาหโนบายกางกัน ขออุปัทวันตรายและอุปสรรคคือข้อขัดขัดทั้งหลาย
จงอย่าได้ถูกต้องพ้องพาดซึ่งสยามรัฐมหาชนบทนี้ ในกาลไหน ๆ จงบำรุงรักษาโดย
ประการทั้งปวง. ขอความเป็นผู้ไม่มีโรค ความสุขสำราญ ความเป็นผู้มีอายุยืนนาน และ
ความบริบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งวิญญูผลนั้นทั้งสุขโสมนัสสวัสดิ์ในที่ทุกสถาน
จงเกิดมี จงเป็นไปแต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า กับบรมราชวงศ์ ผู้ทรงอภิบาล
สยามรัฐมหาชนบทนี้. ขอเทพเจ้าผู้สถิตอยู่ในสยามมณฑล ตั้งต้นแต่พระราชนิเวศน์